

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

APELUL POPORULUI ROMÂN ADRESAT SESIUNII SPECIALE
A ORGANIZAȚIEI NAȚIUNILOR UNITE CONSACRATE DEZARMĂRII

ȘTIINȚA ISTORICĂ ÎN FAȚA NOILOR IMPERATIVE POLITICO-
EDUCATIVE, TEORETICE ȘI METODOLOGICE

VASILE LUCACIU, TRIBUN AL LUPTEI PENTRU DREPTURILE
ȘI UNITATEA ROMÂNILOR

CONSTANTIN COTOȚIU
GAVRIL HORJA

PACEA MOLDO-OTOMANĂ DIN 1486. OBSERVAȚII PE MARGINEA
UNOR TEXTE

ȘTEFAN S. GOROVEI

DECLARAȚIA AMERICANĂ DE INDEPENDENȚĂ, DOCUMENT MAJOR
AL IDEOLOGIEI BURGHEZE. RĂSUNETUL INTERNAȚIONAL
ȘI IMPORTANȚA ISTORICĂ

JULIAN RUDOLF COSTANDACHE

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

7

TOMUL 35

1982

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIIE**,
LUDOVIG DÉMENY, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL**
LOGHIN, **DAMASCIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU**,
POMPILIU TEODOR (*membre*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abo-
namente.

Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la **ILEXIM**
Departamentul Export-Import presă, B.O. BOX 136-137. Telex
11226 - 79517, București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se va trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, Nr. 7
Iulie 1982

SUMAR

Apelul poporului român adresat Sesiunii Speciale a Organizației Națiunilor Unite consacrate dezarmării 779

OAMENII DE ȘTIINȚĂ ȘI PACEA

Simpozionul internațional „Oameni de știință și pacea” 780

★

Știința istorică în fața noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice 782

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

CONSTANTIN COTOȚIU, GAVRIL HORJA, Vasile Lucaiciu, tribun al luptei pentru drepturile și unitatea românilor 793

ȘTEFAN S. GOROVEI, Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte 807

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

JULIAN RUDOLF COSTANDACHE, Declarația americană de independență, document major al ideologiei burgheze. Răsunetul internațional și importanța istorică . . 822

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Ev mediu și feudalism (concept, obiective, metode de cercetare) (*Radu Manolescu*) 835

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie și filozofie (secția istorie-filozofie) în anul 1981 (*Radu Manolescu*); Colocviul X al Institutului de arheologie din București (*Eugen Comșa*); Cronica 844

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- DINU C. GIURESCU, *Istoria ilustrată a românilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1981, 640 p. (*Anastasia Iordache*) 853
- * * * *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene, 1821—1918*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 281 p. (*Victor Neumann*) 858
- TRAIAN IONESCU NIȘCOV, *Relațiile social-culturale ceho-române (Epoca modernă)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 211 p. (*Constantin Șerban*) 859
- * * * *La nouvelle histoire*, Sous la direction de Jacques le Goff et Roger Chartier, Jacques Revel, C.E.P.L., Paris, 1978, 575 p. (*Les Encyclopédies du Savoir moderne*), (*Ștefan Lemny*) 862

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „I P H Yearbook”, vol. I, I P H Edition, Basel, 1980, 222 p. (*L. Demény*) 867

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, N° 7

Juillet 1982

S O M M A I R E

L'appel adressé par le peuple roumain à la Session speciale de l'Organisation des Nations Unies consacrée au desarmement 779

LES HOMMES DE SCIENCE ET LA PAIX

Le Symposium international „Les Lommes de science et la paix” 780

★

La science historique face aux nouveaux impératives politico-éducatives, théoriques et méthodologiques 782

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

CONSTANTIN COTOTIU, GAVRIL HORJA, Vasile Lucaciu, tribun de la lutte pour les droits et l'unité des Roumains 793

ȘTEFAN S. GOROVEI, La paix moldo-otomane de 1486. Quelques observations en marge de plusieurs textes 807

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

JULIAN RUDOLF COSTANDACHE La déclaration d'indépendance, document majeur de l'idéologie bourgeoise. Echo international et l'importance historique 822

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Moyen Age et féodalisme (concept, objectifs, méthodes d'investigation) (*Radu Manolescu*) 835

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité scientifique du corps enseignant de la Faculté d'histoire et philosophie (section histoire-philosophie) en 1981 (*Radu Manolescu*); Le X-e Colloque de l'Institut d'archéologie de Bucarest (*Eugen Comșa*); Chronique 844

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

- DINU C. GIURESCU, *Istoria ilustrată a românilor* (L'histoire illustrée des Roumains), Editions Sport-Tourisme, Bucarest, 1981, 640 p. (*Anastasiu Iordache*) 853
- * * * *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene, 1821—1918*, (De l'histoire du mouvement ouvrier. Documents d'Arad, 1821—1918), Editions Facla, Timișoara, 1981, 281 p. (*Victor Neumann*) 858
- TRAIAN IONESCU NIȘCOV, *Relațiile social-culturale ceho-române (Epoca modernă)* (Relations socio-culturelles tchèque-roumains (l'époque moderne) Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 211 p. (*Constantin Șerban*) 859
- * * * *La nouvelle histoire*. Sous la direction de Jacques le Goff et Roger Chartier, Jacques Revel, C.E.P.L., Paris, 1978, 575 p. (Les Encyclopédies du Savoir moderne). (*Ștefan Lemny*) 862

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- „I P H Yearbook”, vol. I, I P H Edition, Basel, 1980, 222 p. (*L. Demény*) 867

APELUL POPORULUI ROMÂN

ADRESAT SESIUNII SPECIALE A ORGANIZAȚIEI NAȚIUNILOR UNITE CONSACRATE DEZARMĂRII

*Pentru dezarmare, pentru o Europă fără arme nucleare,
pentru o lume a păcii!*

Îngrijorați de intensificarea cursei înarmărilor, care creează o mare primejdie pentru pacea și însăși existența popoarelor, în fața pericolului crescând la adresa păcii și securității, noi, cetățenii Republicii Socialiste România, întreaga noastră națiune adresează — în aceste împrejurări internaționale deosebit de grave — Apelul lor solemn către sesiunea specială a Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării de a adopta măsuri concrete care să determine trecerea la dezarmare, în primul rînd la dezarmare nucleară, la reducerea cheltuielilor militare, pentru ca uriașele resurse materiale și umane, eliberate prin oprirea și diminuarea cursei înarmărilor, să fie puse în slujba progresului și bunăstării, lichidării subdezvoltării economice.

Ca și celelalte popoare europene, poporul român cere în mod ferm oprirea amplasării și dezvoltării de noi rachete nucleare cu rază medie, retragerea și distrugerea rachetelor existente, eliminarea totală a armamentului nuclear de pe continent.

Astăzi, în fața întregii omeniri se pune problema de a alege între calea războiului sau cea a păcii. Nimic nu poate justifica politica de înarmare și de război.

Organizația Națiunilor Unite, conducătorii tuturor statelor și guvernelor — ai căror reprezentanți sînt reuniți în cadrul acestei sesiuni speciale — poartă o înaltă răspundere în fața popoarelor, a viitorului civilizației umane, pentru eliberarea lumii de povara înarmărilor, de spectrul înspăimîntător al unui război nuclear, pentru a opri cursa spre dezastru, pentru salvagardarea și consolidarea păcii.

În numele existenței oamenilor, al viitorului umanității, ne adresăm Organizației Națiunilor Unite, tuturor statelor și popoarelor cu chemarea de a trece peste orice considerente și obstacole și de a hotărî oprirea cursei înarmărilor, trecerea la înfăptuirea dezarmării, și în primul rînd a dezarmării nucleare !

Pină nu au căzut primele bombe nucleare, să trecem la dezarmare !
Cînd vor începe să cadă bombe, va fi prea tîrziu !

Poporul român alături de toate popoarele lumii, cere să se acționeze cit mai grabnic acum, pină cînd nu este prea tîrziu, pentru a se asigura dreptul fundamental al oamenilor — dreptul la pace, la viață, la libertate !

Cerem cu toată hotărîrea ca glasul popoarelor să fie auzit, ca voința lor de a trăi în pace să www.dacoromanica.ro

OAMENII DE ȘTIINȚĂ ȘI PACEA

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „OAMENII DE ȘTIINȚĂ ȘI PACEA”

În zilele de 4—5 septembrie 1981 s-au desfășurat la București, sub înaltul Patronaj al Președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, lucrările Simpozionului internațional „Oamenii de știință și pacea”.

La simpozion au participat 68 oameni de știință din 32 țări : laureați ai Premiului Nobel, președinți ai unor academii de științe, alte personalități științifice de prestigiu din lumea contemporană. Au luat parte de asemenea directori generali ai unor organizații internaționale.

La deschiderea Simpozionului a fost prezentat Mesajul Președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, adresat participanților.

Exprimind înalta concepție a Secretarului General al Partidului Comunist Român, Președintele R. S. România, asupra problemelor păcii și securității internaționale, destinderii și dezarmării, cooperării, și înțelegerii între popoare în cadrul eforturilor pentru făurirea unei noi ordini economice internaționale, a răspunderii oamenilor de știință față de soluționarea sarcinilor naționale și globale prin punerea celor mai avansate cuceriri ale revoluției tehnico-științifice contemporane exclusiv în serviciul dezvoltării pașnice a popoarelor, adresînd savanților din întreaga lume chemarea de a-și uni rindurile în lupta împotriva pericolului pe care îl prezintă crizele, confruntările și războiul pentru soarta omenirii, Mesajul președintelui Nicolae Ceaușescu a orientat întregul curs al Simpozionului.

În cuvîntul participanților au fost susținute ideile directoare ale Mesajului Președintelui României.

În încheierea lucrărilor, participanții au adoptat un Apel către oamenii de știință din întreaga lume, care, reflectînd ideile fundamentale ale Mesajului tovarășului Nicolae Ceaușescu, a propus constituirea unui Comitet de inițiativă pentru organizarea Congresului mondial „Oamenii de știință și pacea”.

Ca o continuare firească a acestei prestigioase reuniuni internaționale a fost constituit Comitetul național român „Oamenii de știință și pacea”, care a ales, în unanimitate, în calitatea de președinte al Comitetului și președinte al Biroului Executiv al Comitetului pe

academician doctor inginer Elena Ceaușescu, prim vice-prim ministru al Guvernului R. S. România, președintele Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, ilustru om politic și savant de renume internațional.

Comitetul Național Român „Oamenii de știință și pacea” a adoptat un bogat plan de manifestări științifice menit să illustreze contribuția oamenilor de știință din țara noastră la eforturile poporului român, alături de toate popoarele lumii, pentru salvagardarea păcii.

Comitetul Național Român „Oamenii de știință și pacea” desfășoară acțiuni pe plan internațional, în vederea pregătirii Congresului mondial „Oamenii de știință și pacea”. Comitetul va fi reprezentat de asemenea la Sesiunea specială a Adunării generale a Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării.

ȘTIINȚA ISTORICĂ ÎN FAȚA NOILOR IMPERATIVE POLITICO-EDUCATIVE, TEORETICE ȘI METODOLOGICE

Și cu acest prilej, ca în atâtea alte rânduri în cei 17 ani care au trecut de la Congresul al IX-lea al partidului, un loc aparte, distinct, bine conturat în cadrul Expunerii secretarului general la Plenara lărgită a C.C. a P.C.R. din 1 — 2 iunie a.c. l-a avut problematica istoriei. De la cunoașterea și însușirea învățămintelor istoriei milenare a poporului român, a luptei sale pentru libertate socială și națională, pentru independență și unitate care va sta la baza activității ideologice, a educației patriotice, până la înțelegerea legităților dezvoltării societății, a organizării pe baze noi a cercetării în domeniul istoriei, cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu aduce clarificări și orientări prețioase în domeniul nostru de specialitate.

În ultimii ani frontul istoric a beneficiat de recomandări și indicații care au contribuit la lărgirea orizontului lui științific și ideologic. Atît cu prilejul întîlnirii cu reprezentanții istoricilor din mai 1980 cît și prin Mesajul adresat participanților la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice care s-a desfășurat la București în august 1980, secretarul general al partidului a îndemnat la înțelegere și colaborare : „Avem obligația — s-a subliniat în cadrul întîlnirii — să ducem o asemenea politică, inclusiv în domeniul istoriei, încît să contribuim la crearea unui viitor al prieteniei și frăției tuturor popoarelor” și „a indicat istoricilor români să acționeze în așa fel încît congresul să contribuie la întărirea colaborării și conlucrării între popoare și națiuni, între state, pornind de la principiile noi de relații internaționale, care se afirmă cu putere în lume, ale deplinei egalități în drepturi, respectului independenței și suveranității fiecărei națiuni, neamestecului în treburile interne ale altor popoare”. Iar în Mesajul președintelui Nicolae Ceaușescu se sublinia că „cea mai înaltă îndatorire și răspundere a istoricilor este ca, studiind dezvoltarea societății, evenimentele istorice, să desprindă din uriașa comoară de experiență acumulată de-a lungul mileniilor și să îmbogățească activitatea prezentă și viitoare cu învățăminte și concluzii pentru mersul înainte al popoarelor pe calea civilizației, pentru pacea și progresul întregii umanități”.

Și în expunerea la recenta plenară ca și în cele din noiembrie 1971 și apoi în 1976 la primul Congres al educației politice și culturii socialiste pornind de la condițiile concret istorice în țara noastră, de la stadiul actual al edificării socialismului se face o analiză profundă a întregii vieți interne și internaționale, se desprind concluzii și se elaborează teze de inestimabilă valoare teoretică și practică, orientări și aprecieri privind problemele ideologice și activitatea politică, educativă a partidului. Documentul la care ne referim statuează pe o lungă perioadă de timp principiile fundamentale ale activității noastre generale, folosind noi perspec-

tive abordării cu și mai mult curaj a obiectivelor de dezvoltare a României în concordanță cu cerințele etapei pe care o parcurgem. Ele sînt rezultatul firesc al spiritului militant, revoluționar, cutezanța principală, realistă, claritatea și obiectivitatea cu care conducătorul partidului și statului nostru tratează problemele fundamentale ale vieții sociale, politice și ideologice ale țării și ale lumii contemporane.

Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu *Cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului* relevă de la început că pentru tratarea și lămurirea acestor probleme trebuie să avem în vedere profundele transformări ce au avut loc în România și schimbările sociale și naționale de amploare care au avut și au loc pe plan internațional care duc la un nou raport de forțe pe arena mondială. Se impune să analizăm cum s-au dezvoltat forțele de producție, structura și relațiile sociale, proprietatea asupra mijloacelor de producție, modul de producție și de repartiție a produsului social și al venitului național, locul și rolul economiei românești în economia mondială.

S-a subliniat faptul că modul de gîndire, conștiința socială, gradul de dezvoltare a științei, învățămîntului și culturii sînt determinate de baza materială a societății, dar în același timp, conștiința socială, activitatea ideologică și politico-educativă au un rol deosebit în dezvoltarea forțelor de producție, ambele laturi condiționîndu-se reciproc și aflîndu-se într-o unitate didactică.

Ocupîndu-se de rolul forțelor de producție și al concepției revoluționare despre lume și viață în perfecționarea organizării vieții sociale raportul la plenară relevă că istoria omenirii, deci inclusiv istoria poporului nostru este istoria dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, istoria luptelor de clasă, a confruntării permanente dintre vechi și nou. În cadrul fiecărui mod de producție și orînduire socială există un mod de gîndire și o conștiință socială corespunzătoare. Numai după apariția proletariatului pe arena istoriei apare o concepție nouă, revoluționară, privind organizarea societății, a relațiilor sociale, iar în societatea socialistă și apoi în comunism se formează o concepție teoretică și ideologică unitară despre lume și viață. În orînduirile precapitaliste concepțiile claselor dominante urmăreau să justifice formele de proprietate, de producție și repartiție. Pornind de la faptul că lupta împotriva vechilor concepții despre lume și viață pentru afirmarea concepției revoluționare materialist—dialectice și istorice presupun un proces de lungă durată, activitatea ideologică și politico-educativă a partidului se desfășoară în condițiile confruntării dintre noua concepție în plină desfășurare și vechea concepție.

Referindu-se la rolul și importanța istoriei patriei, a poporului român, a luptei sale pentru afirmarea ființei proprii, pentru libertate și independență în intensificarea activității ideologice, a educației patriotice expunerea secretarului general subliniază încă o dată forța educativă, însemnătatea majoră a cunoașterii și însușirii de către fiecare membru al societății noastre al amplului și îndelungatului proces al devenirii noastre milenare. Sînt sintetizate epoci de o mare putere evocatoare în cursul istoriei, dezvoltării forțelor de producție, a producerii și perfecționării uneltelor de muncă, unirea formațiunilor prestatate în statul dac independent și centralizat a lui Burebista de acum 2050 de ani, viața materială și

spirituală avansată din timpul lui Decebal, civilizația dacilor și contactele lor cu civilizația greacă și romană, simbioza daco-romană și „formarea unui popor nou bazat pe cele mai înalte virtuți ale dacilor și romanilor”.

În capitolul II se evocă lupta noului popor în formare în perioada năvălirilor popoarelor migratoare care a cimentat comunitatea de interese economice, de teritoriu, de cultură și de limbă, formarea celor trei principate românești care și-au consolidat pozițiile în confruntarea cu dominația străină.

„Nepieritoare va rămâne în memoria poporului nostru — arată expunerea — epopeea luptelor duse de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și atîția alții, care s-au ridicat cu hotărîre împotriva dominației străine, pentru apărarea ființei proprii, pentru afirmarea identității poporului român”.

Se dă un răspuns argumentat încercărilor unor istorici de peste hotare care mai contestă permanența noastră pe aceste meleaguri, susținînd existența într-o anumită perioadă a unui vid în spațiul carpato-dunărean. Mai întîi că învățații din perioada respectivă au vorbit de locuitorii și voievodatele existente în spațiul carpato-dunărean iar în al doilea rînd răspunsul la aceste încercări de negare a realităților l-au dat la timpul respectiv marile bătălii purtate de — Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ioan de Hunedoara Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, cei care au ținut piept atîtor cuceritori, cei care s-au născut și au trăit aici pe acest pămînt și l-au apărat cu singele lor.

Condițiile grele în care s-au format și dezvoltat principatele române, lupta lor împotriva dominației sau a tendințelor de dominație a celor trei mari imperii: otoman, austro-ungar și țarist, împrejurările vitrege în care ne-am menținut existența au determinat o rămînere în urmă pe drumul evoluției economice, sociale și politice, întîrziind alcătuirea și constituirea statului național unitar.

Răscoalele țărănești, revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția burghezo-democratică de la 1848, formarea statului național român la 1859, războiul pentru independență și făurirea statului național unitar în 1918 au constituit tot atitea momente de cotitură la care au participat masele populare din întregul teritoriu locuit de români, momente de afirmare a voinței poporului român de a scutura pentru totdeauna dominația străină, dorința sa de unitate și independență.

Problemele originii daco-romane, ale continuității și permanenței existenței noastre pe aceste plaiuri, care sînt caracteristici fundamentale ale poporului român, lupta sa pentru libertate socială și națională, pentru independență și unitate în epoca medie și modernă, au căpătat în expunerea secretarului general la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1 — 2 iunie noi valențe, a îmbogățit tezaurul culturii noastre istorice cu noi aprecieri și concluzii sintetizatoare. Idei care dau noi impulsuri cercetării, predării, scrierii și popularizării istoriei provin din sublinierea făcută în expunere că un rol deosebit în educația patriotică socialistă trebuie făcută pe baza cunoașterii și cinstirii trecutului, a muncii și luptei înaintașilor. Pe bună dreptate se arăta în raportul prezentat plenarei că : „Stabilirea locului în istorie, a originii și continuității în bazinul carpato-dunărean ale poporului român constituie fundamentul oricărei activități ideologice, teoretice și politico-educative”.

În domeniul cunoașterii trecutului, al cercetării și realizării unor contribuții valoroase privind epoca veche, medie, modernă și contemporată istoriografia românească actuală a obținut succese notabile. Momentul aniversării centenarului independenței de stat a României a creat o efervescentă în domeniul cercetării și scrierii istoriei patriei. De la monografia la scară națională și locală, publicații de documente, studii și articole în presa de specialitate, inclusiv „Revista de istorie” au adus în circuitul științific, au îmbogățit patrimoniul istoriografic cu noi date și informații, interpretări și sensuri noi. S-au elucidat aspecte noi privind ajutorul material al transilvănenilor în sprijinul războiului din 1877, ecoul lui peste hotare, atitudinea puterilor europene față de proclamarea independenței României, experiența în organizarea ulterioară a armatei, noi elemente referitoare la urmările economice și sociale a dobândirii independenței de stat.

În lumina hotărârii plenarei C.C. al P.C.R. cu privire la aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, specialiștii și-au intensificat eforturile în a aborda noi capitole din istoria veche a României. „Revista de istorie” a tratat despre tradiția statală în perioada lui Burebista despre dacii liberi în sec. II — IV e.n., despre prezența romană la nordul Dunării în sec. IV e.n., despre epoca clasică a civilizației daco-getice, dacii în armata romană ș.a.m.d.

Desfășurarea celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice la București în august 1980 a prilejuit de asemenea apariția în publicațiile de profil a numeroase studii de istorie universală, unele în strinsă legătură cu tematica marelui forum mondial al istoricilor, altele referitoare la problematica congreselor anterioare, a participării și contribuției românești la întâlnirile care au avut loc înaintea celui de-al doilea război mondial. „Revista de istorie” a consacrat Congresului un număr dublu privind dezvoltarea istoriografiei românești în anii socialismului în care sînt evidențiate contribuția cercetătorilor la îmbogățirea istoriei vechi, medii, moderne și contemporane cu noi fapte și interpretări. Sînt analizate pentru prima dată rezultatele obținute în domeniul istoriei universale, în editarea izvoarelor istoriei naționale, în istoriografia militară, în cercetarea istoriei naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română, în studiile de istorie a istoriografiei, în cercetările de demografia istorică și în științele auxiliare istoriei în ultimele trei decenii și jumătate.

În lumina imperativelor politico-educative în ultimii ani „Revista de istorie” a valorificat numeroase materiale privind aniversarea a 60 de ani de la formarea statului național unitar român, 130 de ani de la revoluția română de la 1848, 60 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, 75 de ani de la răscoala din 1907, 60 de ani de la constituirea organizației revoluționare de tineret, U.T.C., centenarul nașterii lui Titulescu, 525 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare și alte momente și personalități cu ample rezonanțe în istorie, în care rolul de primă importanță l-au avut masele populare, ceea ce confirmă încă odată teza materialismului istoric privind aportul diferitelor forțe sociale progresiste la transformarea socială, la realizarea aspirațiilor vitale ale celor ce muncesc. Desigur, toate aceste evenimente au constituit ocazii de intensificare a

muncii politico-educative, de înriurire patriotică, revoluționară a tinerețului, a maselor populare.

În expunerea prezentată plenarei tovarășul Nicolae Ceaușescu se referă la dezvoltarea impetuoasă a forțelor de producție ca factor esențial al victoriei socialismului în țara noastră care a contribuit la progresul și bunăstarea întregului popor.

Formarea statului național român în 1859, reîntregirea neamului în 1918, au constituit etape marcante în procesul dezvoltării mai accentuate a forțelor de producție, dar concomitent au pătruns în țara noastră monopolurile străine, statele imperialiste care au acaparat și exploatat bogățiile României. După ce revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a deschis calea înfăptuirii socialismului, au fost lichidate proprietatea capitalist-moșierească, s-a realizat o economie socialistă unitară în industrie și agricultură, iar forțele de producție au cunoscut o dezvoltare puternică. Dinamica principalelor indicatori ai dezvoltării economiei naționale cât și evoluția principalilor indicatori ai nivelului de trai din perioada 1950—1980 relevă uriașele realizări obținute de poporul nostru într-o etapă istorică scurtă, profunde transformări revoluționare în structura socială a țării, depășind în multe domenii caracteristicile unei țări în curs de dezvoltare și apropiindu-se de țările mediu dezvoltate.

Arătând că obiectivul fundamental al etapei actuale îl constituie realizarea unei noi calități a muncii și vieții, expunerea relevă că acesta se poate obține prin întărirea și modernizarea bazei tehnico-materiale, creșterea continuă a eficienței economice ca fundament trainic al dezvoltării societății și ridicării bunăstării poporului cât și prin dezvoltarea proprietății socialiste, autoconducerea muncitorească care ar fi factorii primordiali ai făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și ai înaintării spre comunism. În actualul cincinal punind accentul pe creșterea productivității muncii, pe sporirea producției nete industriale și a producției agricole, pe valorificarea maximă a produselor românești pe piața mondială, pe dezvoltarea mai puternică a bazei energetice și de materii prime proprii, România va continua să rămână și în viitor o țară industrial-agrară.

Perfecționând principiile de proprietate, de organizare socială, având în vedere că nu putem identifica proprietatea socială, proprietatea întregului popor, cu proprietatea de stat, însușindu-ne principiile noului mecanism economic, al autoconducerii și autogestiei muncitorești, oamenii muncii în calitatea lor de proprietari, producători și beneficiari, având în vedere experiența acumulată în unitățile cooperatiste, agricole și meșteșugărești să poată depune sub formă de participare socială o anumită sumă al cărei proprietar rămân, pentru fondul de acumulare.

În cadrul problemelor fundamentale ale organizării și conducerii științifice a societății socialiste românești un rol deosebit îl are întărirea continuă a democrației muncitorești, perfecționarea cadrului organizat de participare a maselor la conducerea societății. S-a creat un cadru larg de participare a oamenilor muncii la conducerea tuturor sectoarelor de activitate, un sistem democratic unic în care reprezentanți direcți ai maselor populare hotărăsc asupra dezvoltării economico-sociale, asupra adoptării planurilor de dezvoltare economică, politicii interne și externe a țării noastre. În acest sistem socialist urmează să crească rolul consiliilor

de conducere, importanța adunărilor generale ale proprietarilor, producătorilor și beneficiarilor în buna desfășurare a autoconducerii muncitorești. Sarcini sporite revin Consiliului Național al Oamenilor Muncii și Consiliului Național al Agriculturii alese de Congresul oamenilor muncii și Congresul agricultorilor ce reunesc fiecare câte 11.000 de reprezentanți direcți ai muncitorilor și țăranilor. Un rol însemnat în dezvoltarea generală a țării în domeniile respective revin Congresului educației și culturii, Congresului învățămîntului, Conferinței naționale a oamenilor de știință, Congresului și Camerei legislative a consiliilor populare.

Sub egida Frontului Democrației și Unității Socialiste în zilele de 24 — 25 iunie a.c. a avut loc Congresul al II-lea al educației politice și al culturii socialiste, eveniment de mare însemnătate în viața patriei noastre, a întregului popor. Al II-lea Congres al educației și culturii care constituie o nouă și grăitoare expresie a profundului democratism al orînduirii noastre a analizat în lumina expunerii prezentate de tovarășul Nicolae Ceaușescu la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1 — 2 iunie a.c., a orientărilor și indicațiilor formulate de secretarul general al partidului în acest domeniu de inestimabilă valoare teoretică și practică, modul în care se îndeplinesc hotărârile Congresului al XII-lea al P.C.R. în domeniul activității politico-ideologic și cultural-educative pentru formarea omului nou, făuritor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate.

Tovarășa academician doctor inginer Elena Ceaușescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim viceprim-ministru al guvernului a rostit cuvîntul de salut adresat Congresului din partea Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a Consiliului de Stat și a guvernului, precum și din partea secretarului general al partidului și președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Raportul Consiliului Culturii și Educației Socialiste cu privire la modul în care se îndeplinesc hotărârile celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român referitoare la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă în vederea formării omului nou, cu înaltă conștiință socialistă, constructor activ și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate în România a fost prezentat de Suzana Gâdea, președintele Consiliului.

Trecînd în revistă — în fața celor peste 6300 de participanți principalele obiective ale diferitelor domenii ale educației și culturii, de la primul Congres pînă în prezent : învățămîntul politico-ideologic frecventat în prezent de peste 10 milioane de cetățeni, cele 3 ediții ale Festivalului național „Cîntarea României” cadru larg, propice de participare directă a oamenilor muncii la activitatea culturală, artistică, științifică și tehnică, experiența acumulată pentru dezvoltarea educației fizice și sportului în competiția „Daciada”, problemele filmului, teatrului, creației literare, artistice ș.a., politica colaborării culturale internaționale, raportul la Congres a evidențiat atît realizările remarcabile obținute cît și neîmplinirile și lipsurile, măsurile care se impun pentru noi succese în toate domeniile culturii și educației.

S-a subliniat și cu acest prilej în lumina expunerii la plenară, că este absolut necesar, constituie un imperativ teoretic și metodologic ca baza activităților politico-educative, patriotice să se sprijine pe cunoașterea și cinstirea trecutului, a muncii și luptei înaintașilor, a originii și continui-

tății poporului român pe aceste meleaguri, a luptei maselor populare pentru eliberare socială și națională, pe trecutul eroic al clasei muncitoare, al partidului comunist, pe întreagă istorie națională.

În afara dezbaterilor în plen au avut loc și ample discuții în cadrul celor 7 secțiuni: Secțiunea pentru problemele educației politico-ideologice și ale muncii educative de masă; Secțiunea pentru activitatea cultural-educativă și artistică de masă, dezvoltarea și valorificarea creației populare, activitatea așezămintelor de cultură de la orașe și sate; Secțiunea pentru problemele activității de creație tehnico-științifice de masă; Secțiunea pentru creația literară, activitatea literar-editorială și munca cu cartea; Secțiunea pentru activitatea artelor plastice, muzeelor și valorificarea patrimoniului cultural național; Secțiunea pentru problemele creației dramatice, muzicale și cinematografice, precum și activitatea instituțiilor de spectacole; Secțiunea privind rolul educativ al presei, radioului și televiziunii.

În cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la încheierea marelui forum democratic s-a subliniat din nou — în contextul aprecierii dezbaterilor care au avut loc în plenul Congresului și în secțiuni ce s-au caracterizat printr-un spirit de înaltă exigență și responsabilitate comunistă, al numeroaselor propuneri de îmbunătățire a muncii, al adoptării Programului de măsuri privind acțiunile politice și cultural-educative necesitatea de a se acorda mai multă atenție limbii, literaturii și istoriei României. „Nu se poate vorbi de educație politică, de cultură revoluționară — arăta secretarul general al partidului — fără cunoașterea limbii, a literaturii, a istoriei glorioase a poporului nostru”.

Revenind la dezvoltarea creatoare a materialismului dialectic și istoric, a socialismului științific pe care expunerea la plenara lărgită din 1 — 2 iunie a.c. o întreprinde menționăm teza creșterii rolului statului în conducerea întregii activități economico-sociale și întărirea controlului maselor populare asupra organelor de stat și în acest sens aplicarea fermă a legalității socialiste și a normelor de conviețuire socială, raportul dialectic dintre partidul comunist și statul socialist. Aici s-a arătat că organele de partid nu trebuie să înlocuiască organele de stat, dimpotrivă ele trebuie să militeze pentru întărirea rolului statului, pentru buna funcționare a organelor de stat de sus pînă jos. Expunerea precizează că conform Constituției drapelul unic de stat este Tricolorul, ca simbol al unității, suveranității și independenței naționale și el nu poate fi înlocuit de nici un alt drapel.

Dezvoltarea națiunii socialiste și rezolvarea justă a problemei naționale va constitui și în viitor condiția fundamentală pentru întărirea unității de nezdruccinat a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, în slujba înfloririi României socialiste. Avînd în vedere că pe teritoriul patriei s-au așezat, în decursul vremurilor și cetățeni de alte naționalități, că în cadrul conviețuirii comune s-a ajuns la o întrepătrundere și înțelegere reciprocă va trebui să asigurăm participarea tuturor oamenilor muncii la conducerea vieții economice și sociale, indiferent de naționalitate, cetățenii avînd aceleași drepturi și îndatoriri.

În procesul făuririi economiei socialiste unitare și dezvoltării puternice a forțelor de producție au avut loc mutații în structura societății românești, s-au creat noi relații bazate pe comunitatea de interese între

noile clase și grupuri sociale. Clasa muncitoare a devenit și numericeste cea mai puternică, reprezentind peste 50 la sută din totalul populației active, ponderea țărănimii a scăzut de la circa 80 la sută, acum trei decenii la 30 la sută iar intelectualitatea reprezintă a treia forță socială a societății noastre.

Partidul Comunist Român care este centrul vital al societății, forța dinamizatoare a energiilor creatoare ale întregului popor pe calea socialismului și comunismului, care a avut un rol principal în lichidarea vechii orinduri și trecerea la făurirea noii societăți va organiza și conduce poporul, perfecționându-și în continuare activitatea prin creșterea exigenței revoluționare, a spiritului de răspundere, a disciplinei.

Sub conducerea partidului, care a ținut seama în activitatea sa atât de legitățile generale cât și de realitățile concrete ale societății românești, munca ideologică, teoretică, politico-educativă va trebui să devină o puternică forță în unirea tuturor oamenilor muncii, în dezvoltarea continuă a forțelor de producție și perfecționarea relațiilor sociale, a formelor de conducere a societății.

Analizind o serie de aspecte ale construcției socialiste, ca apariția contradicțiilor și încercare de rezolvare a lor, definirea etapei societății socialiste multilateral dezvoltate, teza socialismului real folosită în unele țări socialiste, înlăturarea imaginii idilice despre socialismul care n-ar putea cunoaște crize economice, expunerea din pleneră conchide că este necesară trecerea la elaborarea unui program amplu de activitate teoretică, ideologică, de analiză în spiritul materialismului istoric a tuturor fenomenelor interne și internaționale, pentru a putea trage concluziile corespunzătoare pentru activitatea de viitor.

Păstrind permanent convingerea fermă în idealurile înalte ale socialismului și comunismului, expunerea prezentată de tovarășul Nicolae Ceaușescu la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. propune desfășurarea unei ample activități teoretice pentru cunoașterea istoriei, pentru înțelegerea legităților dezvoltării societății și naturii. De aceea se impune ca întregul front al științelor sociale să treacă la elaborarea unor lucrări teoretice, ideologice privind stadiul actual al societății românești și perspectivele înlăturării Programului partidului. Trebuie cercetate cu prioritate o serie de aspecte privind problemele economiei socialiste, acțiunea legilor economice în socialism, noul mecanism economic și întărirea autoconducerii și autogestiunii muncitorești, problemele conducerii societății, dezvoltării democrației muncitorești, revoluționare, a formelor celor mai potrivite de participare a maselor la conducerea societății.

Unul din noile imperative teoretice și metodologice ale științei istorice în etapa actuală este intensificarea activității de elaborare a istoriei poporului român în spiritul concepției materialist-dialectice și istorice în lumina documentelor, a faptelor reale, de înfățișare veridică a vieții, muncii și luptei sale din antichitate pînă în zilele noastre. „Va trebui, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, să avem o istorie unitară care să redea corespunzător fiecare etapă de dezvoltare economică, socială, fiecare perioadă istorică și luptele sociale, activitatea politică, să caracterizeze, în lumina adevărului bazat pe fapte și documente, atât rolul claselor sociale, al poporului, cât și al diferiților conducători ai statului și personalități politice, științifice, culturale”. Și mai departe se arată cu justete :

„În această concepție a unei istorii unice, istoria poporului român va trebui să cuprindă și istoria mișcării muncitorești revoluționare, a Partidului Muncitoresc Social-Democrat, precum și a Partidului Comunist Român. Nu pot exista două istorii, una a poporului și una a partidului. Poporul, nostru are o singură istorie, iar activitatea Partidului Comunist Român, ca și a altor partide în diferite perioade, constituie o parte inseparabilă a istoriei patriei. Va trebui să unificăm forțele din domeniul istoriei într-un singur institut de istorie națională care să cuprindă și Societatea de științe istorice”.

Pe linia aceleiași concepții metodologice de cercetare, și popularizare a istoriei se propune unificarea muzeelor prin crearea unui singur muzeu central de istorie, care să cuprindă toate documentele, exponatele și materialele mai importante, iar muzeele județene sau din alte centre să cuprindă documente care se referă la zona respectivă și unele materiale care se găsesc la Muzeul național.

Avînd în vedere că ampla sinteză *Istoria României* va fi foarte voluminoasă și va necesita un timp mai îndelungat se propune elaborarea unor monografii de mare tiraj în limba română și în limbi de circulație internațională întrucît în unele țări o serie de momente și personalități ale istoriei naționale sînt prezentate nerealist, cîteodată denaturat fie din necunoaștere, fie din rea credință. Expunerea avansează ideea unor dezbateri comune cu istoricii din țările respective pornind de la necesitatea clarificării și prezentării problemelor în lumina adevărului istoric precum și pentru a evidenția evenimentele menite să contribuie la întărirea colaborării și prieteniei între popoarele noastre, a politicii de solidaritate și pace. Propunerea este binevenită întrucît există deja o experiență în domeniul analizării unor teme comune în cadrul comisiilor mixte de istorie cu specialiști din unele țări socialiste sau dezbaterile modului în care este tratată istoria României în manuale din țări străine și istoriilor naționale în manualele din țara noastră.

În aceeași măsură se pune problema elaborării tratatului de *Istoria Universală* care să redea punctul de vedere românesc al evoluției umanității din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Tot aici vor trebui rediate unele probleme ale istoriei mișcării muncitorești mondiale, ale luptei de eliberare națională. Noi lucrări de istorie generală trebuie să releve schimbarea raportului de forțe pe plan mondial, punînd în evidență lichidarea colonialismului, dezvoltarea a zeci și zeci de state independente, creșterea luptei popoarelor pentru consolidarea independenței, pentru a fi pe deplin stăpîn pe destinele lor, fără nici un amestec din afară.

În legătură cu aceste probleme în planurile de cercetare ale institutelor de istorie din București, Iași, Cluj-Napoca, centrele de științe sociale din Tg. Mureș, Sibiu, Craiova, Timișoara sînt trecute o serie de teme de mare actualitate, care constituie părți ale monumentalei lucrări a istoriei poporului român. Se vor aprofunda în continuare în lumina noilor imperative politico-educative, teoretice și metodologice ce decurg din expunerea prezentată plenei numeroase aspecte neelucidate încă din istoria țărănimii, fărîmîțării feudale în Țările Române, epoca unui Vlaicu Vodă, unui Vasile Lupu, perioadele unor voievozi, cnezi și crainici români din Transilvania, istoria partidelor politice din România, inclusiv

cele ale clasei muncitoare, probleme ale perioadei interbelice, ai anilor construcției socialiste.

Sînt prevăzute în planurile de cercetare tratarea relațiilor româno-franceze și româno-italiene, raporturi ale României cu Cehoslovacia și Germania, lupta comună a popoarelor din Balcani împotriva dominației otomane pentru a urmări rolul și locul țării noastre în contextul sud-est european, central-european și pe un plan mai general în relațiile internaționale.

„Revista de istorie” a valorificat și va publica în continuare numeroase capitole sau aspecte din aceste lucrări de plan de certă valoare documentară și interpretativă, studii de înfățișare a istoriei veridice a patriei și de intercondiționare reciprocă cu popoarele vecine, de evidențiere a adevărului istoric, momente de colaborare și conlucrare. Vom depune eforturi pentru valorificarea în continuare a noi date, documente și fapte care dau noi valențe unor perioade de intensă activitate a maselor populare ca aniversarea a 90 de ani de la crearea P.S.D.M.R., 125 de ani de la Unirea Principatelor, 50 de ani de la luptele muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933, aniversarea a 4 decenii de la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, 200 de ani de la răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan, împlinirea unui mileniu de la atestarea documentară a voievodatelor lui Gelu, Glad și Menumorut, 40 de ani de la victoria asupra fascismului, altor momente și personalități cu largi semnificații în istoria neamului românesc.

Tot la acest capitol din expunere se recomandă elaborarea unor lucrări științifice, filozofice cu privire la originea lumii și a societății pentru ca în lumina noilor descoperiri în domeniul științelor fundamentale, fizica, chimia, biologia, genetica și altele care au lărgit aria cunoașterii universului și a materiei, să dăm răspunsuri de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, concepțiilor metafizice, retrograde care se mai manifestă chiar și la unii membrii ai partidului nostru.

Sarcini centrale în activitatea ideologică, politică și cultural-educativă o au și frontul creației literar-artistice care trebuie să militeze îndeosebi în rindul tineretului educîndu-l în spiritul dragostei de patrie, devotamentului față de socialism, față de partid, în spiritul muncii, înarmîndu-l cu cele mai noi cuceriri ale științei și cunoașterii umane. Teatrul, cinematografia, literatura, muzica, artele plastice, presa, radio-televisiunea trebuie să-și îndeplinească în mai bune condiții rolul pe care îl au în formarea conștiinței socialiste, în educarea politico-culturală, în formarea omului nou.

În ultimele capitole ale expunerii care se referă la marile transformări petrecute pe plan mondial, la politica externă a României și la solidaritatea P.C.R. cu partidele comuniste, cu toate forțele revoluționare, progresiste, în lupta pentru înlăptuirea aspirațiilor fundamentale de pace și progres ale omenirii se menționează că problema vitală a vieții internaționale este oprirea cursei înarmărilor, înlăptuirea dezarmării și asigurarea păcii iar imperativul arzător al zilelor noastre este lichidarea subdezvoltării și făurirea unui ordinii economice internaționale, participarea egală a tuturor statelor la viața politică mondială.

Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1 — 2 iunie 1982 a adoptat Hotărîrea ca expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român *Cu privire la stadiul actual al edificării*

socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului să devină document-program pentru activitatea întregului partid și popor.

Relevind înalta valoare politică și ideologică pentru etapa actuală a dezvoltării economico-sociale, precum și pentru înfăptuirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism plenara hotărăște de asemenea că expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu să fie supusă Conferinței Naționale a partidului spre dezbateră și adoptare ca document programatic al Partidului Comunist Român, al întregului nostru popor.

Studierea și însușirea de către întregul front al istoriografiei românești, a ideilor teoretice, metodologice, a orientărilor practice conținute în expunerea prezentată plenarei va determina o nouă emulație creatoare de cercetare, scriere, predare și popularizare a momentelor hotărâtoare și a personalităților proeminente ale vieții politice, științifice și culturale ale neamului românesc.

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

VASILE LUCACIU, TRIBUN AL LUPTEI PENTRU DREPTURILE ȘI UNITATEA ROMÂNILOR

DE

CONSTANTIN COTOȚIU, GAVRIL HORJA

În galeria marilor luptători pentru dreptatea și unitatea națională, pentru întregirea, la 1 decembrie 1918, a statului național unitar român, la loc de cinste se înscrie patriotul și luptătorul ardelean, dr. Vasile Lucaciu de la a cărui naștere s-au împlinit anul acesta 130 de ani.

Născut la 22 ianuarie 1852, în satul Apa din județul Satu Mare — tatăl său fiind învățător, iar bunicii dinspre mamă iobagi — după absolvirea cursurilor secundare la Baia Mare, Ungvar și Oradea, grație unei burse obținute prin concurs, urmează studiile superioare la Roma, unde dobândește o temeinică și vastă cultură umanistică și filozofică, în spiritul marilor idei înaintate ale secolului XIX. Cunoscător al limbilor germană, maghiară, franceză, italiană și latină, el a citit în original principalele lucrări beletristice și social-politice ale literaturii universale, inclusiv scrieri ale lui Ch. Fourier și K. Marx¹. Totodată, era un bun cunoscător al literaturii române, precum și al operei lui C. Dobrogeanu-Gherea.

Un moment important în viața tinărului Lucaciu l-a constituit întărirea convingerii despre originea daco-romană a poporului nostru, fapt ce îl determină să se avînte în lupta pe care a desfășurat-o pentru dreptatea și libertatea națiunii române, atît cu condeii cît și cu fapta.

Întors în țară după susținerea doctoratului în filozofie, cu distincția „magna cum laudae”, (la vîrsta, de numai 18 ani), după absolvirea și a teologiei din Gherla (1874), este numit paroh în satul Sîncrai din județul Sălaj, apoi profesor de religie și de limba română la Liceul de stat din Satu Mare (1878), de unde, fiind destituit de autoritățile maghiare, ajunge, în 1885, paroh în satul Șișești din județul Maramureș, consacrindu-și întreaga viață luptei neobosite pentru înfăptuirea idealului de unitate națională a tuturor românilor.

★

Apariția lui Vasile Lucaciu pe scena politică a Transilvaniei și a întregii țări se impune a fi cercetată în contextul general istoric de după revoluția de la 1848—1849, cînd lupta de emancipare națională a românilor ardeleni întîmpina o ripostă vehementă din partea guvernului de

¹ Tiron Albani, *Leul de la Șișești*, Edit. Cercul Ziaristilor, Oradea, 1936, p. 12.

la Viena și a claselor dominante maghiare din Transilvania. Dar, în pofida obstacolelor și opreliștilor întâmpinate, voința de afirmare și unitate a tuturor românilor nu a putut fi curmată. Dovadă este realizarea parțială a unității de stat la 1859, care „a avut un puternic ecou și în Transilvania, întărind conștiința unității naționale a maselor populare din această provincie, stimulind lupta lor pentru unire cu țara”².

Privilegiile dobândite de burghezia maghiară de pe urma dualismului au lovit nu numai în interesele maselor românești, ci și în interesele tinerei burghezii române din Transilvania, ceea ce o determină să se organizeze în vederea intensificării luptei de eliberare națională. Astfel, în anul 1869 se crează cele două partide naționale: 1) Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria și 2) Partidul Național al Românilor din Transilvania, care, prin unificarea din 1881, formează Partidul Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria (P.N.R.), ca partid național unitar — act ce a marcat o fază nouă în lupta de eliberare națională a românilor ardeleni. Crearea P.N.R. era și o consecință a cuceririi, în 1877, a independenței de stat a României, care a impulsionat și mai mult lupta împotriva dualismului austro-ungar, și cea de unire a românilor de pretutindeni.

Printr-un „memorial” al P.N.R. din 1882, publicat în patru limbi, ce a avut un mare răsunet în țară și peste hotare, este dată în vileag politica asupritoare austro-ungară. Programul unitar adoptat de P.N.R. sintetiza, din punct de vedere național, dezideratele vitale ale românilor din Transilvania.

Crearea Partidului Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria, a Partidului românilor bucovineni, precum și a numeroase societăți culturale demonstrează existența unei puternice mișcări unitare naționale a românilor ardeleni împotriva Curții de la Viena și a Dietei ungare. Punctul culminant al acestei opoziții și mișcări naționale l-a constituit redactarea și înaintarea, în anul 1892, a „Memorandumului” către Curtea de la Viena.

Făcînd din problema românească din Austro-Ungaria o problemă de interes european, Vasile Lucaciu, coautor al „Memorandumului” și membru al conducerii delegației pentru înminarea acestuia la împărat, declara la o întrunire de la Viena: „De vom pieri noi care am venit la Viena ca reprezentanți în număr de peste trei sute de oameni, nația noastră nu va pieri, pentru că acasă mai sînt încă două milioane nouă sute nouăzeci și nouă de mii de români... Azi vorbim înaintea Europei”³.

În condițiile politicii opresoare a dualismului austro-ungar, mișcarea națională transilvăneană își îndreaptă privirea spre România. Frunțașii ei, dr. Ioan Rațiu, dr. Vasile Lucaciu și alții sosesc la București cimentînd și mai mult legăturile de veacuri dintre români. Cercul socialiste, mișcarea muncitorească ce se dezvoltă în această perioadă, au sprijinit mișcarea memorandistă. În ciuda acuzațiilor și condamnărilor pronunțate de către autoritățile maghiare, mișcarea de eliberare națională din Transilvania devine și mai energică.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 710.

³ „1918 Unirea Transilvaniei cu România”, Ediția a III-a, București, Edit. politică, 1978, p. 198.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, lupta românilor din Imperiul habsburgic se conjugă cu acțiunile sociale ale maselor muncitoare, formele ei fiind tot mai variate, iar participarea maselor — tot mai largă și mai conștientă, fiind clar conturată voința națiunii pentru desăvârșirea unității sale politice într-un singur stat⁴. Deși au fost luate cele mai drastice măsuri adoptându-se legi draconice menite să încalce drepturile elementare ale românilor, voința națiunii s-a impus cu tenacitatea și dirzenia caracteristice acestui popor, în cetatea istorică a neamului românesc — Alba Iulia —, la 1 decembrie 1918.

★

Activitatea de luptător național a lui Vasile Lucaciu începe încă de pe când era tânăr profesor la Liceul din Satu Mare (1878—1885), unde în orele sale „strecoră” și cite o lecție de educație patriotică. Totodată, desfășoară o activitate publicistică pentru introducerea limbii române în gimnaziile și liceele din Transilvania. Toate acestea îi atrag desființarea postului în care funcționa, fiind considerat de autoritățile ungare ca „element periculos intereselor națiunii maghiare în această regiune”^{4bis}. La propunerea Ministerului Instrucțiunii din Budapesta de a ocupa definitiv catedra de limba latină de la Liceul din orașul Losoncz, Vasile Lucaciu refuzând această ofertă, răspunde prin cuvinte pline de semnificație: „Declar că înaltul guvern nu dispune de atâtea milioane, pentru care să-mi las eu poporul românesc”⁵. Astfel, Vasile Lucaciu se desparte de profesia atît de dragă lui și se stabilește definitiv în Șişești Maramureșului ca paroh, propunându-și să facă din această comună „o cetățuie a românismului”.

Încă din anii '80 ai secolului trecut, Lucaciu intră în legătură cu Ion Rațiu, George Pop de Băsești, Aurel Suci, Teodor Mihali și alți luptători pentru drepturile românilor ardeleni colaborînd, în același timp, la publicațiile românești: „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), „Foaia poporului” (Blaj), „Tribuna” (Sibiu), „Familia” (Oradea), „Gutinel” (Baia Mare), „Românul” (Arad), „Românul” (București) ș.a., astfel că în scurt timp, se face cunoscut nu numai în Ardeal, ci și peste munți, în vechiul regat.

După contactul cu George Pop de Băsești, în anul 1882, devine membru al „Asociației transilvane pentru literatura și cultura poporului român” (ASTRA), participînd activ la mișcarea culturală, socială și politică a românilor din Transilvania.

Sub paravanul profesiei de preot, Vasile Lucaciu desfășoară o intensă activitate politică și publicistică, de educație patriotică a poporului, în spiritul idealului de unitate națională a tuturor românilor. Muncind și trăind în mijlocul țăranilor comunei Șişești, de la poalele munților Gutii, el vede în poporul muncitor marea rezervă de energie a neamului românesc, hotărîndu-se ca în străvechea vatră românească a Maramureșului să-și realizeze programul și crezul său de viață puse în slujba cauzei nobile a unității poporului român.

⁴ Vezi mai pe larg această problemă la Lucian Boia, *Românii din Transilvania în perioada dualismului*, în „Revista de istorie”, nr. 11/1978, p. 1975—2000.

^{4bis} bis Corneliu Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu, „Leul de la Șişești”*, Edit. „Presa Liberă”, Satu Mare, 1936, p. 185.

⁵ Arhiva Liceului „Mihai Eminescu” din Satu Mare, nr. 287.

În acest timp, sub conducerea Partidului Național Român, mișcarea națională din Transilvania ia un caracter mai organizat, iar lupta pentru salvagardarea vieții și culturii naționale, sporește în îndrăzneală și energie, prin antrenarea satelor, alături de intelectualii și fruntașii politici progresiști.

În sinul P.N.R. se produc schimbări radicale marcate, în primul rând, de intrarea în 1887, în conducerea acestuia a unor elemente tinere, printre care și V. Lucaciu, I. Slavici, A. Mureșanu, I. Coroianu. Aceștia aduc în partid, „un suflu tânăr și dornic de o muncă frățească cu toți românii”⁶. Completarea Comitetului P.N.R. cu elemente tinere a avut un efect innoitor, de împropătare a gândirii și orientării luptei politice a românilor transilvăneni.

În calitate de colaborator al ziarului „Tribuna” din Sibiu, înființat de Ion Slavici, — ziar care de la început viza „solidaritatea tuturor românilor” și cerea hotărît redactarea unui „Memorandum” către Curtea imperială de la Viena, Vasile Lucaciu împărtășește ideile tribuniștilor.

În numai doi ani după stabilirea la Șişești, Lucaciu se impune atît de mult în viața politică locală, încît devine secretar al circumscripției electorale Baia Mare. Din discursul rostit la o conferință a acestei circumscripții, la Tăuții de Sus, în 1887, ca și din alte cuvîntări, reies clar convingerile sale politice și sociale înaintate^{6bis}. Astfel, el susține cu fervoare că năzuința tuturor românilor este să trăiască în pace „uniți ca români, în limba și datinile românești și cu ungurii ca frați”... „Noi, Românii ne luptăm și ne vom lupta, în contra năzuințelor de a ne nimici și maghiariza și avem nădejde că vom putea ajunge la capăt bun cu lupta noastră dreaptă, că va luci și asupra noastră soarele dreptății și al egalei îndreptățiri”. Lucaciu nu a confundat, de altfel, niciodată poporul maghiar cu oligarhia asupritoare. Cunoscător al limbii maghiare, al literaturii și tradițiilor progresiste ale poporului maghiar, el susținea că „popoarele nu sînt create ca să se mănince unele pe altele, ci ca, trăind în iubire, să muncească împreună”. V. Lucaciu se pronunță pentru legi drepte pentru toți cetățenii, indiferent de naționalitate, convingînd pe naționalalii săi să participe la alegeri, pentru a avea deputați în dietă, care să reprezinte nația românească în parlament și pentru a trimite „o deputațiune la împărat” căruia să-i arate „relele și suferințele ce hîntuiesc obștea românească”⁷. În scurt timp, după această cuvîntare, tocmai cînd Lucaciu pleca la Sibiu pentru a participa la serbările „Astrei”, i se intentează un proces, fiind oprit din drum și chemat în fața Tribunalului din Satu Mare, unde este arestat, supus unui tratament sever, într-o celulă cu un deținut bolnav pentru a se contamina, astfel crezînd autoritățile maghiare că vor scăpa de el. Rezistînd tuturor silnicțiilor, după eliberare, se aruncă și mai virtos în luptă; convoacă o adunare politică la Șomcuta Mare, unde protestează contra prefecturii pentru intenția acesteia de a majora impozitele. Acestea îi atrag redeschiderea la 19 martie

⁶ Augustin Iuga, *Cu privire la Vasile Lucaciu, Acte, documente, procese*, Cooperativa de editură a notarilor, Baia Mare, 1940, p. 94.

^{6 bis} Noi mărturii privind activitatea lui Lucaciu în sprijinul cauzei naționale românești au fost puse recent în circulație odată cu apariția volumului *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională 1848—1918. Documente*, apărut sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului (vezi doc. nr. 104, 106, 107, 110, 111 ș.a.)

⁷ *Op. cit.* p. 73

1890, a procesului amînat, în scopul împiedicării sale de a participa la definitivarea „Memorandumului”. La proces se apără cu argumente incontestabile, încît instanța este obligată să-l achite.

După Conferința Națională a P.N.R., din ianuarie 1892, la care sînt aleși în fruntea partidului dr. Ioan Rațiu, președinte și dr. Vasile Lucaciu, secretar general, se decide prezentarea „Memorandumului” la Curtea imperială de la Viena, pe data de 28 mai 1892.

„Memorandumul”, la a cărei redactare a participat Vasile Lucaciu, surprinde, după cum este cunoscut, toate frămîntările și suferințele românilor transilvăneni. El este îndreptat împotriva pactului dualist, care încălca drepturile istorice, naționale ale românilor ardeleni, excluderea de la exercitarea drepturilor lor civice și politice, deși ei reprezentau 3/4 din „populațiunea” țării. Nu le scapă memorandiștilor să scoată la iveală corupția, abuzurile de drept și de putere, situația grea a țărănimii etc. Forța de argumentație, logica dezvăluirii faptelor, puterea de motivație, subtilitatea punerii problemelor dovedesc clarviziunea memorandiștilor, ei reprezentînd limita superioară a concepției burghezo-liberale din Transilvania, în ultimul pătrar al veacului trecut.

Din însărcinarea Comitetului Central al P.N.R. Vasile Lucaciu participă la pregătirea și organizarea delegației, formată din 300 de membri, ce urma să plece la Viena pentru a prezenta „Memorandumul” la Curtea imperială.

Pentru a cîștiga timp și a împiedica plecarea delegației și, mai ales, a lui Lucaciu, guvernul maghiar îi înscenează acestuia un nou proces, din care este însă pînă la urmă achitat, dar i se menține acuzarea, că, prin declarațiile sale din cursul anchetei, „a calomnat public guvernul maghiar”.

În ciuda tuturor piedicilor ce i s-au pus, Lucaciu merge în fruntea delegației la Viena, incluzînd în delegație și patru țărani din parohia sa : Gheorghe Avram din Șișești, Dipșe Costan din Șurdești, Pavel Pele din Unguraș și Atanasie Damian din Negreia, suportînd el însuși pentru aceștia cheltuielile drumului.

Ajunsă la Viena, delegația întîmpină tot felul de dificultăți tîluite de guvernul ungar în complicitate cu cel austriac. De mai multe ori s-a adunat delegația pentru prezentarea „Memorandumului” și de fiecare dată i s-a refuzat intrarea la Curtea imperială. La una din adunări, Vasile Lucaciu a rostit cuvinte ce au mișcat întreaga Europă. Cu toate acestea, delegația n-a fost primită, „Memorandumul” rămînînd la cancelaria imperială, ca apoi plicul nedesfăcut al acestui document să se întoarcă la guvernul maghiar din Budapesta, de unde printr-o adresă ajunge la prefectul din Turda, pentru a-l preda lui Ioan Rațiu, președintele Comitetului Central al P.N.R.

Memorandiștii au suportat, pe tot drumul întoarcerii de la Viena, întîmpinări brutale, bătăi și injurii puse la cale de autoritățile maghiare.

În noile condiții, fruntașii „Memorandumului” își îndreaptă din nou atenția spre România. Lucaciu trece Carpații și la București, informează conducătorii politicii ai României asupra întregii situații politice din Transilvania. Primirea lui Lucaciu în vechiul regat a fost plină de simpatie și aprobare, discursurile ținute de mari personalități dovedesc solidaritatea cu acțiunile românilor din Transilvania. Ziarele românești și

străine, societăţile literar-ştiinţifice, masele de ţărani şi muncitori aprobă cauza memorandiştilor⁸.

Din călătoria făcută la Bucureşti, revenind la Şişeşti, V. Lucaciu intenţionează să-şi adune „poporul” pentru a-l informa despre activitatea delegaţiei la Viena, dar fiind în curs de cercetare cu procesele anterioare, la care se mai adaugă şi altele, tot inscenate — încît în vara anului 1892, trebuia să se apere în patru procese — adunarea este pentru moment aminată.

În semn de solidaritate şi simpatie cu lupta dirză dusă de V. Lucaciu, populaţia din împrejurimile Băii Mari, organizează, în luna august 1892, la Şişeşti o mare adunare populară, la care participă — după informaţia redacţiei „Tribunei” din Sibiu — circa 10.000 de români. Se rostesc discursuri înflăcărâte, au loc serbări populare, la care participă coruri româneşti, se încing hore şi „bătute”.

În urma acestor ample manifestări populare, Lucaciu este suspendat din postul de profesor, fapt ce a înverşunat şi mai mult masele ţărăneşti din împrejurimi. Tinerimea universitară din ţară şi străinătate protestează contra abuzurilor autorităţilor maghiare. Din cele mai îndepărtate colţuri ale ţării sosesc telegrame şi scrisori de protest împotriva abuzurilor comise de autorităţile statului austro-ungar, de solidaritate cu lupta desfăşurată de Lucaciu şi ceilalţi patrioţi ardeleni.

Procesele intentate lui Lucaciu în vara anului 1892 au fost judecate la Debreţin. În drum spre Debreţin, pe întregul traseu de la Şişeşti pînă în acest oraş, Lucaciu este întâmpinat cu simpatie de masele româneşti de la oraşe şi sate. Calda adeziune şi încurajare îi întăreşte şi mai mult convingerile pentru care luptă, încît în timpul proceselor refuză să vorbească în limba maghiară (deşi o cunoştea la perfecţie) şi nu pierde prilejul de a le spune juraţilor, în faţa unui auditoriu numeros, că procesele nu sînt decît o inscenare politică. Prin cuvinte sugestive, pline de inteligenţă, acuză regimul şi judecătorii pentru nedreptăţile ce le săvîrşesc. Lucaciu nu se apără pe sine, el vorbeşte mereu de naţia şi poporul său, de cauza pentru care luptă.

Pe baza judecăţii nedrepte, Lucaciu este condamnat la un an închisoare şi amendă. Ecoul condamnării s-a răspîndit în toată ţara, iar reacţiile poporului, studenţimii, ale prietenilor săi au fost prompte. Masele ţărăneşti din Şişeşti şi satele din jur, printr-o scrisoare deschisă declarau: „noi subscrişii poporeni din Şişeşti, Dăneşti, Bontăieni şi Unguraş . . . sfătuindu-ne am luat următoarea hotărîre: Judecata ce a căzut asupra părintelui nostru . . . o socotim ca şi căzută asupra noastră, pentru că el a fost lovit în limba cea mai sfîntă şi dreaptă pentru toţi românii”⁹. Proteste împotriva condamnării sale nedrepte au venit din: Abrud, Bistriţa, Năsăud, Lăpuşul Românesc, Zalău, Lupeni, Arad, Orşova, Dej, Zaránd, Singiorz, Şiria, Galaţi, Bucureşti, Ploieşti, Craiova, Tîrgu Jiu, Slatina, Zimnicea, Brăila, Viena. Printre aceste proteste se aflau şi cele ale elevilor şi studenţilor români, ale „Ligii culturale” şi ale altor organizaţii.

⁸ *Desăvîrşirea unificării statului român, Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacţia: M. Constantinescu, St. Pascu, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 59.

⁹ Vezi, Revista „Tribuna” — Sibiu, noiembrie 1892.

Recursul lui Lucaciu n-a fost acceptat și în decembrie 1892 este întemnițat, fapt ce a determinat noi agitații și proteste vehemente din partea maselor românești din Ardeal.

De la Debrețin, Lucaciu este adus, în ianuarie 1893, sub stare de arest, la Satu Mare pentru a fi judecat și în procesul intentat anterior pentru „calomnierea publică a guvernului maghiar”.

După acest proces, lunile de temniță, s-au înmulțit la 13, tratamentul din închisoarea de la Seghedin devine tot mai inuman, datorită căruia Lucaciu se îmbolnăvește, astfel că sfârșitul anului 1893 îl găsește în Spitalul „Crucii Roșii” din Budapesta. Aici „Asociația tinerelor feteromâne din Ardeal și Ungaria” îi oferă cadou un potir de aur și alte obiecte semnificative pentru cauza luptei sale. În acel timp, creația populară maramureșeană dă naștere „Doinei lui Lucaciu” în care se cîntă lupta și virtuțile marelui luptător, cîntec ce intră, în curînd, în repertoriul corurilor românești din Ardeal¹⁰.

După detenție, Lucaciu revine la Șișești cu sănătatea încă nerestabilită, dar cu voința neînduplecată în lupta pentru cauza națională.

Între timp, începuse deja marele proces al memorandiștilor. Lucaciu fusese anchetat încă din timpul detenției la care fusese condamnat în procesele anterioare. Pe tot timpul anchetei, Lucaciu refuză să răspundă în ungurește cerînd ca întrebările să-i fie adresate în românește, fără interpret, iar procesul-verbal de anchetă să fie redactat în limba română.

Dîndu-și seama de inutilitatea oricăror petiții către capetele încoronate, într-o scrisoare adresată, la 2 martie 1894, lui Gheorghe Pop de Băsești, Lucaciu îi spunea acestuia : „Recunoști, dragă bade, că tu ai fost de zadarnic să te încrezi în grația împăratului. Nu se deosebește nici el de guvernele sale. Cînd te plîngi împăratului este ca și cum te-ai plînge directorului pușcării contra brutalității temnicerului. Cauza noastră națională nu se poate cîștiga decît prin luptă și solidaritatea noastră dîrză și neînfrîcată”¹¹.

Judecarea la Cluj, a procesului memorandiștilor începe la 7 mai 1894, într-o atmosferă de mare agitație și protest din partea maselor românești din Ardeal și din alte părți ale țării, încît autoritățile au rămas uimite de solidaritatea puternică manifestată de masele populare față de cei 25 de inculpați, de ecoul internațional pe care l-a avut cauza dreaptă a memorandiștilor.

Pină la completarea Curții cu jurați, Lucaciu și alți conducători au ținut cuvîntări de protest, demascatoare ale politicii dualismului austro-ungar. În cursul procesului, Curtea cu jurați a cerut ca „acuzaiții” să răspundă în limba maghiară. Lucaciu se ridică și protestează : „Înainte de toate, declar, că nu accept intervenția translatorului, fiindcă translatorul nu cunoaște limba. Cînd trebuie să lupt pentru țară, mă duc să lupt cu pieptul meu și nu cu al translatorului”¹².

După o dezbatere de 17 zile, în care „acuzaiții” se transformă în acuzaatori ai regimului dualist austro-ungar, se pronunță condamnările. În

¹⁰ Vezi; Tiron Albani, „Leul de la Șișești”, Edit. Cercul Ziariștilor, Oradea, 1936, p. 130—132.

¹¹ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediția a III-a, Edit. politică, București, 1978, p. 203—204.

¹² Augustin Iuga, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

capul listei se afla Vasile Lucaciu, cu 5 ani închisoare, întrucît, „după convingerea instanței, el a fost autorul intelectual al întregii mișcări și în sfîrșit, faptul că la dezbaterea finală a manifestat o atitudine dîrză și renitentă, toate au contribuit la mărirea pedepsei față de ale celorlalți condamnați”¹³.

Vestea procesului și a sentințelor date memorandiștilor s-a răspîndit spontan în toată țara declanșînd proteste violente. Vasile Lucaciu este pus sub supraveghere, pázit zi și noapte, pînă la 27 iulie 1894, cînd este trimis în închisoarea din Seghedin. Aici el primește peste 300 de telegrame de simpatie și este asaltat de numeroși vizitatori. De teamă, autoritățile interzic însă orice legături a lui V. Lucaciu cu cei din afară¹⁴.

În iunie 1895, Lucaciu este mutat la închisoarea din Satu Mare, deschizîndu-i-se proceul de „calomniere” a unui pretor din Baia Mare, pentru care mai primește încă 6 luni de închisoare. Face apel și în cele din urmă este achitat și eliberat odată cu ceilalți memorandiști. Eliberarea deținuților implicați în procesul „Memorandumului”, la ordinul împăratului de la Viena, a fost făcută în scopul calmării nemulțumirii maselor stîrnită vehement de sentințele nedrepte și abuzive pronunțate conducătorilor și autorilor „Memorandumului”, nemulțumiri ce amenințau să ia proporții revoluționare.

După eliberarea din închisoare, Vasile Lucaciu pleacă la Budapesta și apoi la Roma pentru a-și redobîndi postul de paroh, din care fusese demis, dar i se deschide un nou proces, procesul „Doinei lui Lucaciu”, pe care justiția maghiară de clasă este nevoită însă să-l claseze, întrucît doina era creația anonimă a poporului asupra național și social.

La reîntoarcerea în țară, Lucaciu se oprește la București și apoi la Sibiu, pentru a-și relua misiunea politică.

Comitetul P.N.R., care mai avea încă în fruntea sa o parte din vechii conducători, hotărăște o reinnoire și completare a sa cu noi membri, precum și stabilirea liniei politice și a tacticii, potrivit condițiilor de la începutul secolului XX. Moartea neașteptată a președintelui P.N.R., Ioan Rațiu, a creat derută în cadrul Comitetului Executiv al Partidului, mai ales, că de mult, guvernul maghiar făcea eforturi pentru a desființa P.N.R. Dar, noua conducere completată cu elemente tinere depășește acest moment critic, prilej cu care se abandonează vechea linie de „pasivism politic” adoptîndu-se tactica „noului activism”, direcție nouă, salutată de întregul partid.

La Conferința Națională a P.N.R., din 1905, se discută situația politică și sarcinile în legătură cu noile alegeri parlamentare. Este ales noul Comitet Executiv al P.N.R., avînd ca președinte pe George Pop de Băsești, iar ca secretar general pe Vasile Lucaciu, al cărui crez politic de viitor este sintetizat în dictonul memorandiștilor: „Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă”¹⁵.

La alegerile parlamentare, parțiale din Ungaria, din 1907, candidînd în circumscripția electorală Beiuș, V. Lucaciu este ales deputat, numărul deputaților români în Parlamentul din Budapesta fiind de 16.

¹³ *Ibidem*, p. 336.

¹⁴ Vezi Valeriu Branște, *Amintiri din închisoare*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 246.

¹⁵ Vezi Ștefan Pascu, *Memorandumul*, Edit. Iulia, Cluj, 1968, p. 233—235.

Alegerea lui Lucaciu în parlamentul din Budapesta a fost salutată din toate colțurile țării, chiar și de peste hotare, fapt ce i-a dat un curaj deosebit în a-și pune în valoare vasta sa experiență politică și temeinicile sale cunoștințe istorice, juridice și filozofice. Polemicile și discursurile lui Lucaciu formau un atractiv moment din activitatea parlamentului ungar din acea vreme. În parlamentul ungar (1907—1910), Lucaciu dovedește cu argumente convingătoare existența națiunii române și drepturile ei asupra Transilvaniei, combate legile maghiare școlare, legea privind învoiala economică și financiară dintre Ungaria și Austria ș.a. Conflictele ce le avea însă cu unii deputați maghiari șovini i-au atras ura acestora și, în cele din urmă, i se retrage imunitatea parlamentară.

Căderea guvernului maghiar, în 1910, înseamnă și noi alegeri parlamentare. Lucaciu candidează în circumscripțiile Beiuș și Jucu, dar mașinațiile autorităților maghiare fac ca el să nu mai fie ales.

Evenimentele interne și externe se precipitau unul după altul: războaiele balcanice și pregătirea, în culisele Europei, a primului război mondial. În împrejurările izbucnirii războiului mondial (1914), Vasile Lucaciu hotără să treacă în România, mai ales că era implicat într-un nou proces, în urma căruia ar fi putut fi iarăși condamnat. Sosit la București, după o lungă și tănuită călătorie — prin Bucovina și Moldova — Lucaciu ia legatură cu mari personalități politice din vechea Românie ca N. Iorga, N. Filipescu, Tache Ionescu, N. Titulescu și împreună cu Octavian Goga și alți refugiați politici transilvăneni, activează intens pentru ca România să intre în război contra Austro-Ungariei¹⁶.

La București, Lucaciu este ales președinte al „Ligii pentru unitatea culturală a românilor”, având în comitetul ei mari oameni de cultură și politici, reprezentanți atit ai vechii României cit și ai Transilvaniei. Liga menționată și-a schimbat numele în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor” ceea ce era în perfectă concordanță cu programul ce și-l adoptase. După alegerea sa în fruntea „Ligii”, Vasile Lucaciu a declarat: „Eu cred că sîntem pătrunși de însemnătatea cauzei ce reprezentăm, precum și de sentimentul de răspundere ce am luat asupra noastră, atit fiecare în parte, cit și în mod colectiv, sub egida mării datorii, de a conduce, spre a atinge scopul măreț ce ne stă înainte. Prin alegerea mea, ați voit să afirmați în mod neîndoios, că ideea și sentimentul unității tuturor românilor trece cu puterea covârșitoare peste hotarele geografice și că sufletul românesc este unul și același¹⁷.”

În perioada cit a fost condusă de Vasile Lucaciu, „Liga” a desfășurat o vastă activitate. Întrunirile, contactele stabilite cu celelalte organizații naționale, apelurile membrilor ei aveau drept scop — după spusele lui Lucaciu, la Galați în 1915, ca „în numele istoriei, în numele limbii, în numele suferințelor noastre de veacuri, să realizăm unitatea politică a neamului nostru, să înfăptuim idealul național prin redobîndirea Ardealului”¹⁸.

Ca președinte al „Ligii”, rolul lui Vasile Lucaciu era pilduitor; continuînd gîndirea politică a reprezentanților școlii ardelenene, a revoluțio-

¹⁶ Dr. T. Hăgan, I. Mureșan, V. Achim, V. Căpîlnean, *Maramureșul și Unirea (1918)*, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, 1968, p. 92—97.

¹⁷ Vasile Netea, și C. Gh. Marinescu, „*Liga culturală*” și *Unirea Transilvaniei cu România*”, Edit. „Junimea”, Iași, 1978, p. 254.

¹⁸ Conferințele părintelui www.dacoromanica.ro, p. 19.

narilor de la 1848, a memorandiștilor de la 1892, el se impune ca adevărat tribun al românilor. Într-unul din discursurile din București, Lucaciu sublinia : „aici văd reînviată strămoșeasca gândire românească, unul pentru toți și toți pentru unul . . . Aici constatăm cu nespusă bucurie, mărturisirea sărbătorească și în cuvinte și în fapte, că avem aceeași obârșie, aceeași limbă și lege . . . că avem dreptul de-a ne uni într-o singură țară, sub aceeași oblăduire românească”¹⁹. Iar într-o altă cuvîntare rostită la Turnu Severin, în 1915, el declara : „Noi nu voim asupra noastră a altor țări și altor popoare, voim dezrobirea neamului românesc. Noi nu voim încălcarea altor teritorii, ce nu ne aparțin, voim numai asigurarea drepturilor noastre naționale de veacuri răpîte”²⁰.

Sesizînd condițiile favorabile create de primul război mondial, pentru realizarea unității naționale, Lucaciu îndemna, într-o conferință la Galați, la unitatea politică, la redobîndirea Ardealului. „La arme! La arme! pentru dezrobirea fraților subjugăți”, glăsuia tribunul Lucaciu în discursurile ținute în vechea Românie. La unele mitinguri, entuziasmul era atît de mare, încît mulțimea striga. „Vrem unirea tuturor românilor”!

În anul 1915, ia ființă organizația „Federația unionistă” (cu scopuri politice) pentru a grăbi intrarea României în război de partea Antantei. Membrii „Ligii”, printre care și V. Lucaciu, devin și membri ai „Federației”. Campania de mitinguri, întruniri, manifestații politice cu caracter patriotic ia un nou avînt. Vasile Lucaciu rostea discursuri patriotice, cum a fost cel cu prilejul unei manifestații din 1916, la statuia lui Mihai Viteazul din București.

Întrucît aceste întruniri coincideau cu o campanie de alegere a unor deputați pentru locurile rămase vacante în Cameră, un grup de 78 de cetățeni de cele mai diferite categorii sociale propune ca V. Lucaciu să candideze pentru județul Galați, declarîndu-l drept „ideal național”. După unele surse, Lucaciu (și O. Goga) au fost aleși deputați în Cameră; dar surse mai noi menționează că : V. Lucaciu și O. Goga n-au izbutit să intre în Cameră datorită unui „balotaj în urma căruia ambii transilvăneni s-au retras”²¹.

Concomitent cu laborioasa activitate politică desfășurată prin intermediul „Ligii culturale” și „Federației unioniste”, Lucaciu primește din partea guvernului român importante misiuni diplomatice. În 1915, cînd Italia era în pragul ruperii legăturilor cu Austro-Ungaria și Germania, Lucaciu sosește la Roma pentru a cîștiga simpatia guvernului italian față de cauza națională a românilor.

În 1916, cînd România intră în război, potrivit dorinței maselor, a organizațiilor patriotice, a multor conducători politici patrioți, V. Lucaciu depune multă sirguință pentru organizarea transilvănenilor refugiați, în detașamente de voluntari ai armatei române. În același scop, el pleacă în fruntea unei delegații la Iași și Darnița pentru a organiza un corp de voluntari din foști ostași ai armatei austro-ungare din rîndul românilor ardeleni, căzuți prizonieri în Rusia, pentru a lupta pe front alături de armata română.

¹⁹ „Dimineața” din 16 iunie 1915.

²⁰ Vezi: Alex. Porțeanu, *125 de ani de la nașterea patriotului Vasile Lucaciu, militant pentru unitatea politică a românilor*, în „Scnteia” din 21 ianuarie 1977.

²¹ V. Netea, C. Gh. Marș

Guvernul român constată că țării noastre îi lipsește propaganda în străinătate pentru a ne fi recunoscute drepturile istorice legitime asupra Transilvaniei. În acest scop, se iau măsuri pentru desfășurarea în Apus a unei propagande sistematice și bine organizate, fiind desemnați oameni capabili de-o asemenea sarcină. Cea mai grea misiune se arată a fi în S.U.A., unde trăiau aproape două sute mii de români, majoritatea emigrați din Transilvania înaintea și în timpul războiului și unde, pînă atunci ni se făcuse de către cercurile reacționare o propagandă nefavorabilă. Cîntea de a realiza această sarcină îi revine lui V. Lucaciu.

Înainte de a traversa Atlanticul, diplomatul român scrie mai multe articole și prin conferințe bine argumentate demască, în fața opiniei publice din țările scandinave, teroarea și nedreptățile comise de autoritățile austro-maghiare asupra populației românești din Transilvania.

Sosit în iulie 1917, în S.U.A., Lucaciu și-a continuat misiunea organizînd, cu sprijinul fratelui și al fiului său, întruniri populare în centrele americane cu mulți români, unde distribuia ziare și reviste românești pentru a convinge opinia publică despre cauza dreaptă a românilor. Întrucît, guvernul american nu consimte organizarea pe teritoriul S.U.A. a unei legiuni de voluntari români, în urma acțiunii lui Lucaciu, mulți români emigranți s-au înrolat în armata americană (ca voluntari), trecînd oceanul pentru a lupta pe frontul apusean împotriva Puterilor Centrale ²².

În 1918, V. Lucaciu sosește la Paris, unde trebuia demonstrată și reprezentată voința României și Ardealului la apropiata Conferință a păcii, deoarece sfîrșitul conflagrației mondiale era deja vizibil. Împreună cu alți reprezentanți ai României, convoacă întruniri, pledînd pentru cauza românească. Participînd la constituirea „Consiliului Național al Unității tuturor Românilor”, lui V. Lucaciu îi revenea onoarea de-a fi vicepreședintele acestuia. În cuvîntul rostit cu acest prilej, Lucaciu a spus : „Trebuie să mergem înainte și să afirmăm cu forța drepturile și aspirațiile noastre naționale pînă în ziua cînd ele vor fi înlăptuite. Această unire sfîntă ne va da energia necesară ca să ducem lupta. Ea este garanția sigură a realizării unității tuturor Românilor într-un stat național ²³. Peste puțin timp, Consiliul este recunoscut de guvernele francez, american, englez și italian, aceasta marcînd o încununare a succesului diplomației române în străinătate.

V. Lucaciu participă și la Congresul naționalităților oprimate, ținut la Geneva, în octombrie 1918; apoi împreună cu alți diplomați, reprezintă interesele națiunii la Roma, unde România primește asigurarea fraternității italo-române și permisiunea funcționării Legiunii Române în Italia ²⁴.

În acest timp, la Alba Iulia, marea adunare a românilor împlinea idealul național al tuturor românilor, unirea pentru totdeauna a Transilvaniei cu România, de la 1 decembrie 1918 — visul de-o viață al lui Vasile Lucaciu. La acest eveniment „Mișcarea muncitorească, revoluți-

²² V. Achim. A. Socolan, *Dr. Vasile Lucaciu luptător pentru drepturile românilor și uniunea Transilvaniei cu România*, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, 1968, p. 126—128.

²³ Corneliu Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu, „Leul de la Șişești”*, Edit. Presa Liberă, Satu Mare, 1936, p. 129.

²⁴ Vezi: Eugen Hulea, *Vasile Lucaciu, luptător pentru realizarea unității naționale (1914—1919)* în „Acta Muzei www.dacoromanica.ro, Alba Iulia, p. 465—496.

onarii și socialiștii români—sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — au acționat cu toate forțele și au contribuit activ la realizarea statului național unitar...”²⁵. Fiind încă în misiunile ce i-ai fost încredințate în străinătate, el nu a avut fericirea să participe la cel mai mareș eveniment al românilor, din timpul vieții sale. La cererea Marelui Sfat Național — constituit în această zi istorică — dr. Vasile Lucaciu a fost cooptat membru al Consiliului Dirigent.

În octombrie 1919, Lucaciu se întoarce în țară, sătmărenii așteptându-l în piața orașului. La Baia Mare i se face o primire triumfală, propunându-i-se să accepte candidatura circumscripției electorale a orașului, în alegerile parlamentare de la începutul lunii noiembrie 1919, când Lucaciu a fost ales deputat în primul Parlament al României întregite, îndeplinindu-se astfel, previziunea sa exprinată, la unul din procesele sale, că va veni timpul, când va susține interesele ardelenilor în parlamentul din București.

Continuându-și cu aceeași ardoare activitatea politică în cadrul statului național unitar român, Vasile Lucaciu s-a situat pe poziții înaintate, mai ales, în privința rezolvării problemei agrare. În acest sens, el susținea, în parlament, organizarea pe moșiile boierești a unor cooperative agricole, în care produsele să fie împărțite între țărani după muncă și mărimea familiilor, sau în caz contrar, distribuirea pământului la țărani, dar cu acordarea și a inventarului de lucru necesar, căci altfel, arăta el, „producția țării va scădea cantitativ și calitativ”, iar țăranul va rămîne tot sărac”²⁶. Atrăgînd atenția răspunderii guvernanților pentru destinele țării, Lucaciu declara în parlament: „Istoria își urmează calea, dar băgați de seamă, că o greșeală în conducere poate lovi barca acestei țări și vor trebui noi și îndelungate lupte ca istoria să poată corecta o greșeală a vislașilor”²⁷.

Vîrsta înaintată, suferințele îndurate, bolile contractate îl tîntuiesc însă tot mai mult pe patul de suferință. Marele luptător s-a stins din viață la 28 noiembrie 1922, în Satu Mare; s-au ținut funeralii naționale la care au participat primul ministru, miniștri și alte personalități ale vremii, acordîndu-i-se post-mortem mari distincții și rostindu-se discursuri dintre cele mai elogioase. Dintre acestea se remarcă cel al lui Octavian Goga, care numindu-l drept continuator al lui Petru Maior, Samuil Micu și Gheorghe Șincai, arăta că Lucaciu „s-a dus din mijlocul nostru ... închizînd în sicriul lui protestul istoriei Ardealului de o jumătate de veac”... și că „Toate steagurile se apleacă în fața acestui sicriu, asupra căruia, în numele ardelenilor cu care am pribegit pe drumul idealului, Părinte Vasile, — spunea Goga — eu, smerit ucenic, arunc astăzi un bulgăr de țărînă”²⁸.

²⁵ Nicolae Ceaușescu, 60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace, în „Scnteia” nr. 12 040 din 9 mai 1981.

²⁶ Tiron Alban, *op. cit.*, p. 204.

²⁷ *Ibidem*, p. 205.

²⁸ Corneliu Mezea, *op. cit.*, p. 134.

În ziua funeraliilor lui V. Lucaciu, Academia Română îl omagiază prin glasul președintelui ei, Dimitrie Onciul, care printre altele, spunea : „Ardealul românesc și cu el împreună românimea toată plînge pe acest mare fiu al său, valorosul luptător pentru drepturile naționale ale românilor”²⁹.

Mormîntul lui Vasile Lucaciu se află în biserica din Șişești, unde i s-a ridicat și un bust. În galeria eroilor de la Muzeul Militar din București are rezervată o lojă cu unele din obiectele ce i-au aparținut și distincțiile primite în semn de apreciere a luptei și vieții închinată patriei. În municipiul Satu Mare i s-a reșezat statuia, iar la Șişești — Maramureș s-a amenajat Complexul muzeal Vasile Lucaciu compus din Casa-memorială, Școala—muzeu și Biserica Unirii pe frontispiciul căreia stă scris, de la inaugurarea ei (1890) : „*Pro S. Unione Omnium Romanorum*”.

Vreme de cinci decenii, Vasile Lucaciu s-a aflat în clocotul evenimentelor social-politice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Ca intelectual patriot ce împărtășea concepția burgheziei radicale din acea vreme, Lucaciu a devenit o personalitate a vieții social-politice, fiind în centrul celor mai semnificative evenimente, mai ales, în ultimele decenii de viață. Acțiunile la care a participat, misiunile ce i-au fost încredințate din partea guvernului român, în preajma Unirii, modul în care a luptat, cauza și convingerile sale politice, prestigiul și importanța actelor lui, îl așează pe Lucaciu la loc de frunte, în pleiada marilor luptători pentru dreptate și unitate națională.

Faptul că peste 35 de ani din viața lui V. Lucaciu sînt legați de localitatea Șişești, de unde și-a desfășurat prodigioasa-i activitate și luptă, a făcut ca el să fie supranumit „Leul de la Șişești”.

VASILE LUCACIU, TRIBUN DE LA LUTTE POUR LES DROITS ET L'UNITÉ DES ROUMAINS

RÉSUMÉ

Le patriote dr. Vasile Lucaciu (1852—1922) se situe parmi les grands combattants pour les droits nationaux des Roumains de Transylvanie, pour l'accomplissement, le 1-er décembre 1918, de l'Etat national unitaire roumain. Prêtre, professeur, publiciste et orateur marquant, V. Lucaciu a consacré toute sa vie à l'idéal national de l'unité de tous les Roumains. Etabli en 1885 en tant que prêtre dans le village de Sisești, département de Maramureș, V. Lucaciu a déployé une intense activité politique visant la libération de la Transylvanie de l'oppression austro-hongroise et son

²⁹ *Ibidem*, p. 140.

union à la patrie-mère. En qualité de secrétaire général du Parti National Roumain de Transylvanie, du Banat et de Hongrie, de député au parlement de Budapest, il a mis tout en œuvre pour la cause nationale des Roumains. Pour avoir figuré parmi les auteurs et principaux dirigeants du „Memorandum” (1892) adressé à la Cour de Vienne, V. Lucaciu a été condamné et emprisonné plusieurs fois par les autorités austro-hongroises. A la veille du déclenchement de la première guerre mondiale, aux côtés d'autres combattants et patriotes transylvains, V. Lucaciu a passé les montagnes dans la Roumanie ancienne où, en tant que président de la „Ligue pour l'unité de tous les Roumains” il a déployé une activité laborieuse pour l'accomplissement de l'idéal de l'unité nationale des Roumains.

Durant l'intervalle 1917 — 1919, V. Lucaciu a rempli une série de missions diplomatiques à l'étranger, notamment en France, en Italie et aux U.S.A., y propageant la justesse de la cause de l'unité étatique du peuple roumain.

PACEA MOLDO-OTOMANĂ DIN 1486.

Observații pe marginea unor texte

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Cum se întâmplă de obicei în cercetările istorice, modificarea unui amănunt însemnat atrage după sine, în mod inevitabil, revizuirea întregului context în care fusese plasat, context care, nu de puține ori, fusese el însuși construit pe temelia oferită de un șir de ipoteze întemeiate tocmai pe amănunte ca acela. Încheierea păcii¹ cu Imperiul Semilunii, moment de cotitură în istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare, a însemnat — odată cu încetarea nu numai a „războiului pontic” deschis în 1473, dar și a rezistenței în spațiul carpato-danubian — inaugurarea unei etape noi în raporturile moldo-otomane. Plasarea diferită, în timp, a încheierii acestei păci — înainte sau după pacea polono-otomană din 21 martie 1489² — oferă posibilități diferite de recompunere a tabloului acelor ani și de explicare a orientărilor și a regroupărilor politice din spațiul în care Moldova a reprezentat un factor activ, în frunte cu un principo conștient de înălțimea misiunii sale³ și apreciat ca atare de suveranii vecini⁴.

Fixarea acestui eveniment — încheierea păcii moldo-otomane la capătul războiului deschis în 1473 și întrerupt doar de foarte scurtul răgaz din 1481 — în urma păcii polono-otomane (ipoteză la care au aderat C. Giurescu, N. Iorga, Const. C. Giurescu, Aurel Decei și — într-o primă etapă a cercetării — Șerban Papacostea și însuși autorul acestor rânduri⁵) s-a făcut exclusiv pe calea unei *deducții logice*, oricâte argumente lăturalnice s-au mai adus în sprijinul ei. Textele cronicilor otomane indică, însă, o altă plasare cronologică, asupra căreia a atras mai de mult atenția N.

¹ Termenul apare oarecum impropriu, întrucât și otomanii și creștinii socoteau aceste păci mai degrabă ca pe niște armistiții.

² Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, p. 315—316.

³ „Porta della Christianita” (1475); „un muro del Ungaria et Pollana” (1477); „scutum et protectio ab omni parte paganea” (1503).

⁴ „În miinile acestui vovod se află toată temelia și toată puterea păcii și a liniștei între aceste ilustre regate” (Ungaria și Polonia; 1498) — cf. Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea în „Romanoslavica”*, XVII, 1970, p. 546; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: punct de reper*, în „Revista de Istorie”, 1/28, 1975, p. 29.

⁵ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol””, Iași, XVII, 1980, p. 643—644. Bibliografia citată în această lucrare îmi îngăduie să nu revin, în prezentul articol, decât cu trimiterile strict necesare.

Beldiceanu, în teza pentru doctoratul trecut în 1955 sub conducerea lui Franz Babinger și rămasă, din păcate, netipărită⁶. Nu este vorba de o singură cronică, ori de un singur manuscris care ar reprezenta o tradiție singulară, ci de mai multe manuscrise și, de fapt, de trei cronici; pe baza analizei lor, N. Beldiceanu a fixat încheierea păcii moldo-otomane în *octombrie 1486*⁷.

Spre 1486 ca „an al împăcării lui Ștefan cel Mare cu turcii” se îndreptase N. Grigoraș încă din 1948⁸, urmărind orientarea politicii lui Ștefan cel Mare în acești ani și activitatea sa constructivă, dar fără să folosească indicațiile cronicilor otomane, deși știri relative la evenimentul acesta fuseseră deja publicate în țara noastră cu 11 ani mai înainte. Din păcate, soluția propusă de N. Grigoraș în 1948 a rămas neobservată și nefructificată în cercetările ulterioare.

Pe baza textelor din cronicile otomane, același eveniment a fost plasat în anul 1487 de către Mustafa A. Mehmed (1960), P. P. Panaitescu⁹ și M. Guboglu¹⁰. Asupra acestor texte și a datărilor care pot rezulta din interpretarea lor îmi propun a stărui în cele ce urmează, cu speranța că readucându-le în discuție se va putea face mai multă lumină în înțelegerea acestor chestiuni¹¹.

I. Mai întâi, textele. Trebuie spus, de la început, că singurul care nu ridică probleme deosebite e acela din opera lui Sa'adeddin (1536—1599). Dar *Coroana istoriilor* a fostului lala devenit mare muftiu este și cea mai recentă dintre operele în care se află mențiunea în cauză. Cele mai vechi — și a căror redactare se plasează aproximativ în aceeași perioadă — sînt așa-zisele *cronici anonime*, pe de o parte, și așa-numita *biografie* alui Bayezid II, pe de altă parte.

În ordinea vechimii în care, în secolul nostru, au intrat în circuitul historiografiei românești, primul loc revine *cronicilor anonime*, redactate spre sfîrșitul secolului XV sau începutul celui următor¹² și păstrate într-un mare număr de manuscrise, a căror clasare a preocupat pe Paul Wittek,

⁶ N. Beldiceanu, *Der Feldzug Bajezid's II. gegen die Moldau und die Schlachten bis zum Frieden von 1486* (cf. idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, în „Revue des Études Islamiques”, 2/1969, p. 245, nota)

⁷ Idem, *La Moldavie ottomane ...*, cit., p. 244.

⁸ N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, Iași, 1948, p. 16; v. și p. 13—14 și 25. După cum mi-a comunicat colegul Veniamin Ciobanu, această datare circulă și în istoriografia polonă. O folosește și Manole Neagoe (*Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 206: „... reluarea legăturilor cu Poarta din anul 1486 ...” — fără indicarea sursei; v., însă, și p. 225, despre reorientarea „efortului militar și diplomatic” după 1489).

⁹ P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicilor contemporani din țările vecine*, în „Studii și cercetări științifice” — istorie, Iași, 2/XI, 1960, p. 217 și n. 72; după Panaitescu, Al. Boldur, *Ștefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 231—232.

¹⁰ Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusq'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Études Islamiques”, XXXVII, 1969, p. 70—71. La data redactării textului citat mai sus (cf. *supr.*, n. 5), studiul profesorului Guboglu îmi era cunoscut doar indirect.

¹¹ Sînt îndatorat profesorului Nicoară Beldiceanu (Paris), pentru sugestiile, semnalările și indicațiile d-sale, grație cărora am putut continua cercetările începute cu cîțiva ani în urmă, precum și d-rei Renate Möhlenkamp (Münster), pentru amabilitatea și promptitudinea cu care mi-a procurat xerocopii după materialele care m-au interesat.

¹² Andrei Antalfy, *Vechea cronică osmană editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria românilor*, în „Revista Istorică”, XXIII, 1937, p. 218; Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privind țările române*. Extrase, I (sec. XV — mijlocul sec. XVII), București, 1966, p. 177—178 (în continuare: *Cronici turcești*).

Fr. Giese, urmași de Sadettin Buluç¹³. După ediția alcătuită de Fr. Giese în 1922, Andrei Antalfy a tradus și tipărit în românește, *încă din 1937*, pasajele cu informații referitoare la istoria noastră, între care și acela în care se menționa că „a sosit solul Moldovei, care, după încheierea păcii, plecă”¹⁴. Din păcate, acest pasaj — deși ar fi fost de natură să rezolve încă de atunci problema datării păcii moldo-otomane — a rămas neluat în seamă. Faptul este parțial explicabil prin modul în care Andrei Antalfy a publicat fragmentele alese din ediția lui Giese, fără să indice contextul cronologic în care se plasează informația despre pacea moldo-otomană. Pe de altă parte, el n-a observat că, în pasajele pe care le-a reproduș în versiunea românească, evenimentele erau datate, în chip curios, mereu cu un an înainte — astfel, căderea Caffei și Mangopului sînt plasate în anul 879 H. (mai 1474—mai 1475); campania lui Mehmed II în Moldova este descrisă sub anul 880 H., lupta de la Războieni (4 Rebi'ülevvel) trebuind să cadă *la 7 iulie 1475*¹⁵! Tot așa, campania lui Bayezid II e plasată în anul 888 H., Chilia căzînd *la 30 iulie 1483* și Cetatea Albă *la 21 august 1483*¹⁶! Deși a remarcat că „amîndouă datele nu se potrivesc cu cronologia admisă pentru aceste două evenimente”¹⁷ (cucerirea Chilieii și a Cetății Albe), în chip curios Andrei Antalfy nu a tras, de aici, concluzia care se impunea, și anume că menționarea hegiretului *încheia* și nu deschidea paragrafele: fiecare hegiret citat trebuia raportat la evenimentele petrecute *pînă* la el, nu la cele care urmau! Nesezînd această particularitate de datare, Andrei Antalfy a plasat solia moldovenească la Poartă sub anul 890 H., observînd, însă, inadvertența care făcea ca tot în același an, 1485, să fie amîntită și înfrîngerea de la Adana¹⁸, care fusese, de fapt, în 1486¹⁹.

Ediția ulterioară a fragmentelor referitoare la istoria românească, datorată lui Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed²⁰, a eliminat aceste nepotriviri, prin plasarea corectă a datărilor. De data aceasta, solia moldovenească — „a venit apoi solul Moldovei, care a plecat după ce s-a încheiat pacea” — apare *în contextul anului 891 H.*, după menționarea incursiunii otomane din martie 1486²¹.

Nici de data aceasta, știrea atît de exactă despre încheierea păcii moldo-otomane din 891 H. nu a fost luată în considerație de cei care s-au ocupat de aceste evenimente. E drept, însă, că relatarea trunchiată a evenimentelor din anul 891 H. a putut contribui la crearea impresiei că solia moldovenească nu e datată și că ea trebuie pusă în legătură cu plecarea lui Davud pașa în Arabia. Editarea și a celorlalte pasaje din cuprinsul anului 891 H. de către Mihail Guboglu²² nu mai lasă loc pentru nici un

¹³ Sadettin Buluç, *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris, Suppl. turc. 1047, anc. fonds turc 99*, Breslau, 1938.

¹⁴ Andrei Antalfy, *op. cit.*, p. 235.

¹⁵ *Ibidem*, p. 233 și n. 7.

¹⁶ *Ibidem*, p. 234, n. 4.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 235, n. 4.

¹⁹ Aurel Decel, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 141.

²⁰ *Cronici turcești*, p. 180—187.

²¹ *Ibidem*, p. 187.

²² Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narrative privind istoria Europei orientale și centrale (1263—1683)*, București, 1977, p. 187.

fel de îndoială²³: după solia moldovenească și plecarea lui Davud pașa, se menționează sosirea lui Bayezid II la Adrianopol în luna Șevval 891 H. (30 septembrie — 28 octombrie 1486), apoi sosirea unui sol ungar, numit *Iahyioğlu*, la mijlocul lunii Șevval (10—19 octombrie 1486) și asasinarea acestui sol pe drumul de întoarcere, știrea despre această faptă aflându-se la mijlocul lunii Zilka'de 891 H. (noiembrie 1486)²⁴.

În 1938, istoricul polon Olgierd Górka a tipărit în limba polonă părți dintr-o „biografie necunoscută” a sultanului Bayezid II; cele referitoare la istoria românească au căpătat în 1966 și o versiune în limba română²⁵. Ulterior, s-a dovedit că Olgierd Górka a folosit traducerea franceză extrem de defectuoasă a unui text otoman, aflat în copie, împreună cu traducerea, la Biblioteca Națională din Paris și în 1967 H. J. Kissling a editat textul otoman și o traducere a sa în limba germană²⁶. Deosebirea între ediția Górka și ediția Kissling e că în prima solia moldovenească apare fără o datare precisă — ceea ce a îngăduit lui Górka să o plaseze în anul 1492²⁷! — în timp ce în ediția Kissling este menționată între evenimentele anului 891 H.²⁸: „În acea vreme, a sosit din Moldova (*Qara Bogdân*) un sol, a încheiat pace (*sulh*) cu sultanul și, dînd haraciul, a plecat”. Succesiunea evenimentelor este aceeași ca în *roniciile anonime*.

În urma editării de către H. J. Kissling a acestui *Menâqib-i Sultân Bâjezid-Han b. Mehmed Han*, s-a arătat că textul păstrat prin exercițiul de școlar al lui Etienne Roboly (pe vremea cînd învăța turcește la Pera) nu este altceva decît *un alt text al cronicii lui Uruç*²⁹ (Oruç bin Adil). Atît Kissling, cît și Ménage au atras atenția asupra modului de datare a evenimentelor în acest *menâqib*: și aici, ca și în *roniciile anonime*, hegiretul încheie paragrafele. Încă în 1967, V. L. Ménage a arătat legătura dintre *menâqib* și *roniciile anonime*; într-un manuscris al acestora din urmă, aflat la Oxford și tipărit de Babinger încă din 1925, apare numele autorului: *același Oruç bin Adil*³⁰. Ținînd seama de toate observațiile și aprecierile anterioare, Richard F. Kreutel a dat, în 1978, o nouă ediție (numai în limba germană) a *menâqib*-ului, însoțită de bogate note și explicații³¹. Cu privire la neregula cronologică din cuprinsul anului 891 H. — sub care este povestită și campania lui Davud pașa din 892 H. (1487) — Kreutel

²³ Cf. și recenzia semnată de Anca Radu în „Revista de Istorie”, 1/34, 1981, p. 174.

²⁴ Mihail Guboglu, *op. cit.*

²⁵ *Cronici turcești*, p. 137—139.

²⁶ Hans Joachim Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezid II, in Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966*, Wiesbaden, 1967, p. 409—433; idem, *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezid II. (Paris, Bibliothèque Nationale, E. Blochet Nr. 922)*, în „Grazer und Münchener Balkanologische Studien”, München, 1967 („Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients”, t. 2), p. 128—166.

²⁷ *Cronici turcești*, p. 137, n. 6.

²⁸ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*, cit., p. 667.

²⁹ V. L. Ménage, *Another Text of Uruç's Ottoman Chronicle*, în „Der Islam”, 47, 1971, p. 273—277.

³⁰ Idem, *On the Recensions of Uruç's „History of the Ottomans”*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, XXX, Londra, 1967, p. 315. Revizuirea de către Uruç a „cronicilor anonime” explică similitudinile cu *menâqib*-ul.

³¹ *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481—1512) nach den altosmanischen Chronik des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*, Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1978.

a conchis că, întrucît anul 892 H. lipsește din povestirea întîmplărilor, evenimentele au fost contopite sub anul 891 H. ^{31bis}; lipsa unei surse ne-osmane cu privire la solia lui „Iahşioğlu”³² îngreunează stabilirea cronologiei exacte a evenimentelor povestite sub anul 891 H. ³³, din care face parte și solia moldovenească. Este, de altminteri, straniu faptul că dacă în *menâqib* lipsește anul 892 H., în *ronioile anonime* lipsește anul 893 H., astfel încît evenimentele povestite în *menâqib* sub anul 893 H. (inaugurarea unui *'imaret* la Adrianopol etc) ³⁴ se regăsesc în *ronioile anonime* sub anul 892 H. ³⁵! Această discordanță între cele două izvoare, începînd cu anul 891 H., se datorește, probabil, divergenței care există între cele două grupuri de cronici anonime și care începe cu același an 891 ³⁶.

Se poate bănuî că în prototipul — sau prototipurile — vechilor cronici a existat o sincopă în prezentarea cronologică a întîmplărilor începînd cu anul 891 H., ceea ce a determinat pe copiştii ulteriori să încerce rectificarea datelor, prin „recuperarea” sau „anularea” unor evenimente. O asemenea rectificare pare să fie aceea care a determinat pe Sa'adeddin să fixeze, un veac mai tîrziu, solia moldovenească în cursul anului 892 H. (28 decembrie 1486 — 16 decembrie 1487), alături nu numai de plecarea lui Davud paşa, dar și de solia ungurească a lui „Iahşioğlu”, despre care atît *menâqib*-ul cit și *ronioile anonime* arată categoric că a avut loc la mijlocul lunii Şevval 891 H. Cit priveşte faptul că în aceste ultime două categorii de izvoare plecarea și victoria lui Davud paşa sînt povestite sub anul 1486 (în loc de 1487), este posibil ca autorul să le fi plasat în continuarea știrii despre lupta de la Adana pentru a nu întrerupe ulterior firul expunerii, dar poate și pentru a atenua impresia despre înfrîngerea lui Ahmed paşa, la Adana, în 1486.

În acest context, datarea lui Sa'adeddin ³⁷, pe baza căreia pacea moldo-otomană a fost fixată în 892 H. (1487) ³⁸, cred că trebuie pusă sub semnul întrebării. O amănunțită cercetare comparată a *ronioilor anonime* și a „biografiilor” lui Bayezid II — confruntate, eventual, cu știri absolut contemporane unora dintre evenimentele povestite în aceste texte — ar duce, desigur, la lămurirea acestor fapte.

II. Cum se inseriază pacea moldo-otomană din 1486 — să rămînem, pînă la o certă probă contrarie, la această datare! — în șirul evenimentelor al căror punct central a fost Moldova începînd din 1473?

^{31bis} *Ibidem*, p. 158, n. 5.

³² Identificat cu un Dmîtar Iakšić (Hans Joachim Kissling, *Die anonymen altosmanische Chronik* . . . , p. 141, n. 84; Richard F. Kreutel, *op. cit.*, p. 158, n. 5). V., însă, și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 167.

³³ Richard F. Kreutel, *op. cit.*, p. 158, n. 5.

³⁴ *Ibidem*, p. 44—45.

³⁵ Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, cit., p. 274.

³⁶ V. L. Ménage, *On the recensions* . . . , cit., p. 315.

³⁷ *Cronici turcești*, p. 329.

³⁸ Mustafa A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, 5/XIII, 1960, p. 177 — pe baza *ronioilor anonime* (care, însă, dau anul 891 H. 1) și a lui Sa'adeddin; Mihail Guboglu, *Le tribut* . . . , cit., p. 70 — pe baza *menâqib*-ului editat de Görka și a lui Sa'adeddin (semnalează — n. 5 — și o altă biografie a lui Bayezid II, datorată lui Nasuh Naclakci, contemporanul lui Petru Rareș).

Prima etapă a raporturilor directe moldo-otomane, de simplă achitare a haraciului ca răscumpărare a păcii, se încheiase în 1473. Victoria de la Vaslui-Podul Înalt (10 ianuarie 1475) dăduse speranțe noi principelui moldovean; Europa, „Republica Creștină”, părea că îl va ajuta. Recunoașterea lui Matiaș Corvinul ca suzeran în 1475 — după ce ani în șir promisesese lui Cazimir al Poloniei să-i depună omagiul vasalic — nu avea decât acest singur scop: asigurarea ajutoarelor³⁹. Deși din campania anului următor — soldată cu bătălia de la Râzboieni—Valea Albă (26 iulie 1476) — Mehmed II s-a întors „mai mult învins decât învingător” (Sphrantzes), totuși, în concepția sa această campanie a însemnat cucerirea Moldovei. O dovedește elaborarea și expedierea unui „buletin de victorie”, o *fetih-nâme*⁴⁰.

O paralelă se impune: 62 de ani mai târziu, în 1538, când sultanul Süleyman Kanuni a venit în Moldova cu gândul de a o transforma în provincie a imperiului și s-a întors fără să fi dat nici o luptă (pregătise, totuși, o oaste de 200.000 de oameni, la care se adăugau trupele aduse de hanul tătar!), s-a intitulat tot „cuceritor” al țării Moldovei⁴¹ și a expediat și atunci o *fetih-nâme*, scrisă chiar de la Isaccea⁴². S-a redactat, chiar, și o cronică a acestei cuceriri⁴³, iar unul dintre martorii oculari, Mustafa Gelalzade, va scrie că atunci „a fost cucerită Moldova”⁴⁴. Totuși, există dovezi, tot din surse otomane, că în veacul XVI nu se atribuia o asemenea semnificație exclusiv campaniei din 1538, care, de altminteri, nu s-a soldat cu nici o confruntare armată. Astfel, în 1567 sultanul Selim II scria regelui Poloniei că „țara Moldovei este de o sută de ani un stat vasal împăratului turcesc” („jest *holdownym pansthwem czeszarza tureczkiego*”)⁴⁵. Luată literal, afirmația sultanului s-ar raporta anului 1467, ceea ce nu are nici o noimă⁴⁶; este, însă, evidentă folosirea unei cifre rotunde în locul uneia

³⁹ Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, cit., p. 527—528. Opinia că omagiul ar fi fost prestat imediat după lupta de la Baia (Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978, p. 5) e cu totul nefondată și e de mirare cum s-a putut da crezare unui izvor care cuprinde o asemenea afirmație!

⁴⁰ L. Fekete, *Einführung in die persisch Paläographie. 101 persische Dokumente*. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von G. Hazai, Budapest, 1977, nr. 4, p. 77—85 — datarea 818 H. e o inadvertență, în loc de 881 H., cf. Mihail Guboglu, recenzie în „Revista de Istorie”, 2/34, 1981, p. 367 (v., însă, și *Crestomație turcă*, p. 64).

⁴¹ Mihail Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538 945)*, în „Studii”, 2—3/IX, 1956, p. 119 (v. și versiunea franceză, în „Studia et acta orientalia”, I, 1958, p. 175—187): „cuceritor al țării Bogdan”.

⁴² Cf. Aurel Decel, *Ve fetih-nâme-i Karabugdan (1538) de Nasuh Matrakçı*. În *Fuad Köprülü armağanı*, Istanbul, 1953, p. 113—124. Expedierea unor *fetih-nâme*-le este menționată și de cronicarii otomani (cf. *Cronici turcești*, p. 248, 271).

⁴³ Nasuh Matrakçı, *Fetihname-i Kara-Bogdan*, în *Cronici turcești*, p. 220—232.

⁴⁴ *Cronici turcești*, p. 271.

⁴⁵ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, București, 1979, nr. 149, p. 291. Referindu-se la acest text din 1567, Mihail Maxim socotește că se poate raporta la anul 1546: „... depuis cent ans (c'est-à-dire depuis 1546, M.M.)” — cf. Mihail Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte Ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, VI, 1, București, 1980, p. 244, n. 34).

⁴⁶ Trebuie, totuși, să observăm că în *Chronologia* sa, Michael Sigler (m. 1585) a notat pentru anul 1466: „În acest an, Ștefan, voievodul Moldovei, s-a supus turcilor, primind de la Mahomed toată Moldova în stăpânire, în schimbul unui tribut” (A. Armbruster, *Dacoromanosaxonica*, București, 1980, p. 186). Informația s-ar putea pune în legătură cu aceea a lui Dlugosz despre „Imblinzirea” sultanului cu haraciul și daruri după cucerirea Chillei (1465).

riguros exacte, așa încît ea trebuie raportată fie anului 1456, cînd Moldova acceptă plata haraciului, fie anului 1476. Cred că varianta a doua este cea care trebuie acceptată. E de adăugat că în mai 1568 marele vizir declara unui sol polon, Petru Zborowski, în legătură cu Moldova, că „fara aceasta este de atît de mulți ani oucerită de noi cu sabia...”⁴⁷; „atît de mulți ani” pare o expresie mai potrivită pentru un eveniment petrecut cu 92 de ani în urmă, decît pentru unul petrecut cu numai trei decenii în urmă și la care însuși marele vizir participase, fiind atunci pașă de Semendria.

În sfîrșit, un pasaj din *Descriptio Moldaviae* poate duce la aceeași concluzie: Dimitrie Cantemir vorbește despre condițiile de vasalitate acceptate de Bogdan III după moartea lui Ștefan cel Mare și care „au durat aproape un secol întreg”⁴⁸; dar, pe de o parte, am arătat cu alt prilej⁴⁹ că nu există nici un temei pentru a admite o „închinare” a Moldovei de către Bogdan III *ex paterno testamento*, cum zice Cantemir, iar pe de altă parte, Cantemir însuși arată că acel „secol întreg” s-a încheiat cu domnia lui Ioan Vodă (1572—1574)⁵⁰. Evident că între presupusul 1512 și 1572/1574 nu este „un secol întreg”... Calculul pornit de la Ioan vodă ne duce la anul luptei de la Războieni.

Expediția în Moldova, pe care Mehmed II o anunța, în fraze pompoase, ca pe o victorie în acea *fetihname* editată recent, n-ar mai fi îngăduit reluarea relațiilor cu Poarta în formele existente în 1456—1473: o campanie, un „război sfînt”⁵¹ avusese loc, *gazii* își lăsaseră trupurile și sîngele pe pămîntul Moldovei, o înfringere militară fusese, totuși, provocată prin-cipalul acestei țări. Aspectul juridic al relațiilor care ar fi urmat să se stabilească între Moldova și Poartă trebuia să fie altul.

S-a arătat că extinderea treptată a dominației otomane s-a realizat prin ceea ce profesorul Inalcik a numit „the Method of Gradual Conquest”: într-o primă etapă, se institua un fel de suzeranitate („some sort of suzerainty”) asupra statelor învecinate, iar în a doua etapă, eliminîndu-se dinastiile băștinașe, se institua controlul direct, prin încorporarea în imperiu și aplicarea sistemului timarial⁵², paralel cu înregistrarea populației și a resurselor în *deftere*⁵³. De asemeni, în cadrul celei dintii etape se pot distinge cîteva trepte diferite, în funcție de semnificația juridică atribuită haraciului: întîi ca „preț al păcii”, apoi ca „semn al suzeranității sau protecției otomane” și, în cele din urmă, ca o „dare cu caracter mixt, simbolizînd atît prețul pămîntului (turc. *harac*) cît și un impozit pe cap de locuitor (turc. *cizye*)”⁵⁴. Vremea cînd haraciul a fost un „semn al suzeranității sau protecției otomane” ar cuprinde „circa jumătate de secol (de la Bogdan cel Orb pînă la mijlocul veacului al XVI-lea)”⁵⁵.

⁴⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 308.

⁴⁸ *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 271.

⁴⁹ *Moldova în „Casa Păcii”*, cit., p. 646—652.

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*

⁵¹ Cronicarul Mehmed Neşri descrie trei „lupte sfînte” în Moldova: 1475, 1476 și 1485 (*Cronici turcești*, p. 127 și 132).

⁵² Pentru timare, v. Nicoară Beldiceanu, *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe — début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980.

⁵³ H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în „Studia Islamica”, II, 1954, p. 103.

⁵⁴ Mihael Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în „Analele Universității București”, fillos.-ist.-drept, XXIII, 1974, p. 70—71.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 70.

Această apreciere este sugerată de afirmațiile lui Dimitrie Cantemir, dar am arătat, câteva rînduri mai înainte, contradicția din textul ilustrului principe: „Aceste condiții de vasalitate [care s-ar fi stabilit de către Bogdan cel Orb — *n.n.*] au durat aproape un secol întreg [...] După ce, însă, în urma răscoalei lui Ioan Armeanul, forțele moldovenilor au slăbit foarte mult, au început să ceară, sub titlu de tribut (haraci)...”⁵⁶.

„Bogdan vodă” din textele lui Cantemir — ca și din tradițiile consemnate de alți cărturari în secolele XVII—XVIII—nu este identic cu Bogdan III (1504—1517), sub acest nume, influențat de forma otomană *Qara Bogdân*, se ascunde Ștefan cel Mare.

Într-un studiu de acum un sfert de secol, G. G. Florescu a dat o explicație care pare să nu fi fost suficient luată în seamă și folosită. Dacă între Imperiul otoman și un stat care anterior îi acceptase supremația, plătindu-i haraciul pentru răscumpărarea păcii, intervine un conflict armat încheiat cu înfrîngerea fostului tributar, „deux solutions s'imposent: ou l'Etat respectif est transformé en province ottomane, ou il reçoit le statut d'Etat vassal. L'Etat vassal paie également un tribut, qui dans ce cas change son contenu juridique, en ce sens qu'outre le caractère de non-belligérance il représente un signe de soumission, obligation habituellement complétée par d'autres clauses, dont la plus importante est l'assujétissement du chef de cet Etat à l'investiture”⁵⁷. *Este exact cazul în care s-a aflat Moldova după lupta de la Războieni* și, în lumina acestor precizări, devine perfect inteligibil sensul cuvintelor lui Selim II din 1567, ale marelui vizir din 1568 și ale lui Dimitrie Cantemir despre vasalitatea care a durat, sub condițiile stabilite de „Bogdan vodă”, „aproape un secol întreg”.

Devine, astfel, limpede faptul că, după Războieni, lui Ștefan nu-i rămînea decît alternativa: *Moldova provincie otomană* sau *Moldova stat vasal Porții*. E de la sine înțeles că pentru prima variantă turcii ar fi avut nevoie de o victorie adevărată, în care să fie zdrobită oastea țării și principele prins sau căzut în luptă. A doua soluție apărea ca mai prudentă și mai utilă atît pentru Ștefan, al cărui apel adresat creștinătății prin solia trimisă la Veneția cu Ioan Tzemplakon⁵⁸ nu a avut nici un rezultat, cît și pentru Mehmed II, căruia expediția din Transilvania, soldată cu lupta de pe Cimpia Piinii⁵⁹, îi va fi arătat că în privința românilor trebuia adoptată altă tactică decît aceea care fusese valabilă în sudul Dunării: încheierea unei păci care să-i asigure sultanului lealitatea prințului moldav era preferabilă transformării Moldovei în provincie otomană. O apropiere trebuie să se fi produs în cursul anului 1480, ducînd la emiterea celebrului *sulhnâme* (prin care haraciul era fixat la 6000 de galbeni), editat în 1945

⁵⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 271.

⁵⁷ G. G. Florescu, *L'aspect juridique des Khalt-i-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les principautés roumaines*, în „*Studia et acta orientalia*”, I (1957), 1958, p. 131.

⁵⁸ Ultimele ediții: G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 176—179 și în volumul *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 228—232.

⁵⁹ Cf. Ioan Hațegan, *Bătălia de pe Cimpul Pliinii (13 octombrie 1479)*, în „*Apulum*”, XVI, 1978, p. 261—274.

de Aurel Decei ⁶⁰, fără dată, dar databil grație notei descoperite în arhivele de la Topkapı, în care se arată că haraciul Moldovei a urcat la 6000 de galbeni în anul 885 H. (13 martie 1480 — 1 martie 1481) ⁶¹.

Încetarea stării de beligeranță este, de altminteri, atestată pentru anul 1481 și de o altă sursă, neosmană, provenind din cancelaria Moldovei și peste care s-a trecut cu vederea. Este o solie trimisă de Ștefan cel Mare regelui Poloniei și prezentată acestuia la Vilna ⁶²; actul nu e datat decît prin „indictionul 14” ⁶³, care corespunde anului bizantin 6989, adică intervalului *1 septembrie 1480 — 31 august 1481* (se știe că indictionul privește computul bizantin, al anului care începe de la 1 septembrie). Solii moldoveni erau însărcinați să spună regelui că turcii „se întăresc împotriva creștinătății și cer de la Ștefan voievod să le dea drumul spre țara craiului” ⁶⁴. Faptul că turcii cereau *îngăduința* de a trece prin Moldova arată că pacea fusese restabilită. În aceeași solie, mai este o informație care pledează în același sens: Ștefan plătise sultanului 120.000 de aspri pentru cei 20 de tineri cafezi refugiați în 1476 de la Suceava la Camenița, unde fuseseră eliberați ⁶⁵. Reglarea acestor „conturi” (Mehmed ceruse extrădarea tinerilor, încă înainte de Războieni) nu s-a putut face decît cu prilejul normalizării raporturilor moldo-otomane, eveniment care trebuie să fi fost proaspăt la vremea cînd Ștefan cel Mare îi menționa unele din urmări.

Moartea lui Mehmed II (3 mai 1481), luptele care au urmat între fiii săi Gem și Bayezid ca și speranțele aduse de noile planuri europene de cruciată ⁶⁶, au determinat pe Ștefan cel Mare să suspende din nou plata haraciului, deși Bayezid II, la urcarea sa pe tron, îi va reduce cuantumul, de la 6000 la 5000 de galbeni ⁶⁷. Că inițiativa ruperii relațiilor a aparținut lui Ștefan, aceasta se vede din două documente redactate în cancelaria lui Bayezid II după cucerirea cetăților, în 1484 și asupra cărora voi reveni imediat: „călcarea învoielii și ruperea păcii a pornit de la el” ⁶⁸. Suspendarea, sub Bayezid, a plății haraciului stabilit sub Mehmed se vede și din

⁶⁰ Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în „Revista Istorică Română”, XV, 1945, p. 465—494 (reluat în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139). Ediția nouă a actului la Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 6.

⁶¹ Conform acestei note, Mihail Guboglu (*Le tribut . . .*, cit., p. 69) crede că și înainte de începerea războiului moldo-otoman (d-sa fixează încetarea plății haraciului la 1471 — *ibidem*, p. 68) se plătea un haraci de 5000 de galbeni și că mențiunea dublării ar fi, în *sulhnâme*, o simplă figură de stil.

⁶² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 364—366.

⁶³ *Ibidem*, p. 366. Pe baza acestui indiction, Ilie Minea a datat solia în 1496, fixînd — în legătură cu aceasta — și încheierea păcii cu Poarta în aceeași vreme (Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 57—58, nota).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 365; subl. n.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 366. Cu privire la acest episod, pe larg la Ștefan Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, sub tipar (Consultat prin bunăvoința autorului).

⁶⁶ Șerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei . . .*, cit., p. 25; idem, *La politique extérieure de la Moldavie à l'époque d'Etienne le Grand*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 3/XIV, 1975, p. 434; pe larg, și cu detalii noi, la Ștefan Andreescu, *op. cit.*

⁶⁷ Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 70 — dar nu mi se pare îndreptățită afirmația că „ce qui est certain c'est que depuis le début du règne de Bayezid II (31 octobre 1481/8 Ramazan 886) jusqu'au règne de Selim I, la Moldavie a payé chaque année de nouveau 5000 monnaies d'or à la trésorerie du sultan . . .”.

⁶⁸ Andrei Antalfy, *Documente turcești dintr-o scrisoare trimisă de la Cairo despre cucerirea Chilie și a Cetății Albe în 1484*, în „Revista Istorică”, XX, 1934, p. 37—38.

însemnările lui Donado da Lezze : „Essendo stato mandato per il Signor Baiasit un suo messo al Carabogdan, per tuor il carazzo, *che soleva dar nel tempo del padre*, perchè detto Carabogdan non volse dargli cosa alcuna . . .”⁶⁹.

Cucerirea Chiliei și a Cetății Albe în vara anului 1484⁷⁰ a fost o puternică lovitură dată Moldovei, creînd, în același timp, o breșă în apărarea regatelor creștine din această zonă a Europei. Încă din 1462, Mehmed II arătase condiționarea care exista între cucerirea lor și înaintarea Semi-lunii în Europa : „Atita timp cit Chilia și Cetatea Albă sint ale românilor și Belgradul sîrbesc al ungurilor, nu vom putea învinge cu totul pe ghiauri”⁷¹. Ștefan însuși a definit, în 1477, cele două cetăți cu ținuturile lor ca fiind „Moldova toată și [. . .] Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia”⁷². Aprecierile acestea se regăsesc în două documente emanînd de la Bayezid II, cuceritorul cetăților. Întîi, este cunoscută sa scrisoare către raguzani, datată „2 august 1484, sub Chilia”⁷³, în care Bayezid definește Chilia drept „cheie și poartă a întregii țări a Moldovei și Ungariei și a țării de la Dunăre”, iar Cetatea Albă — „cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria și toată Marea Neagră”. Deși e datată din Chilia („sotto Chielie”) la 2 august — Iorga a propus corectarea datei de zi, din II în XI⁷⁴ — scrisoarea suscită încă îndoieli : nu numai că la 2 august sultanul nu mai era la Chilia, ci sub zidurile Cetății Albe, dar și la 11 august era tot la Cetatea Albă, de unde va pleca abia la 14 august⁷⁵. Mai sint și alte nepotriviri : în scrisoare, se arată că asediul Cetății Albe ar fi durat două zile, în vreme ce reconstituirea arată că asediul a durat de la 22 iulie pînă la 7—8 august⁷⁶ ! Apoi, în scrisoare se pretinde că sultanul era întors, la data scrierii, „în scaunul nostru împărătesc”, ceea ce, evident, nu s-ar potrivi pentru Chilia⁷⁷ !

Al doilea document în care Bayezid II a caracterizat cele două cetăți cucerite în 1484 este o *fetihnâme*, publicată în 1934 de Andrei Antalfy⁷⁸ — o a doua *fetihnâme-i Qara Bogdân*, după aceea din 1476 !

⁶⁹ Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, București, 1910, p. 183—184.

⁷⁰ V. : N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484 : ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în „Revue des Études Roumaines”, V—VI, 1960, p. 67—77; idem, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în „Südost-Forschungen”, XXIII, 1964, p. 36—90; Hans Joachim Kissling, *Einige Bemerkungen zur Eroberung Kilia's und Akkermân's durch die Türken (1484)*, în *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*, München, 1966, p. 331—338.

⁷¹ N. Iorga, *Studii istorice . . .*, cit., p. 128; *Războieni*, cit., p. 32.

⁷² *Războieni*, p. 232.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 157—158; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 38—39 (= *Monumenta Hungarica Historica*, Acta extera, III, p. 36—37).

⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 158.

⁷⁵ N. Beldiceanu, *La campagne ottomane . . .*, cit., p. 76—77.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 75—77.

⁷⁷ După Mehmed Neşri, sultanul pleacă de la Cetatea Albă sîmbătă 14 august, întorcîndu-se „prin ținutul Chillei” pentru a vizita mormîntul lui Sari Saltık Baba și îndreptîndu-se apoi spre Adrianopol, la sfîrșitul lunii Șaban 889 (13—21 septembrie 1484) — cf. *Cronici turcești*, p. 132.

⁷⁸ Andrei Antalfy, *op. cit.* Despre această *fetihnâme* a scris și Aurel Decei, în 1945 (*Tratatul de pace . . .*, cit., în *Relații . . .*, p. 132 și nota 4), fără să știe că fusese tipărită de Antalfy. O precizare în acest sens, în ediția

Comparând aceste două texte⁷⁹, se constată că scrisoarea lui Bayezid către raguzani conține, într-o formă mai concisă, ideile expuse mai larg și mai înflorit în *fetihname*⁸⁰. Una din aceste înflorituri de stil, aflată în ambele texte, e aceea care face pe Ștefan tributari al imperiului încă din vremea *bunicului* lui Bayezid II⁸¹! Chilia e definită drept „cheia țării”, iar Cetatea Albă — „cheia biruințelor asupra leșilor, cehilor, rușilor și ungarilor”; „prin această izbîndă — adăuga Bayezid II, continuînd ideea exprimată de Mehmed II ca într-un veritabil program politic — s-au deschis căile înspre leși și cehi și ruși și unguri; înaintarea a devenit ușoară, iar trimiterea întăririlor fără nici o greutate”. Sultanul își încheia scrisoarea astfel: „Întorcîndu-mă către sediul fericii mele, am ajuns pînă aproape de Edirne. În părțile acelea s-a fixat, pentru tot anul, sălaşul iubirii mele^{81bis}. La întimplarea acestui fel de evenimente, este absolut necesar ca prietenii să dea de știre și să se întrebe despre ele. Din această pricină, vi s-a anunțat vouă aceste biruințe prin șerbul meu, ceaușul Ali”. Purtătorul „buletinelor de victorie” a fost, deci, acest ceauș Ali — *Elex* din scrisoarea către raguzani! Documentul nu are data și locul emiterii, dar, oricum, data e după 21 septembrie 1484⁸², iar locul — Adrianopol. Identitatea solului (Ali/Elex) și a locului de emiterie — căci „scaunul nostru împărătesc” din scrisoarea către raguzani poate fi Adrianopolul, dar în nici un caz Chilia — pun sub semnul întrebării cel puțin datarea (cronologică și topică) a scrisorii lui Bayezid II către raguzani.

Trecerea celor două „chei” și „porți” și în mîinile lui Bayezid a însemnat definitivarea închiderii Mării Negre și transformarea ei în „lac turcesc”. Evenimentul a alarmat pe cei doi regi care își disputau vasalitatea lui Ștefan, dar nu în suficientă măsură ca să decidă ridicarea unor mari oști în stare să recupereze cetățile. Succesul campaniei lui Bayezid II primejduia încă și/mai mult viitorul statut al relațiilor moldo-otomane: Moldova fusese înfrîntă a doua oară și în urma acestei înfringeri a apărut o *Moldovă otomană*⁸³ (ținutul Chilie și Cetății Albe); pericolul ca ea să se substituie integral Moldovei creștine, românești, era acum mai aproape ca niciodată. Aceasta explică uriașele eforturi ale lui Ștefan cel Mare în acești ani (1484—1486) pentru a obține ajutoare substanțiale din partea celor doi regi; acțiunile acestora s-au produs, însă, mai mult pe cale diplomatică, iar încercărilor otomane de a supune Moldova prin forța armelor în 1485 și 1486 Ștefan le-a răspuns bizuindu-se aproape numai pe puterile sale.

Dacă în istoria lui Ștefan cel Mare există un an care să poată fi numit *an de cotitură*, care să marcheze o răscruce în orientarea politică a Moldovei, acesta este, fără îndoială, anul 1484.

III. Antrenat, din 1482, într-un conflict cu împăratul Frederic III, Matiaș Corvin a încheiat, cu Poarta, în 1483, un armistițiu pe cinci

⁷⁹ Asemănările în caracterizarea cetăților au fost semnalate și de N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes...*, cit., p. 53—54.

⁸⁰ Cred că și scrisoarea către raguzani poate fi considerată, de fapt o *fetihname*.

⁸¹ A. Veress, *op. cit.*, p. 38; la Antalffy, *op. cit.*, p. 37; „din ani de demult și din moși strămoși”.

^{81bis} Cf. *supra*, n. 77.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Formula aparține lui N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane*.

ani⁸⁴. Deși Ștefan îl recunoscuse pe regele Ungariei ca suzeran încă din 1475, Moldova nu a fost inclusă în acest armistițiu — s-a zis, atunci, că omisiunea s-a datorat neatenției cancelarului, arhiepiscopul Petru de Kalocsa⁸⁵, care a plătit cu închisoarea pînă la moartea lui Matiaș. Astfel, la protestul regal împotriva cuceririi cetăților care aparținuseră vasalului din Moldova, sultanul a putut răspunde că nici Moldova, nici „Transalpina” nu fuseseră cuprinse în armistițiu și, spre convingere, sultanul a trimis regelui, la Buda, o copie⁸⁶.

În vara anului 1485, un nou armistițiu — deși celălalt era încă valabil⁸⁷ — s-a încheiat între Ungaria și Poartă; de data aceasta, Moldova a fost trecută, se pare, dar fără să se menționeze cele două cetăți, ceea ce ar fi implicat obligația regelui de a le recupera pentru Ștefan. Așa se înțelege din faptul că în timp ce Matiaș anunța includerea Moldovei în armistițiu („...novas cum Turco pacis sufferentias firmamus, wayvodam praefatum et reliquias eius provinciae rursus in treugas, instar aliorum dominiorum nostrorum, inclusimus”⁸⁸), Ștefan cel Mare îl părăsea, reorientîndu-se spre Polonia lui Cazimir IV, din cauză că „în armistițiul și acordul făcut cu sultanul au rămas netrecute cele două cetăți”⁸⁹.

Singurele rezultate concrete obținute de Ștefan în urma depunerii omagiului personal la Colomeea au constat în detașamentele polone care i-au stat alături în luptele din 1485—1486 și în demersul oficial la Poartă pentru restituirea cetăților. Altminteri, Polonia însăși inițiasse tratative — prin intermediul Veneției — pentru încheierea păcii cu Poarta.

În 1485, regele Matiaș se plîngea principilor europeni împotriva smulgerii lui Ștefan al Moldovei din vasalitatea sa de către regele Cazimir⁹⁰, adresîndu-se, pentru aceasta, chiar și papei Inocențiu⁹¹; în 1489, rolurile erau inversate: acum Cazimir se plîngea de aceeași pricină împotriva lui Matiaș⁹²! În acest interval s-a produs reorientarea politică a lui Ștefan cel Mare, pe care el însuși o va defini mai târziu în aceste cuvinte deosebit de plastice și a căror ironie mușcatoare prevestesc pe Petru Rareș: „Eu recunosc că m-am închinat, ca unui ocrotitor al meu, regelui [Poloniei], căruia i-am cerut de multe ori scut și ajutor, ca să nu ajung tributar turcilor (*das ich nicht dem Thurken czinshafftig wurde*), dar el m-a părăsit, și nu m-a ajutat, astfel am fost nevoit să plătesc tribut turcilor. Acuma, însă, am aruncat un os între doi cîini, ca să se mănince între ei. Eu vreau să văd care va învinge și acela să fie domnul [suzeranul] meu (*der sol*

⁸⁴ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 108, n. 3: „la pace . . . fra la Maestà del S. Re d'Ungaria et la Turcho per ani cinque” (scrisoare din februarie 1484 — *Monumenta historica Slavorum Meridionalium*, II, Belgrad, 1882, p. 55); N. Iorga, *op. cit.*, p. 154.

⁸⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 65; I. Ursu, *op. cit.*, p. 117—118.

⁸⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 64.

⁸⁷ Din acest răstimp datează, probabil, documentul publicat de G. Hazai, *Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jh.*, în „Ural-Altäische Jahrbücher”, 3—4/XXXVI, Wiesbaden, 1965, p. 335—339 (facsimil, transcriere cu litere latine, traducere germană).

⁸⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 104.

⁸⁹ I. Ursu, *op. cit.*, p. 119 (= *Monumenta Hungariae Historica*, Acta Extera, III, p. 122—123).

⁹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 103—106; data scrisorii (17 noiembrie) e aproape ziua luptei de la Cătălbuga (16 noiembrie)!

⁹¹ Hurmuzaki—Densușlanu, *Documente*, II, 2, p. 291—293.

⁹² *Ibidem*, p. 316—317. www.dacoromanica.ro

meyn herr seyn)”⁹³. Ca urmare a acestei reorientări spre Ungaria lui Matiaș Corvin, *Moldova a fost trecută în noul tratat ungaro-otoman încheiat în 1488*. Într-unul din capitolele acestui act (*ahdnâme*), se prevede ca — în cazul unei campanii împotriva „ghiaurilor” din alte țări — „victorioasa oaste” a sultanului să nu poată trece — fără știrea regelui Ungariei prin țara acestuia și prin „Kara Bogdân și Eflâk”⁹⁴. Se poate deduce, din această includere, că între timp raporturile moldo-otomane ajunseseră la normalizare. De altfel, din același an 1488 există și o mărturie *internă* — neobservată pînă acum — care atestă încetarea stării de beligeranță între Moldova și Imperiul otoman *înainte* de încheierea păcii polono-otomane din martie 1489. E o scrisoare trimisă brașovenilor la 26 iunie 1488 din Bacău de „Sandrinus, Dei gracia filius illustrissimi principis Stephani Wayvode Moldaviensis”; un anume „Petrus Hwzar” (husarul?) atacase și prădase, „cum suis complicitibus”, niște turci la Dunăre și acum se află în mijlocul brașovenilor; ca represalii, turcii de pe linia Dunării luaseră în captivitate 50 dintre oamenii lui Alexandrel. Ca să și-i dezrobească, el cerea brașovenilor să-i trimită făptașul, „una cum rebus ipsorum Turcorum” sau fie și numai pe el singur⁹⁵.

Cu privire la momentul exact și la împrejurările imediate în care Ștefan cel Mare a acceptat să „îchinez” țara, intrînd în „sistemul de *pax ottomanica*”⁹⁶, știrile directe lipsesc. Poate că cercetarea mai amănunțită a relațiilor ungaro-otomane în acești ani⁹⁷ — cu care se află în strînsă și directă legătură, cum pare a dovedi amintita *ahdnâme* din 1488 — va îngădui o reconstituire mai detaliată. În stadiul actual, „scenariul” pare a fi acesta: după lupta de la Șcheia, din martie 1486 — „cel din urmă act de ostilitate din partea turcilor”⁹⁸ — Ștefan s-a decis să se „îchinez” Porții, pentru a evita o nouă confruntare militară de proporții, al cărei rezultat nu mai putea fi prevăzut în condițiile în care regatele vecine erau și ele pe cale de normalizare a relațiilor cu Imperiul otoman. Momentul era potrivit, pentru că Ștefan putea profita de rezultatele favorabile obținute pe cîmpurile de luptă în 1485 și 1486, ceea ce se întvede din cunoscutele cuvinte ale lui Buonaccorsi-Callimachus, care afirma în 1490 că moldovenii „au provocat adesea, în mai multe rînduri, în anii precedenți, pierderi afit de mari sultanului, încît acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l

⁹³ *Scriptores Rerum Prussicarum*, V, Leipzig, 1874, p. 307 (Liborius Naker) — cf. Ion I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția*, în *ARMSI*, s. III. t. XXVI, 1943, m. 3, p. 8—9; Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 536.

⁹⁴ G. Hazai, *Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias, und dem türkischen Sultan 1488*, în *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung* (omagiu Wolfgang Steinitz), Berlin, 1965 p. 143. În copia (*suret*) publicată de Hazai, cuvintele referitoare la Moldova și Țara Românească sînt tăiate.

⁹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 379—380.

⁹⁶ Aurel Decel, *Istoria Imperiului otoman*, p. 107.

⁹⁷ Cău privire la acest subiect, v. Benda Kalman, *Hristiyan birliđi ve XV. asirda Osmanlı İmparatorluđu — Macaristan münasebelleri*, în „Tarih Dergisi”, 28—29, 1974—1975, p. 83—112; Gyula Rázso, *Hunyadi Mátyás török politikája*, în „Hadtörténeti közlemények”, 2/22, 1975, p. 305—348; T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás) in Bayezid II. e mektuplari tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı—Macar muahedesinin Türkçe metni*, în „Belleten”, XXII, 87 (1958), p. 369—390 (cu XI tabele). Toate trei mi-au fost inaccesibile pînă la data redactării acestui articol.

⁹⁸ I. Ursu, *op. cit.*, p. 124.

numească aliat și prieten pe Ștefan, domnul moldovenilor [...], care a cedat nu sub presiunea armelor, ci sub anumite condiții”, moldovenii închinându-se Porții „prin tratate, nu ca învinși, ci ca învingători”⁹⁹.

Condițiile acestei „păci” — de fapt, o *închinare* (e termenul păstrat de cronicile și tradițiile moldovenești), o acceptare a „suzeranității” otomane¹⁰⁰ — sint, cred, acelea amintite de Dimitrie Cantemir în legătură cu „închinarea” lui Bogdan III¹⁰¹; un haraci de 4000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi; dreptul de a primi ajutorul militar al Porții și obligația de a participa la anumite expediții ale ei se văd îndeplinite în campaniile anilor 1497 și 1498, după care Ștefan a primit — *cel dintîi domn moldovean* — semnele de investitură din partea Porții: cuca, steagul și caftanul¹⁰².

Astfel, se poate spune, cred, că în normalizarea raporturilor Moldovei cu Imperiul otoman inițiativa i-a aparținut lui Ștefan, care nu a mai așteptat includerea sa în vreunul din tratatele care se pregăteau (ungarotoman sau polono-otoman), ci s-a adresat direct sultanului. După acest aranjament, din toamna anului 1486, Ștefan a revenit — în cursul anului 1487 sau al celui următor — la suzeranitatea lui Matiaș Corvin, căutînd să dea „o garanție externă mai eficientă” păcii cu Poarta¹⁰³. În felul acesta, el a asigurat Moldovei „cel mai favorabil statut cu putință față de Poarta otomană”¹⁰⁴. Cît de însemnată a fost această contrapondere pe care o reprezenta alianța și suzeranitatea regelui Ungariei s-a văzut la 1503, cînd, u prilejul încheierii noului tratat ungaro-otoman, Bayezid s-a opus la includerea Moldovei și Țării Românești în tratat, întrucît domniile acestor țări erau tributarii săi: „Sultanul n-a voit să consimtă, pentru că i se părea că nu era o onoare pentru Majestatea Sa ca unul care era dator să-i plătească tribut să nu-l recunoască în mod direct de superior al său și iarăși nu credea că era pentru demnitatea lui ca un tribut ar al său să fie numit în capitulațiune pe partea regelui”¹⁰⁵. Tratatul din 1503, în care cei doi domni români au fost, în cele din urmă, cuprinși, a consfințit statutul internațional al Moldovei, statut recunoscut și prin tratatul ungaro-otoman din 1519 și modificat numai în urma căderii regatului maghiar în 1526.

El de la sine înțeles, în aceste condiții, că nu se mai poate pune nici un temei pe așa-zisul testament al lui Ștefan cel Mare: *viteazul și prevăzătorul principe nu avea pentru ce să-și îndemne fiul „să închine țara la turci, iar nu la alte neamuri”* — cum va consemna Ion Neculce în celebrele sale *O samă de cuvinte* — pentru că o „închinase” el însuși. „Închinarea” Moldovei — adică stabilirea noului ei statut față de Poartă — cu trimiterea logofătului Tăutu care, în timpul audienței la marele vizir, și-ar fi ținut alături ciubotele de teamă să nu i le fure careva dintre oamenii aceștia „care vor să aibă tot” și apoi a sorbit cafeaua ca pe vin, se raportează, în chip neîndoielnic, la momentul 1486. Atunci s-a produs „închinarea” Moldovei — inaugurîndu-se perioada în care haraciul va fi „un semn al

⁹⁹ Șerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei...*, p. 16 și 26.

¹⁰⁰ Termenul nu e, desigur, cel mai potrivit, din cauza modelului occidental.

¹⁰¹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*, cit., p. 646; v. și p. 650.

¹⁰² Aurél Decel, *op. cit.*, p. 140.

¹⁰³ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 26.

¹⁰⁵ I. Ursu, *op. cit.*, p. 173. www.dacoromanica.ro

suzeranității sau protecției otomane”, un „semn de închinare” — și nu la 1511, 1512 sau 1529, toți acești ani fiind rezultați din interpretarea unor confuzii.

De altminteri, era și firesc să fie așa. Ștefan cel Mare a fost acela care a fixat statutul internațional al Moldovei pentru o lungă perioadă de timp, și nu Bogdan III, pentru că este evident că acest statut — a cărui esență este așa de limpede definită de Callimachus — fusese obținut după o îndelungată rezistență, care stîrnise, totuși, admirație în lumea otomană. Cronicile otomane îl socotesc pe Ștefan un „om înțelept”, „vestit printre regii ghiauri”. Era nevoie de o mare personalitate, aureolată de faima unei mari vitejii, pentru ca Poarta să-i acorde acest statut.

LA PAIX MOLDO-OTTOMANE DE 1486.

Quelques observations en marge des textes

RÉSUMÉ

Il s'agit du moment et des circonstances dans lesquelles Etienne le Grand a mis fin à la „guerre pontique” déclenchée en 1473 (quand il avait refusé de payer le tribut à la Sublime Porte). On a beaucoup discuté à propos de cet événement, placé, habituellement, en 1489, après la conclusion de la paix entre la Pologne et l'Empire ottoman (mars 1489). Les textes de quelques chroniques ottomanes — mieux connus ces derniers temps — montrent que cet événement a dû avoir lieu en 1486 (891 H.), avant la conclusion de la paix polono-ottomane. Etienne le Grand est parvenu à la réglementation de ses rapports avec l'Empire ottoman — signifiant, en même temps, la „soumission” de la Moldavie (*închinarea Moldovei*), telle quelle a été gardée dans la mémoire de la postérité — dans les circonstances très bouleversées qui suivirent la conquête des cités marchandes (Kilia et Aqkerman) par Bayezid II en 1484. La paix que le roi Mathias de Hongrie avait conclue avec l'Empire ottoman en 1483 (renouvelée en 1488) semble avoir été *le cadre* pour la nouvelle paix moldo-ottomane.

DECLARAȚIA AMERICANĂ DE INDEPENDENȚĂ, DOCUMENT MAJOR AL IDEOLOGIEI BURGHEZE. RĂSUNETUL INTERNAȚIONAL ȘI IMPORTANȚA ISTORICĂ

DE

JULIAN RUDOLF COSTANDACHE

Secolul al XVIII-lea a rămas în istorie ca „secol al luminilor”. S-a numit așa, deoarece tendințele spre rațiune și progres, reinterpretarea unor concepte filozofice, noi teorii asupra guvernării, precum și alte descoperiri științifice au apărut atunci sau au cunoscut un salt calitativ, aducând cu ele transformări importante. „Secolul luminilor”, a fost secolul afirmării unei noi clase, pe atunci efervescentă și revoluționară : burghezia. Ea se afla în faza acumulărilor capitaliste, dobândise o putere economică și urmărea să preia puterea politică în stat. Țelurile ei de „libertate, egalitate, fraternitate”, exprimbau doleanțe economice, dar și maturizarea conștiinței politice în epoca formării națiunilor.

Aceste idei, apărute mai întâi în Europa, au găsit un teren prielnic de cealaltă parte a oceanului și nu este întâmplător faptul că ele au fost promulgate pentru prima oară de un document de stat american, cum este „Declarația de independență”. Astfel, definirea monarhiei constituționale de Locke, ideile despre rolul statului ale lui Helvetius, explicarea rolului instituțiilor de către d’Holbach, principiul lui Montesquieu de separare a puterilor în stat, precum și conceptele de pact social, libertate, egalitate, suveranitate ale lui Rousseau, au exercitat o influență sensibilă asupra ideologiei americane, dar nu au fost determinante. Ele își justifică importanța în măsura în care în Lumea nouă existau aceleași preocupări, un teren prielnic de a fi absorbite, adică condiții economico-politice identice sau foarte apropiate. Se aplică aici cu strălucire teoria marxistă că aceleași condiții istorice dau naștere la procese politice asemănătoare.

Căile de pătrundere a filozofiei luminilor în America au fost multiple, începînd cu sistemul de învățămînt american, foarte receptiv înnoirilor, bibliotecile, gazetele și în mod paradoxal chiar biserica prin criticismul religios a deschis o cale de dezbateri privind drepturile omului și legile guvernării.

Este probabil ca filozofia politică a luminilor și dezbaterile asupra drepturilor omului să fi rămas la nivelul unor discuții sterile, dacă anumite evenimente politice nu ar fi trezit conștiința americanilor. Astfel o serie de legi prohibitive impuse de Anglia începînd cu 1764, ca Legea zahărului, Legea timbrului, Legea ceaiului, Legile incartuirii, au găsit o ripostă fermă din partea americanilor și i-au făcut să-și pună întrebări asupra în-

tregului sistem de guvernare. Amestecul Parlamentului britanic în treburile interne ale coloniilor, a deschis în mod obiectiv calea spre găsirea unor argumente care să le apere de anumite măsuri abuzive. La început exprimate timid și nediferențiat, aceste argumente se vor închea într-o ideologie distinctă, a cărei elevată consacrare va fi însăși Declarația de independență. Era ceea ce remarca Jefferson: „teoria vine cu revoluția în ambele cazuri”¹.

Principala formă de propagare a acestor idei a fost pamfletul. Astfel, în 1764, Stephen Hopkins publica „Drepturile coloniilor examinate”. Sesizând o schimbare a raporturilor dintre colonii și metropolă, el încerca fără succes să le definească. Pe aceeași linie Thomas Hutchinson remarca interesele deosebite ale coloniilor față de metropolă, ajungând la concluzia că Parlamentul britanic comite un abuz de putere neputând fi în același timp „și partid și judecător”². Juristul Daniel Dulany mergea și mai departe atacând teoria oficială a „reprezentării virtuale” conchizând fără echivoc: „ori coloniilor li se permite să trimită deputați în Parlament, ori Parlamentul nu are dreptul să impună coloniile în nici un caz”³. Un larg răsunet a avut seria de 12 pamflete semnate de John Dickinson, intitulate „Scrisori ale unui fermier din Pennsylvania către locuitorii coloniilor engleze”. Dickinson demasca manevrele englezilor, făcând apel la cauza comună a tuturor coloniilor: „Noi nu putem fi fericiți fără a fi liberi. . .”⁴.

O altă fază importantă în cristalizarea ideologiei americane au fost dezbaterile privitoare la legătura istorică dintre colonii și metropolă. Patrick Henry și colonelul Richard Bland argumentau că această legătură era bazată numai pe jurământul comun depus față de același rege. Samuel Adams pornea de la ideea că: „legea supremă este Constituția britanică, care este stabilă. . . Nici Parlamentul, nici vreo adunare colonială nu au dreptul să-și extindă jurisdicția peste limitele fixate de Constituție”⁵. Thomas Jefferson constata că „. . . suveranitatea comună, prin aceasta s-a făcut veriga centrală care leagă diferitele părți ale imperiului”⁶. De aceeași părere era și B. Franklin: „De fapt Imperiul britanic nu este un stat unic; el cuprinde mai multe state”⁷. Concluzia că Imperiul britanic este o federație voluntară de state, marchează un salt în istoria gândirii politice americane.

O altă cotitură s-a realizat prin fuziunea argumentelor istorice cu drepturile naturale. Ea a fost înfăptuită de James Wilson în pamfletul „Considerațiuni asupra naturii. . .”, care afirma: „orice guvern este fondat pe aprobarea celor pe care îi guvernează. Fiecare sentiment a fost dat cu speranța să-i ducă la fericire într-o independență și nelegată lege a naturii”⁸.

¹ *Writings of Thomas Jefferson*, Edited by Philip S. Foner, vol. I, New York, 1947, p. 415.

² George Bancroft, *L'Histoire des Etats-Unis*, Paris, 1924, p. 204.

³ Carl L. Becker, *The Declaration of Independence. A Study in the History of Political Ideas*, New York, 1974, p. 225.

⁴ David L. Jacobson, *John Dickinson and the Revolution*, University of California Press, 1965, p. 7.

⁵ *Works of Samuel Adams*, Edited by H. Smith, New Haven, 1947, p. 115.

⁶ Thomas Jefferson, *op. cit.*, p. 421.

⁷ *The Writings of Benjamin Franklin*, Smith Edition, New York, 1927, p. 15.

⁸ *Works of James Wilson*, New York, 1959, p. 86.

Odată cu aceste teorii, procesul clarificării ideologice era pe deplin cristalizat. Americanii deveniseră conștienți că sînt un popor liber, capabil să se autoguverneze, că amestecul Parlamentului britanic în treburile lor reprezintă un abuz și o uzurpare. Ideea că Imperiul britanic era o federație voluntară de state, unite prin suzeranitatea unui rege comun se împămîntenise. Mai era nevoie de un singur pas pînă la Declarația de independență. Coloniștii apelaseră la rege, creind și întreținînd ei înșiși mitul bunului rege, iar spiritul de supunere față de coroană devenise un obstacol major în calea independenței. Era nevoie de spulberarea mitului monarhic și aceasta a înfăptuit-o Thomas Paine prin incendiarul său pamflet „Common Sense”. Într-un stil violent și agresiv, cum nu se mai scrisese pînă atunci, Paine ataca direct monarhia : „... există o deosebire și mai mare căreia nu-i poate fi atribuită nici o rațiune naturală sau religioasă ; este despărțirea oamenilor în regi și supuși”. Pentru Paine orice reconciliere este imposibilă, iar argumentele în favoarea independenței sînt imbatabile : „Dacă englezii nu ne pot cuceri, nu ne pot nici guverna”⁹. Acest pamflet a fost o adevărată explozie. Nu exista adult care să nu fi cunoscut slova dură și înțeleaptă a lui Paine. Însuși rezervatul Washington declara : „Excelentă doctrină și raționament ce nu pot fi respinse”¹⁰. „Common Sense” a exercitat o influență enormă asupra revoluției americane. El a ridicat deschis și fără echivoc necesitatea independenței și a republicii. El a avut o influență directă asupra Declarației de independență. Oare cum să fi apărut lungul șir de acuzații împotriva regelui, dacă nu din puternicul sentiment antimonarhic al lui Paine ?

Pe lîngă cristalizarea conștiinței naționale și anumite evenimente politice au favorizat apariția Declarației de independență și ruptura definitivă cu Anglia. Astfel, diverse manifestații de protest, cereri, petiții, boicotul mărfurilor engleze, înființarea unor organizații ca „Fii libertății” și „Comitetele de corespondență” și chiar opoziția armată au dus la convocarea în 1774 a primului Congres continental. Pendulînd între radicali și conservatori-moderați, Congresul a elaborat un act cu vădit caracter progresist : „Declarația drepturilor și nevoilor coloniilor”. Acest document schița drepturile omului și teoriile constituționale, America apărînd ca o națiune conștientă de interesele ei. Congresul a creat și un organism executiv „Asociația continentală”.

Ciocnirile de la Lexington, Concord și Bunker Hill au dat încrederea în victorie și au spulberat mitul invincibilității armatei britanice. Pînă la independență mai era doar un pas. „În aceste împrejurări dramatice de pătimase ciocniri, avînturi inflăcărare și izbinzi strălucite, dar și de șovăieli, dezertări și invizibile poticniri s-au desfășurat la Philadelphia lucrările celui de-al doilea Congres continental deschis la 10 mai 1775”¹¹.

Precipitîndu-se evenimentele, trecînd prin toate procedurile legale și exprimînd voința unanimă a poporului, deputatul Richard Henry Lee a propus proclamarea independenței. Imediat a fost constituit un comitet însărcinat cu redactarea Declarației de independență, care l-a propus pe

⁹ Philip S. Foner, *The Life and major Writings of Thomas Paine*, New York, 1961, p. 321-364.

¹⁰ *The Writings of George Washington*, Redacted by J. C. Fitzpatrick, Washington, 1932, p. 176.

¹¹ Alexandru Vianu, *Năsterea S.U.A.*, București, 1969, p. 307.

Thomas Jefferson pentru întocmirea proiectului. Pentru Jefferson, redactarea Declarației de independență constituie un meritat titlu de glorie. Rareori în istoria gândirii politice au putut fi exprimate mai clar, mai concis, mai sobru, ideile înaintate ale unui veac, valabile în esența lor pentru întreaga civilizație.

Declarația de independență nu este un act izolat și nu a apărut din neant. America era străbătută de cele mai avansate concepții privind drepturile omului, teorii ale guvernării, avîndu-și propria ideologie. Era ceea ce Jefferson însuși mărturisea după o jumătate de secol, avînd perspectiva istorică a gândirii sale : „Nu am țintit la originalitatea principiilor și concepțiilor mele, dar nici nu le-am copiat dintr-o anumită și prealabilă scriere, intenționînd să fie o expresie a gândirii americane”¹².

Deși mai mult sau mai puțin previzibilă, apariția Declarației de independență, în forma în care a fost ea adoptată a stîrnit un impact printre contemporani. Declarația de independență nu era o simplă proclamare a independenței, ci „fondarea Statelor Unite era indiscutabil legată cu o teorie politică, o filozofie a drepturilor umane care este valabilă nu numai pentru americani ci pentru toți oamenii”¹³.

Pentru prima oară în istoria omenirii, drepturile naturale ale oamenilor, libertatea, egalitatea, căutarea fericirii erau promulgate de un document de stat, mai mult chiar, Declarația de independență legitima dreptul la revoluție, fiind ea însăși o revoluție în istoria gândirii politice. Declarația a fost simbolul suprem al unui eveniment, proclamarea independenței Statelor Unite și tocmai acest fapt istoric „îi conferă o distincție și o faimă ce nu pot fi ignorate și dă filozofiei drepturilor [omului suportul unui exemplu istoric concret”¹⁴. Declarația a transformat ea însăși revoluția, fiind coloana ei vertebrală. Fără ea, prima revoluție americană ar fi fost un simplu război de independență.

Referindu-se la imensul răsunet pe care l-a avut, M. C. Tyler nota : „De la data cînd principalul original a fost publicat, pînă în momentul de față, ea a fost atacată din nou și din nou atît cu furie cît și cu dispreț, la fel de bine de prieteni cît și de dușmani ai revoluției americane, atît de liberali cît și de conservatori. Ea a fost comentată pentru formă cît și pentru conținut, pentru ideile politice, pentru demonstrațiile de logică, pentru curajoasele noutăți și paradoxuri, ori pentru lipsa ei totală de noutăți, pentru repetarea ideilor, cît și pentru plagiat și în sfîrșit pentru stilul ei grandios și penetrant”¹⁵. În acest caz, concluzia pe care o trage Carl L. Becker ni se pare evidentă : „Un document asupra căruia s-au lansat atît de multe păreri, ajunge să se bucure de meritul de a nu putea fi uitat”¹⁶.

Declarația a devenit documentul public cel mai comentat la apariția ei. O parte a americanilor au privit-o cu o anumită suspiciune, ca pe un lucru cu adevărat frumos, dar a cărui înfăptuire este greu realizabilă. John Wipple, contemporan al evenimentelor își avertiza astfel un prieten :

¹² Thomas Jefferson, *op. cit.*, p. 407.

¹³ Carl L. Becker, *op. cit.*, p. 225.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ M. C. Tyler, *The Literary History of the American Revolution 1763—1783*, vol. I, New York, 1897, p. 449.

¹⁶ Carl L. Becker, *op. cit.*, p. 225. www.dacoromanica.ro

« Să ai grijă că Declarația e încântător formulată ! ». Cei mai mulți americani însă, erau lucizi de importanța ei practică, așa cum sintetiza un alt contemporan, Samuel Cooper : « Declarația — spunea el — va da o nouă primăvară tuturor acțiunilor noastre ».

Dușmanii revoluției găseau Declarația proastă, tocmai pentru că dezagreau evenimentul pe care îl simboliza. Exgubernatorul Thomas Hutchinson, care s-a autoexilat în Anglia, în pamfletul „Scrisoare către un nobil lord”, exprima poate cel mai bine opiniile loialiştilor. El argumenta discrepanța dintre teoria care proclama egalitatea oamenilor și faptul că mai mult de o sută de mii de africani sînt privați de libertate. Hutchinson descria atacurile împotriva regelui ca fiind « false și frivole, absurde în logică și fără fundament în faptă ».

Declarația a trecut imediat oceanul. În Anglia ea a fost primită cu adversitate. De fapt Hutchinson exprima nu numai părerea loialiştilor, ci și a majorității englezilor. Este adevărat, s-au ridicat și unele voci care au apărat Declarația. Astfel guvernatorul Johnston declara că „americani au fost împinși la această măsură de groaznicele persecuții împotriva lor”¹⁷. De aceeași părere era și Charles J. Fox, șeful moral al opoziției, care spunea că : „Americani nu au făcut mai mult, decît ceea ce au făcut englezii împotriva lui Iacob al II-lea”¹⁸. Evident, era o îngustă privire asupra evenimentului, dar avea meritul de a fi sinceră.

În general însă, în Anglia tonul aprecierilor a fost ostil și disprețuitor. În « Scots Magazine » a apărut articolul „Declarația de independență”. Pe un ton disprețuitor se spunea că americanii avînd aceleași sentimente și limbă au căutat o serie de motive să se separe de Anglia, care „cu toată erudiția și sinceritatea nu le face deloc onoare”¹⁹. Dar cea mai elaborată analiză a Declarației a fost făcută de avocatul John Lind, « desigur scrisă din însărcinarea ministerului și trimisă spre aprobare acestuia. » John Lind considera că Declarația constă în cîteva maxime, o teorie a guvernării și niște fapte ce vor să pară sincere. El respingea acuzațiile împotriva regelui calificate drept calomnii. Lind argumenta că George al III-lea nu a luat nici o măsură diferită de predecesorii săi care deseori i-au organizat pe americani. Coloniștii, afirma el, au înlăturat o autoritate legală, formînd un guvern rebel, înlăturînd „dreptul lor inalienabil de a se conduce cu unul alienabil”²⁰. Evident, guvernării englezi au putea fi bucuroși de pierderea coloniilor și de implicațiile financiare ale unui nou război, dar zarurile erau aruncate.

Interesant este faptul că în Franța, Declarația a fost « bine primită », așa cum remarcă Silas Deane în scrisoarea către John Jay. Însuși regele a fost de acord cu teoria că guvernele își trag puterea din consensul celor guvernate. Declarația a stîrnit un nestăvilit entuziasm poporului, „America apărînd ca o confirmare a dorințelor lui”²¹. Declarația a fost sărbătorită ca o mare chartă a libertății în istoria unui popor mult admirat, un document care a formulat în fraze admirabile cîteva idei politice despre care

¹⁷ *The Road to Independence. A Documentary History of the Causes of the American Revolution 1763—1776*, Edited by John Braeman, New York, 1963, p. 264.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Dora Mac Clark, *British Opinion and the American Revolution*, New Haven, p. 218.

²⁰ *Documents of American History*, Edited by Henry S. Commager, New York, 1968,

p. 115.

²¹ Carl L. Becker, *op. cit.* p. 221.

Condorcet spunea : „Pare a nu fi decît expresia naturală care atinge bunul simț al tuturor oamenilor”²². Mirabeau constata că „sublimul manifest al Statelor Unite a fost fără excepție aplaudat”²³. La Fayette, după întoarcerea din America, în 1783, a așezat în casa sa la loc de cinste o copie a Declarației, lăsînd loc și pentru cea franceză, care nu a întîrziat să apară.

Declarația a tras cortina unei epoci. O epocă în care națiunile dobîndînd conștiința de sine se vor ridica în apărarea drepturilor lor, căci așa cum observa Condorcet : „Nu este suficient ca drepturile omului să fie scrise în cărțile filozofilor sau în inimile celor virtuoși. Este necesar ca ignoranții și săracii să citească asta în exemplul unui mare popor. America ne-a dat acest exemplu. Actul prin care își declară independența este o simplă și sublimă expunere a unor drepturi pe cît de sacre, pe atît de mult uitate”²⁴.

În general, „Revoluția americană a avut o imensă influență asupra Europei. Mai întîi ea a dat europenilor impresia că ei trăiau o epocă care avea să cunoască importante răsturnări. S-a văzut că doctrinele filozofice pe care ei le discutau nu erau utopice, ci susceptibile de aplicare imediată. Ea a creat în Europa « mitul american », imaginea unei societăți noi, democratice, apropiată de societatea descrisă de Rousseau”²⁵.

Și tot așa cum revoluția americană a fost consacrată de Declarația de independență, Europa și-a avut propriul ei document : « Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului ». Declarația de independență americană a avut meritul de a fi primul document de acest gen, dar în ce măsură a influențat ea Declarația drepturilor omului, părerile sînt împărțite. Astfel, Albert Mathiez afirmă că La Fayette „a depus pe masa Constituanței un proiect de declarație a drepturilor omului, copiată după cea americană”²⁶. Jacques Madaule, referindu-se la același document este de părere că „Inspirîndu-se în multe puncte din Declarația americană, ea avea un răsunset mai universal și ținea seamă de enormele transformări ce se produsese după 14 iulie”²⁷. Jacques Godechot are o părere diametral opusă susținînd că „... este o așa mare diferență între Declarația franceză și cea americană...”²⁸. De aceeași părere este și istoricul american L. Rosenthal : „Nu rezultă că Declarația de independență să fi influențat ideea franceză a Declarației drepturilor, sau să-i fi servit ca model”²⁹.

În fond între Declarația americană și cea franceză, explicarea dialectică a raporturilor se poate face prin legea cauzalității, aici stabilindu-se un raport de conexiune inversă. Astfel, filozofia franceză a luminilor a influențat Declarația de independență, care la rîndul ei a influențat Declarația drepturilor omului. Deși procesul în sine apare foarte clar, limitele influențelor sînt foarte greu de stabilit. De aceea aderăm la pă-

²² Condorcet, *Ésquisse d'un tableau historiques de progres de l'esprit, human*, Paris, 1897, p. 103.

²³ Mirabeau, *Ouvrages posthumes*, vol. I, Paris, 1892, p. 27.

²⁴ Condorcet, *op. cit.*, p. 108.

²⁵ Jacques Godechot, *Les Révolutions 1770—1799*, Paris, 1963, p. 102.

²⁶ Albert Mathiez, *Revoluția franceză*, București, 1976, p. 79.

²⁷ Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol. II, București, 1973, p. 159.

²⁸ Jacques Godechot, *op. cit.*, p. 128.

²⁹ L. Rosenthal, *America and France. The Influence of United States on France in the XVIIIth Century*, Philadelphia, Pa., 1966, p. 102.

rerea lui L. Rosenthal care afirmă că : „ceea ce a influențat mai mult a fost însăși evenimentul revoluției americane care a exercitat o profundă influență asupra mersului istoriei Franței”³⁰. În acest context opinia lui Jacques Godechot rămâne valabilă; „Declarația drepturilor omului nu este nici o copie servilă a modelelor americane, nici transcrierea pripită a unor idei filozofice. Este o operă umană care aparține în cea mai mare măsură împrejurărilor istorice în mijlocul cărora s-a născut”³¹.

În fond, ambele documente au contribuit în aceeași măsură la fondarea teoriei regimului parlamentar burghez. Caracterul « mai universal » al Declarației drepturilor omului nu constă în faptul că „este redactată în termeni care se pot aplica tuturor țărilor în orice timp. Ea este valabilă atât pentru o monarhie cât și pentru o republică...”³², ci în faptul că Declarația franceză a fost purtată și impusă de armatele lui Napoleon. Aceste armate au răsturnat în Europa vechile regimuri feudale, ecourile acestor transformări ridicând și popoarele Americii latine. De aceea epoca modernă începe de la revoluția franceză și nu de la cea americană.

Declarația drepturilor omului și Declarația de independență merg pe idei paralele, prima fiind mai amplă și mai explicită. Astfel, Declarația americană afirmă : « că toți oamenii au fost creați egali, că sînt înzestrați de creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, că printre acestea se numără viața, libertatea și căutarea fericirii », iar Declarația franceză afirmă că : « Oamenii se nasc liberi și egali în drepturi ». Lipsește din Declarația franceză ideea iluministă « căutarea fericirii », căci așa cum remarca Sint-Just : „Fericirea este o idee nouă în Europa”³³. Dar, în schimb, printre drepturile naturale apare proprietatea. Totodată, Declarația franceză definește și libertatea care « constă în a putea face tot ceea ce nu dăunează altuia ». În problema guvernării ideile sînt identice. Întîlnim în Declarația americană : « că pentru a garanta aceste drepturi, oamenii au instituit guverne, a căror justă autoritate derivă din consensul celor guvernați », iar în Declarația franceză : « scopul oricărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului... », iar, « legea este expresia voinței generale; toți cetățenii au dreptul să contribuie personal sau prin reprezentanții lor la alcătuirea ei ». Amîndouă declarațiile recunosc dreptul la revoluție, în Declarația americană aceasta fiind și o obligație : « ...este dreptul lor, este datoria lor să răstoarne un asemenea guvern și să se îngrijească de noi garanții ale securității lor viitoare »

Declarația franceză, legiferează în plus anumite drepturi cetățenești, dar formularea sugerează și cum vor fi aplicate : « Comunicarea liberă a gîndurilor și opiniilor este unul din drepturile cele mai de preț ale omului; orice cetățean poate deci să vorbească, să scrie și să tipărească liber în afara cazurilor prevăzute de lege, în care va trebui să răspundă de folosirea abuzivă a acestei libertăți »

Declarația de independență nu admite decît un regim republican, pe cînd Declarația drepturilor omului se pretează și la o monarhie, dar ea ține să precizeze : « națiunea este sursa esențială a principiului oricărei

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Jacques Godechot, *op. cit.*, p. 129.

³² *Ibidem*.

³³ M. Chaulanges, *Textes historiques 1789 - 1790*, Paris, 1968, p. 50.

suveranității; nici o grupare, nici un individ nu poate exercita vreo autoritate care să nu emane de la ea »

Unul din principiile fundamentale ale guvernării, enunțat de Jefferson în Proiectul de constituție a Virginiei, dar care nu apare în Declarația de independență, este separarea puterilor în stat. În schimb, Declarația drepturilor omului îl inserează în cea mai perfectă formă: « Orice societate care nu asigură garanția drepturilor și nu stabilește separarea puterilor, este lipsită de constituție »³⁴. Cele două documente, Declarația de independență și Declarația drepturilor omului, constituie esența regimului parlamentar burghez și a instituțiilor fundamentale ale acestuia.

Declarația de independență a avut o deosebită influență asupra revoluției latino-americane și așa cum remarca Carl L. Becker „filozofia Declarației a cîștigat un triumf notoriu în America de Sud... după 1808, cînd coloniile spaniole și portugheze și-au cucerit independența”³⁵. Mișcările revoluționare din America latină, care în al doilea și al treilea deceniu al secolului al XIX-lea au dus la eliberarea celei mai mari părți a continentului american de sub colonialismul spaniol și portughez, au fost conduse de elemente ieșite din rîndul mării burghezii și plantatorilor. Datorită structurilor economice și politice ale acestor state, burghezia era mult mai slabă, atît din punct de vedere economic, dar mai ales din punct de vedere ideologic, decît burghezia nord-americană sau cea vest-europeană. Apărută ceva mai tîrziu pe scena istoriei burghezia latino-americană va fi cea care va recepta și nu cea care va exercita influențe. De aici și o anume inconsecvență a programului ei politic, manifestată prin concepții în general moderate, dar și unele foarte avansate. Asupra burgheziei latino-americane s-au exercitat în mod convergent, atît ideile Declarației de independență, cit și cele ale revoluției franceze, căci, așa cum remarca istoricul J. C. Mariategui: „Ideile revoluției franceze și ale revoluției nord-americane au găsit în America de Sud un climat favorabil pentru răspîndirea lor: aici exista, deși embrionar, o burghezie care din cauza necesităților și a intereselor economice, putea și trebuia să se contamineze de spiritul revoluționar”³⁶. Chiar marii conducători ai acestei revoluții Miranda, Bolivar, San Martin au fost în contact și chiar crescuți la școala revoluțiilor nord-americană și franceză.

Deși conjugate, cele două evenimente ale epocii moderne, Declarația de independență și revoluția franceză au influențat în mod diferit revoluția latino-americană. Astfel, Declarația de independență și în general întreaga ideologie nord-americană s-au repercutat mai ales asupra sistemului teoretic latino-american. Ideile lui Samuel Adams, Richard Bland, Benjamin Franklin, au convins pe juriștii latino-americani să formuleze teoria că „teritoriile [latino]americane nu sînt colonii aparținînd Spaniei, ele sînt provincii care fac parte din monarhie, în aceeași măsură ca și provinciile peninsulare”³⁷. Dar aplicarea acestor teorii a fost declanșată de revoluția franceză, mai precis de evenimentele care s-au petrecut în Spania în timpul

³⁴ Pentru Declarația de independență și Declarația drepturilor omului, vezi: *Culegere de texte pentru istoria universală*, vol. I, București, 1973, p. 112 și 146.

³⁵ Carl L. Becker, *op. cit.*, p. 238.

³⁶ J. C. Mariategui, *Ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Havana, 1963, p. 4.

³⁷ Marius André, *Bolivar*, www.dacoromanica.ro 22—23.

invaziei lui Napoleon, căci în acest caz, „Regele Castiliei, suveran comun, fiind prizonier, nu mai are autoritate și deci nu mai există nici o legătură federativă; în această împrejurare toate popoarele spaniole au dreptul să se îngrijească de propria lor salvare și să-și alcătuiască guverne, bineînțeles provizorii, însă capabile să mențină liniștea internă și apte de a lupta împotriva dușmanilor externi, în speță, împotriva lui Napoleon”³⁸.

Ceea ce începuse astfel ca o simplă rezistență împotriva invadatorilor francezi, s-a dezvoltat în războiul eliberator antispaniol. O caracteristică a acestei revoluții este faptul că șefii ei sînt mai întii generali și apoi teoreticieni. Ei sînt nevoiți să suplinească lipsa unei ideologii încheiate și să o elaboreze ei însăși. Astfel, dacă revoluția nord-americană și cea franceză au fost mai întii intens pregătite ideologic și apoi au izbucnit, revoluția latino-americană și-a format ideologia din mers. Dacă șefii revoluției latino-americane au reușit să ridice masele fără un program politic bine stabilit, aceasta s-a întîmplat deoarece masele, intens exploatate, erau sensibile la orice schimbări. La început aceste mișcări nu se delimitau de simple răscoale și ele se vor transforma în revoluție odată cu clarificarea ideologică

Ideologia latino-americană va fi un amalgam de idei desprinse din iluminism, Declarația de independență și Declarația drepturilor omului. Ea va pune accent pe independență, pe formarea unor republicii constituționale, dar ca o caracteristică a acestei situații, puterea executivă va avea prerogative foarte largi. Aceste concepții nu ne apar originale în măsura în care ele au fost deja aplicate în alte părți. Dar ele au apărut în mod obiectiv în aceleași condiții istorice, sînt deci fenomene paralele, dar apărînd mai tirziu, au valorificat firește, experiența istorică anterioară.

Astfel unul din primele documente de acest gen este «Aspirațiile națiunii», prezentat de Morellos Congresului mexican în 1813. „Actul cuprindea în nouă puncte: declararea independenței Mexicului, instituirea suveranității poporului după principiul separării puterilor în stat, înlocuirea formelor tiranice de guvernare cu cele liberale... desființarea sclaviei etc...”³⁹. În fond «Aspirațiile națiunii» era o sinteză fidelă a ideilor din Declarația de independență și a celor din Declarația drepturilor omului, dar avea și un punct în plus: desființarea sclaviei.

Chiar Bolivar, cînd încearcă crearea unei teorii originale, nu se poate îndepărta de aceleași idei și aceasta se reflectă foarte bine în Scrisoarea din Jamaica din 1815: „Existența locuitorilor din emisfera americană a fost vreme de veacuri numai pasivă, viața lor politică a fost nulă. Ne găseam pe o treaptă inferioară sclaviei și în consecință eram puși în imposibilitatea de a ne ridica la binefacerile libertății. Statele sînt sclave fie prin natura structurii lor, fie prin abuzurile care decurg din această structură. Un popor este în sclavie, cînd guvernul prin esența sa, ori prin viciile sale încalcă sau uzurpă drepturile cetățeanului sau ale supusului”⁴⁰. Este aici ideea expusă cu atîta claritate de Jefferson în Declarația de independență: «Dar cînd un lung șir de abuzuri și încălcări de drepturi, toate urmărind invariabil același scop, pun în evidență planul de a-i supune sub

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ Viorel Sirbu, *Rev. Ația hispano-americană*, București, 1970, p. 185.

⁴⁰ Marius André, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

un despotism absolut... » Ideea jeffersoniană a consensului guvernării apare evidentă în Declarația de independență a Boliviei din 1825: „ Provinciile declară în fața întregii lumi că voința lor irevocabilă este de a se guverna singure și de a fi conduse în baza Constituției, legilor și autorităților pe care și le vor stabili, după cum le vor crede mai potrivite pentru asigurarea fericirii lor ca națiune... a drepturilor sacre ale onoarei, ale libertății, egalității, prosperității și siguranței”⁴¹.

Aceeași idee o întâlnim și în « Declarația de independență a Braziliei » din 1822: „Marele și generosul popor brazilian... a adoptat hotărîrea fermă de a institui în sinul său o adunare legislativă care să delibereze cu înțelepciune și chibzuință asupra noului pact social care va trebui să guverneze acest imperiu”⁴².

Declarația de independență a mai influențat și prin impunerea ideii de republică. Cuvintele lui Bolivar în acest sens sînt foarte limpezi: „Nu pot concepe instituirea unei monarhii într-o țară atît de firesc democratică, deoarece clasele inferioare cu mult mai numeroase, cer această democrație în numele drepturilor incontestabile...”⁴³.

Deși mai moderată, ideologia latino-americană a avut un atu în plus față de ceea ce Declarația de independență nu a reușit să adopte: desființarea sclaviei. Între Jefferson și Bolivar diferența este sensibilă, cuvintele ultimului fiind semnificative: „Singele cetățenilor noștri este diferit: să-l amestecăm pentru a ne uni”⁴⁴.

Declarația de independență a avut un rol însemnat în formarea ideologiei latino-americane, a instituțiilor, a metodelor de guvernare, în proclamarea drepturilor omului în timpul revoluției. Căci, după terminarea ei a trebuit să treacă mult timp ca aceste idei să intre în practică cu adevărat.

O altă idee majoră a Declarației, « Uniunea », nu a putut fi realizată în condițiile Americii latine. Anumite structuri economice și politice, fenomenul caudillismului, au împiedicat realizarea unității. Așa cum scria W. Z. Foster, „revoluția latino-americană, deși o mare revoluție burgheză, a fost frînată de trăsăturile caracteristice feudalismului... revoluția a însemnat doar obținerea independenței naționale, marii proprietari de pămînt feudali, care ocupau poziții puternice, păstrîndu-și pe deplin controlul”⁴⁵. Căci, spre deosebire de revoluția nord-americană sau franceză, revoluția latino-americană „nu a adus la putere în mod real o clasă nouă. Burghezia industrială și comercială era prea slabă pentru a guverna. Abolirea servituii nu a fost din această cauză decît o declarație teoretică”⁴⁶.

Ideile politice ale Declarației de independență au depășit granițele timpului, ele devenind principiile de bază ale democrației burgheze moderne și contemporane. Jefferson a enunțat o adevărată ideologie a independenței bazată pe legătura intimă dintre drepturile omului și teoria guvernării. Aceste concepții au format baza ideologică și juridică a capitalismului modern și... „toată democrația secolului al XIX-lea a luptat pentru

⁴¹ Martens — Saafeld, *Suplement au recueil des principaux traités*, Gottingen, 1928, p. 784—785.

⁴² *Ibidem*, p. 125—127.

⁴³ Bolivar, *Choix de lettres, discours et proclamation*, Paris, 1924, p. 263.

⁴⁴ H. Tejera, *Bolivar guia democratico de America*, Caracas, 1962, p. 19.

⁴⁵ William Z. Foster, *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, București, 1954, p. 126.

⁴⁶ J. C. Mariategui, *op. cit.* www2.dacoromanica.ro

aceste principii formulate în Declarația de independență și Declarația drepturilor omului”⁴⁷.

Totodată, Jefferson a preconizat și „o nouă formă de guvernământ, precum și principiile fundamentale pe care trebuia să se întemeieze viitoarea constituție”⁴⁸. Astfel, tot pentru prima oară a fost adoptat ca sistem de guvernământ principiul separației puterilor. „Scopul ce trebuie urmărit — spunea Jefferson — este de a permite să se audă vocile diverselor interese și principii... Faptul că aceste puteri (legislativă, executivă, judecătorească) sînt exercitate de un mare număr de persoane în loc de una singură nu schimbă cu nimic; o sută șaptezeci de despoți pot fi desigur, tot atît de tiranici cît unul singur... Și, la ce ar servi că i-am ales noi înșine? Nu ne-am luptat pentru un despotism electiv ci pentru o guvernare fondată pe principiile de libertate și în care, printe altele, diferite ramuri ale puterii sînt repartizate în mod ingenios între diferite organe, în așa fel, încît nici una dintre ele să nu poată depăși limitele legale fără a fi oprită și înfrînată de celelalte”⁴⁹. Mai mult chiar, Jefferson realiza și echilibrul puterilor. Era ceea ce consemna și John Adams: „O putere legislativă, o putere judecătorească și o putere executivă, iată tot ce trebuie să cuprindă și tot ceea ce înseamnă un guvernământ. Menținînd balanța între fiecare din aceste puteri și celelalte două, înclinarea naturii umane către tiranie poate fi ținută în loc și înfrînată, iar libertatea are o șansă de a fi salvată prin constituție”⁵⁰.

Principiul separației puterilor și-a găsit și își găsește reflectarea în aproape toate constituțiile burgheze. Și toată mișcarea progresistă a secolului al XIX-lea a luptat pentru punerea în practică a acestor idei. R. R. Palmer este de părere că „A existat o mare perioadă revoluționară cam de la 1770 la 1848; aceasta a fost revoluția europeană sau revoluția civilizației apusene. Revoluția americană a fost o parte a acestui proces, a fost într-adevăr momentul de deschidere a acestui general-european sau atlantic fenomen”⁵¹. Carl L. Becker credea că „Dacă filozofia clasică a Declarației de independență și a Declarației drepturilor omului s-au dovedit inacceptabile pentru secolul al XIX-lea, aceasta s-a datorat nu faptului că ar fi putut fi ușor puse bazele unei guvernări democratice, ci pentru că fusese și ar fi putut deveni efectiv folosită ca justificare a momentelor revoluționare”⁵². Adevărul e, că poate mai puțin se temeau clasele retrograde de momentele revoluționare, cît mai ales de ceea ce ar fi putut aduce ele, în special pierderea privilegiilor și a pirghiilor statului. Căci, așa cum scria Engels, „Statul națiunii, contractul social al lui Rousseau a fost tradus în viață și nu putea fi altfel tradus decît numai ca republică democratică burgheză”⁵³.

Preluînd puterea politică, burghezia a încercat să realizeze o contopire între teoria contractului social și teoria separației puterilor, dînd

⁴⁷ Carl L. Becker, *op. cit.*, p. 225.

⁴⁸ Gilbert Chinard, *Thomas Jefferson*, New York, 1939, p. 52.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 49—50.

⁵⁰ *The Adams Papers. Diary and Autobiography of John Adams*, Edited by L. H. Butterfield, Cambridge, 1961, p. 458.

⁵¹ R. R. Palmer, „*The Revolution*” in *A Comparative Approach to American History*, Washington, 1974, p. 26.

⁵² Carl L. Becker, *op. cit.*, p. 237.

⁵³ F. Engels, *Anti-Durîng*, ediția a III-a, București, 1955, p. 24—25.

naștere teoriei moderne liberale a democrației burgheze. Raportată la epoca respectivă, această concepție a constituit o revoluție în istoria gândirii politice și a metodelor de guvernare.

Cu timpul însă, burghezia a abandonat aceste principii, chiar ele oferind posibilitatea unei interpretări și aplicări conjuncturale determinate de interesele de clasă și de raportul real dintre forțele sociale. Viciul de fond al acestei doctrine este faptul că ea împarte ce nu poate fi împărțit. Puterea de stat este o putere unică, ea aparținând unei singure clase, clasei care deține puterea economică. Referindu-se la separația puterilor, Marx constata că ea „...nu este în fond altceva decât prozaica diviziune a muncii din industrie, aplicată la mecanismul statului”⁵⁴. Astfel, analizând reglementările constituționale americane contemporane, constatăm că separarea puterilor nu este de loc netă; puterea legislativă aparține Congresului, dar președintele are drept de veto; cu toate că puterea executivă aparține președintelui, el trebuie să obțină acordul Congresului la încheierea unor tratate sau la numirea unor persoane în funcții importante; deși puterea judecătorească este atribuită Curții supreme, Senatul este împuternicit să pună sub acuzare inclusiv pe președintele statului etc. Aceasta ne face să aderăm la părerea istoricului Esmond Wight și anume că „...în gândirea americană, elementul rațional a fost adesea mai mare în secolul al XVIII-lea, decât în secolul XX”⁵⁵.

Cu toate acestea, Declarația de independență raportată la epoca istorică în care a apărut reprezintă un real progres. Astfel, „...guvernarea de către popor, ridicată de burghezie la rangul unui principiu politic suprem, reprezintă într-adevăr esența idealului democratic. Ceea ce doctrina și practica burgheză a considerat drept criterii fundamentale ale democrației și ceea ce în parte a realizat prin îndemnul celor mulți... reprezintă un fascicul de lumină în marea operă a istoriei de descătușare a omului și de afirmare a personalității lui”⁵⁶.

LA DÉCLARATION AMÉRICAINE D'INDÉPENDANCE, DOCUMENT MAJEUR DE L'IDÉOLOGIE BOURGEOISE. ECHO INTERNATIONAL ET IMPORTANCE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

La présente étude porte sur la Déclaration d'indépendance, considérée comme l'un des documents fondamentaux de l'idéologie bourgeoise. On relève de manière succincte les influences de la philosophie européenne des Lumières et ses voies de pénétration en Amérique. On examine les débats et les arguments des penseurs américains dans la dispute avec l'Angleterre concernant le rôle du Parlement britannique, le rapport historique avec la métropole, la fusion avec les droits naturels et l'apparition du sentiment antimonarchique — étapes de la cristallisation de l'idéologie

⁵⁴ Marx și Engels, *Opere*, vol. V, București, 1959, p. 216.

⁵⁵ *Causes and consequences of the American Revolution*, Edited by Esmond Wright, Chicago, 1966, p. 11.

⁵⁶ Ion Deleanu, *Teoria și practica regimului parlamentar burghez*, Cluj-Napoca, 1978, p. 7.

américaine dont la consécration est constitué précisément par la Déclaration d'indépendance.

On aborde les commentaires et les interprétations suscités par la Déclaration en Amérique et en Europe

Une partie importante de l'étude est consacrée à l'établissement des connexions entre la Déclaration d'indépendance et la Déclaration des droits de l'homme, étant soulignées les appréciations de l'historiographie, contemporaine. On examine l'étude comparative des deux documents par la mise en évidence de leur rapport dialectique, des influences et limites réciproques.

On étudie les répercussions des deux documents sur l'idéologie latino-américaine, étant analysés les traits spécifiques du système politique, latino-américain.

L'auteur relève l'importance historique de la Déclaration d'indépendance, son rôle dans l'élaboration des doctrines de la démocratie bourgeoise, étant appréciées dans l'esprit critique de l'analyse marxiste les parties positives et les limites de cette conception par rapport à l'époque moderne et contemporaine

EV MEDIU ȘI FEUDALISM

(concept, obiective, metode de cercetare)

RADU MANOLESCU

EV MEDIU ȘI FEUDALISM

Evul mediu este epoca istorică în care în Europa, în Asia și în nordul Africii feudalismul a constituit formațiunea socială dominantă.

Termenul de *ev m diu* a apărut și s-a răspândit în cercurile umaniștilor și erudiților din țările Europei apusene din secolele XV—XVII, care, manifestându-și admirația față de civilizația antichității clasice și neînțelegerea față de cea medievală, considerau răstimpul cuprins între sfârșitul Imperiului Roman de Apus și Renaștere ca o perioadă de regres material și îndeosebi spiritual, ca o simplă „epocă de mijloc” (*media aetas, medium aevum*) între antichitate și epoca modernă. Folosirea și răspândirea termenului de ev mediu pentru a înlocui o epocă istorică bine delimitată cronologic, într-un sistem tripartit de periodizare a istoriei, se datoresc eruditului german Christopher Keller (Celarius), ale cărui tratate de istorie universală: *Historia antiqua* (1685), *Historia medii aevi* (1688) și *Historia nova* (1696) marceau succesiunea epocilor istorice antică, medie și nouă sau modernă.

Aplicat inițial Europei apusene, termenul a fost adoptat tirziu și pentru alte zone ale Europei, Asiei și Africii de nord, chiar dacă în aceste zone atare trăsături nu sînt decît în parte asemănătoare celor ale evului mediu occidental. În schimb, termenul nu a fost aplicat Africii centrale și sudice, Americilor și Australiei, unde evoluția istorică a urmat un curs deosebit. Cu toate că denumirea de ev mediu nu este definitorie nici din punct de vedere al conținutului și nici al ariei de cuprindere a procesului istoric, ea s-a păstrat și s-a răspândit ca termen tradițional de periodizare a istoriei universale.

Termenii de *feudal*, *feudalism* provin din cuvîntul *feud*, prin care în evul mediu dezvoltat era indicată posesiunea funciară condiționată pe care vasalul o deținea de la senior. Indicînd inițial raporturile de vasalitate din sinul clasei dominante, termenii au căpătat ulterior o accepție mai largă, privind structura socială și regimul politic din evul mediu.

Unii istorici occidentali, interpretînd termenii în sens restrîns, consideră că feudalismul propriu-zis ar fi existat numai în țările din Europa apuseană și în statele cruciate din Orientul Apropiat în care, paralel cu raporturile dintre seniorii feudali și țărani dependenți, numite „relații senioriale”, au funcționat și raporturi, bazate pe concesiunea feudului, între seniori și vasali, numite „relații feudale”¹. În ultimul timp, tot mai mulți istorici occidentali tind, sub influența marxismului, să considere că feudalismului îi corespunde formațiunea socială feudală².

Concepînd evoluția omenirii ca o succesiune a formațiunilor sociale, istoriografia marxistă din țările socialiste³ și din alte țări⁴ consideră că feudalismul reprezintă formațiunea socială sau

¹ Fr.-L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957, p. 11—12; R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, p. 24; G. Fourquin, *Seigneurie et féodalité au Moyen Age*, Paris, 1970, p. 5—10 etc.

² J. Le Goff, *Les méthodes de l'histoire et les sciences humaines à propos du Moyen Age*, în *Aujourd'hui l'histoire*, Paris, 1974, p. 97.

³ R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 5—10.

⁴ Ch. Parain, *Caractères généraux du féodalisme*, în *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 13—17 (Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes).

orinduirea feudală, în cadrul căreia locul determinant îl ocupă relațiile de producție feudale, generate de un anumit nivel al forțelor de producție și care, la rândul lor, dau naștere unei suprastructuri feudale. În feudalism, relațiile de producție dintre cele două clase fundamentale ale societății: feudații și țărani dependenți constituiau relațiile sociale principale, iar raporturile vasalice dintre membrii clasei dominante — relații sociale secundare, care, de altfel, nici nu ar fi putut funcționa fără suportul material al relațiilor de producție.

În consecință, se poate considera că feudalismul a existat, ca orinduire socială dominantă, în toate țările în care s-au format relații de producție feudale între feudați și țărani dependenți, adică în Europa, în Asia și în nordul Africii, într-o epocă ale cărei limite cronologice au variat, în funcție de condițiile istorice specifice ale fiecărei țări sau grupuri de țări, între secolele III—VII și secolele XVII—XIX. La alte populații, ca acelea din America Latină și din nordul Asiei, relațiile feudale s-au format târziu, în condițiile constituirii imperiilor coloniale spaniol și portughez din Lumea Nouă în secolul al XVI-lea și ale intrării Siberiei în componența statului rus în secolul al XVII-lea. În Africa centrală și australă relațiile feudale au avut un caracter sporadic, iar în America de nord (în afară de Mexic, intrat sub stăpânirea spaniolă) și în Australia nu au luat naștere. Așa dar, ca urmare a formării și dezvoltării relațiilor feudale în Europa, în Asia și în nordul Africii în evul mediu, feudalismul a reprezentat o formațiune socială cu caracter universal.

PERIODIZAREA EVULUI MEDIU ȘI A FEUDALISMULUI

Conceperea evului mediu ca o epocă istorică în care a predominat formațiunea socială feudală impune o periodizare corelată.

Limitele cronologice ale evului mediu au fost propuse în funcție de procese și evenimente variate, deosebi ale istoriei Europei, raportate, pentru începutul său, la împărțirea Imperiului Roman (395) sau la prăbușirea Imperiului Roman de Apus (476), iar pentru sfârșitul său, la ocuparea Constantinopolului de Imperiul otoman (1453), la apogeul Renasterii (a doua jumătate a secolului al XV-lea), la marile descoperiri geografice (sfârșitul secolului al XV-lea), la începutul Reformei (1517), la revoluțiile burgheze din Țările de Jos (ultima treime a secolului al XVI-lea) și din Anglia (mijlocul secolului al XVII-lea). Este susținută și ideea unui „ev mediu lung”, cuprins între Imperiul Roman Târziu (secolele III—IV) și revoluțiile industriale din secolele XVIII—XIX⁵. Pentru epoca medie a țărilor din afară Europei au fost propuse date cuprinse între secolele III și XVIII, raportate la procese și evenimente istorice din zonele respective.

În periodizarea feudalismului, istoriografia marxistă, care a adus contribuții metodologice decisive în abordarea acestei probleme, a pornit de la criteriul nivelului de dezvoltare a relațiilor de producție. Ca și periodizarea evului mediu, periodizarea feudalismului pe plan universal întâmpină dificultăți, deoarece limitele sale cronologice inițiale și finale și ale fiecăreia dintre perioadele sale variază, în funcție de condițiile de dezvoltare istorică, de la țară la țară sau între grupuri de țări.

În condițiile genezei relațiilor feudale, proces desfășurat pe calea trecerii de la sclavagism la feudalism și de la comuna primitivă la feudalism, feudalismul timpuriu a început mai întâi în China (secolele III—IV), apoi în Imperiul Roman de Apus și de Răsărit (secolele V—VI), în țările din centrul, sud-estul și răsăritul Europei (secolele VI—VIII) și în Orientul Apropiat (secolele VI—VIII).

Feudalismul dezvoltat s-a format mai devreme în China (secolele VIII—IX), apoi în Europa apuseană și centrală (secolele XI—XII) și în Europa sud-estică și răsăriteană (secolele XI—XIII).

Feudalismul târziu a început mai întâi în Europa apuseană și centrală (secolele XVI—XVII), apoi în cea răsăriteană și sud-estică (secolele XVII—XVIII) și mai târziu în țările din Asia și Africa (secolele XVIII—XIX). În condițiile destrămării feudalismului târziu, trecerea de la feudalism la capitalism a avut loc mai devreme în Europa apuseană și centrală (secolele XVI—XVIII), apoi în Europa răsăriteană și sud-estică (secolele XVIII—XIX) și mai târziu în țările din Asia și Africa (secolul XIX).

Paralel cu periodizările pe plan național și zonal ale evului mediu și feudalismului, care pornesc de la condițiile istorice specifice ale unor țări sau grupuri de țări, periodizarea pe plan universal folosește ca elemente de raportare epocile și zonele în care evul mediu și feudalismul au dobândit trăsături tipice, marcând astfel o etapă decisivă în evoluția acestei epoci istorice și formațiunii sociale pe plan mondial.

⁵ J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident. 18 essais*, Paris, 1978, p. 10—11.

Astfel, ținând seama că în condițiile prăbușirii orinduirii sclavagiste și a Imperiului Roman de Apus și ale marii migrații a popoarelor, trecerea de la antichitate la evul mediu și geneza feudalismului au luat în Europa apuseană trăsături caracteristice, rezultate din îmbinarea structurilor sociale și a instituțiilor lumii romane și ale celei germane, se poate considera că începutul evului mediu și al feudalismului, ca proces istoric de ansamblu, datează de la sfârșitul secolului al V-lea. De asemenea, ținând seama că, în condițiile declinului relațiilor feudale și ale formării relațiilor capitaliste, ale izbucnirii revoluției burgheze din Țările de Jos și ale afirmării ideologiei burgheziei în ascensiune sub forma Renașterii și Reformei, trecerea de la evul mediu la epoca modernă și de la feudalism la capitalism a luat trăsături caracteristice în Europa apuseană din secolul al XVI-lea, se poate considera că începutul epocii moderne și al capitalismului, ca proces istoric de ansamblu, aparține aceleiași veac, punct de vedere pe care îl avea și Karl Marx, care afirma că „era capitalistă” datează din secolul al XVI-lea⁶.

Delimitarea evului mediu, raportată, cu precădere, unor condiții istorice din Europa, între sfârșitul secolului al V-lea și sfârșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, iar a feudalismului, pe plan universal, între secolele III—IV și secolele XVIII—XIX, arată că evul mediu cuprinde o epocă și o zonă mai restrinsă decît feudalismul, care s-a dezvoltat într-o perioadă mai îndelungată și în zone mai întinse. Evului mediu, ca epocă istorică cu sens tradițional, îi corespunde deci numai în parte feudalismul ca formațiune socială, cu o cuprindere în timp și spațiu considerabil mai largă.

CARACTERELE COMUNE ALE FEUDALISMULUI ȘI UNITATEA DE ANSAMBLU A LUMII MEDIEVALE

Caracterele generale și comune ale feudalismului pe plan universal se îmbină cu trăsături particulare, specifice evoluției istorice a unor țări sau grupuri de țări.

Proprietatea funciară feudală a constituit baza feudalismului, deoarece, în funcție de caracterul stăpînirii și deținerii pămînturilor, s-au format atît relațiile de producție dintre feudali și țărani dependenți, cit și raporturile vasalice dintre seniori și vasali. Deoarece între proprietarul funciar feudal și țăranul deținător al lotului de pămînt și între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea era stabilit un sir de drepturi și obligații reciproce derivînd din stăpînirea și deținerea pămînturilor, proprietatea funciară feudală era o proprietate condiționată, incompletă, de fapt o stăpînire funciară feudală.

Stăpînirea funciară feudală a existat, sub forma domeniului, în toate țările în care au luat naștere relații feudale (beneficiul și feudul în Europa apuseană și centrală, pronoiia în Bizanț, moșiile boierești și domeniile nobiliare în Țările Române, votcina și pomestia în Rusia, iqta și timarul în țările musulmane, loturile de slujbă în China etc.). Alături de stăpînirea funciară feudală a dăinuit și proprietatea țărănească liberă, sub forma obștii sătești și a micii proprietăți individuale.

În condițiile formării stăpînirii funciare feudale, ale acaparării proprietății țărănești libere și ale aservirii țărănimii, au luat naștere și cele două clase sociale fundamentale ale orinduirii feudale: clasa dominantă a feudalilor și clasa exploatată a țărănilor dependenți, existente la toate popoarele care au cunoscut feudalismul.

Orașul medieval a constituit o treaptă de progres în evoluția vieții urbane, prin dezvoltarea meșteșugurilor, bazate pe munca meșteșugarilor liberi și organizate sub forma corporațiilor sau a meseriilor controlate de oraș sau de stat, prin expansiunea comercială, prin formarea unei categorii sociale noi, orașenimea, prin constituirea, îndeosebi în Europa, a unor variate forme de autonomie municipală.

În condițiile dezvoltării producției și schimbului de mărfuri, în unele orașe din Italia centrală și din Flandra au început să se formeze, în secolele XIV—XV, relații capitaliste și cele două clase ale societății capitaliste timpurii: burghezia și proletariatul.

Nașterea relațiilor feudale a avut ca urmare formarea unei suprastructuri feudale corespunzătoare în domeniul politic și ideologic.

Statul feudal a reprezentat instrumentul de dominație a clasei feudale asupra maselor populare, îndeosebi asupra țărănimii dependente, esență de clasă comună tuturor statelor feudale, dar care a luat forme de organizare specifice, în funcție de condițiile istorice ale evoluției sale (stat al fărîmîțării feudale, stat centralizat al monarhiei stărilor și al monarhiei absolute, stat despotoc oriental, oraș-state etc.).

⁶ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Ediția politică, București, 1960, p. 713.

Formarea relațiilor feudale a fost însoțită de nașterea culturii feudale dominante, alături de care a dăinuit o viguroasă cultură populară, și de apariția și răspîndirea unor religii cu caracter universal (creștinismul, islamismul, hinduismul etc.), a căror principală menire consta în justificarea ideologică a orînduirii feudale. Formarea relațiilor capitaliste a fost urmată, la rîndul ei, de nașterea ideologiei burghezei, manifestată sub forma Renașterii din secolele XIV—XV.

Pînă la marile descoperiri geografice de la sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, Lumea Veche (Europa, Asia, Africa) și Lumea Nouă (Americile) au evoluat separat. În același timp, Lumea Veche, mai puțin Africa centrală și australă, a evoluat, în ansamblu, unitar. La baza acestei unități a stat o orînduire comună — feudalismul — a cărei evoluție a avut, totodată, ritmuri de dezvoltare și trăsături specifice, generate de condițiile istorice din zonele alcătuitoare ale Lumii Vechi: Europa apuseană și centrală, sud-estică și răsăriteană, Orientul Apropiat și Africa de nord, Asia centrală, sudică și estică. Trăsăturile specifice sînt însă caracteristice nu numai acestor zone, ci și țărilor din cuprinsul fiecărei zone. Astfel, Europa apuseană și centrală, deși unitară prin nivelul dezvoltării feudalismului și prin apartenența la confesiunea creștină catolică, avea, în fapt, o unitate relativă.

Unitatea de ansamblu a Lumii Vechi a fost accentuată de existența unor legături complexe și persistente, realizate direct, prin Marea Mediterană, care a asigurat contactele dintre Occident, Bizanț, Orientul Apropiat și Africa de nord, sau indirect, prin Orientul Apropiat, între aceste zone și restul Asiei. Astfel au avut loc mari migrații de popoare din Asia spre Europa și Africa de nord, s-au constituit mari state bicontinentale și tricontinentale, ca imperiul bizantin, califatul arab, hanatele mongole, imperiul otoman, au existat permanente legături economice axate pe Marea Mediterană și contacte spirituale mijlocite de Bizanț și de arabi, care au vehiculat în Europa creații culturale și științifice și invenții tehnice ale popoarelor din Orientul Apropiat, din India sau din China. Așadar, o unitate de ansamblu a Lumii Vechi, avînd la bază o imbinare complexă a caracterelor comune și a trăsăturilor specifice, a asemănărilor de esență și a deosebirilor de nivel, care oglindesc un proces de evoluție unitar în marea sa diversitate.

În condițiile unor legături tot mai strînse, realizate ca urmare a marilor descoperiri geografice, între Lumea Veche și Lumea Nouă, ca și între diverse zone ale Lumii Vechi, ca, de pildă, între Europa și Africa centrală și australă sau între Europa și Asia în ansamblul ei, la hotarul dintre evul mediu și epoca modernă s-au creat premisele trecerii de la evoluția separată a Lumii Vechi și a Lumii Noi la evoluția, în ansamblu, unitară a umanității.

BILANȚUL EVULUI MEDIU

„Legendele întunecate” și „legendele aurite” privitoare la evul mediu și la feudalism, născute, primele în epocile Renașterii, clasicismului și iluminismului, celelalte în epoca romantismului, au fost înlăturate din istoriografie pe măsură ce lărgirea viziunii istorice și acumularea de material documentar au dat posibilitatea cercetării lor în mod științific.

Formarea unei imagini obiective și stabilirea unei judecăți de valoare asupra evului mediu ca epocă istorică și a feudalismului ca formațiune socială implică compararea lor cu epoca și cu formațiunea care le-au precedat și cu cele care le-au succedat, în funcție de un criteriu care să reprezinte o măsură de evaluare comună pentru toate orînduirile sociale. „Criteriul suprem”, după cum îl denumea V. I. Lenin, îl constituie modul în care o orînduire crează condițiile necesare progresului economic al societății⁷. Interesul sensibil mai mare în muncă al țăranului dependent și al meșteșugarului breslaş decît al sclavului a stat, în esență, la baza progresului economic pe care evul mediu l-a realizat față de antichitate. Totodată, în feudalism condițiile de existență și statutul social-juridic ale maselor populare s-au îmbunătățit față de cele ale mării majorități a populației în sclavagism.

Ritmul progresului economic din evul mediu a fost, ca în orice societate predominant rurală, lent, iar curba sa sinuoasă și cu mari variații de la o zonă la alta. Astfel în Europa apuseană, declinul economic din ultimele două secole de existență a Imperiului Roman de Apus s-a menținut sau chiar s-a accentuat în primele secole ale evului mediu, curba evoluției economice devenind din nou ascendentă spre sfîrșitul primului mileniu. În Europa centrală și răsăriteană, în schimb, trecerea de la comuna primitivă la feudalism din ultimele secole ale primului mileniu s-a desfășurat în condițiile unui lent progres economic, care a stat la baza formării noii orînduirii și a continuat în secolele următoare.

În evul mediu s-au născut sau îndeosebi s-au răspîndit un șir de invenții și tehnici, care au contribuit considerabil la progresul material și cultural al societății: plugul pe roți și cu brăzdar

⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 10, Edit. politică, București, 1963, p. 226.

de răsturnat brazda și asolamentul bienal și trienal, moara de apă și de vânt, procedee noi în minerit, metalurgie și țesătorie, potcovirea, atelajul cu ham aplicat pe pieptul cailor și scara de sa, tipuri îmbunătățite de nave cu pinze, cirna rotativă și busola, praful de pușcă și armele de foc, hirtia și tiparul, orologiul de turn și ceasornicul etc.

Progresul economic manifestat în Europa începând cu secolele X—XI se oglindește totodată în extinderea suprafețelor cultivate, în creșterea producției economiei agrare, în întemeierea de noi așezări rurale, în dezvoltarea orașelor iar în Europa centrală și răsăriteană în apariția vieții urbane, în avântul meșteșugurilor organizate în bresle, în intensificarea comerțului intern și extern, în sporul demografic. În secolele XIV—XV în unele zone din Europa apuseană au apărut relații capitaliste, care au dat un nou impuls dezvoltării economice și sociale europene.

În primele secole ale evului mediu a continuat procesul îndelungat și complex de formare a popoarelor și limbilor actuale romanice, germanice și slave din Europa. Popoarele romanice din Europa apuseană au luat naștere prin romanizarea, în primele secole ale erei noastre, a populațiilor locale, iar apoi prin asimilarea de către această populație romanizată a triburilor germane migrate în provinciile fostului Imperiu Roman de Apus. Poporul român, aparținând familiei popoarelor romanice, a luat naștere în spațiul carpato-danubiano-pontic, prin romanizarea populației locale geto-dace, începând cu primele secole ale erei noastre, iar apoi prin romanizarea unor populații migratoare care s-au așezat pe teritoriul vechii Dacii. Popoarele germanice și slave s-au format în cea de a doua jumătate a mileniului I, în condițiile procesului de migrare și de unificare tribală. În secolele VII—VIII, ca urmare a cuceririi și migrației arabe, s-au format popoarele arabe din Orientul Apropiat și din nordul Africii.

În condițiile formării relațiilor feudale, în primele secole ale evului mediu au luat naștere statele feudale. Vechilor state și centre de civilizație greco-romană, axate pe Marea Mediterană și celor asiatică, îndeosebi din Orientul Apropiat, din China, India și Iran, li s-au adăugat statele și centrele de civilizație de origine medievală, ca Imperiul bizantin, Imperiul carolingian, Imperiul german, statele din centrul și sud-estul Europei, între care și Țările Române, Rusia kieveană, Califatul arab, formațiile statale africane și precolumbiene, ceea ce a dus la lărgirea arilor de civilizație și la îmbogățirea patrimoniului culturii materiale și spirituale a omenirii.

După epoca de declin cultural din primele secole ale evului mediu, în statele din Europa apuseană, din feudalismul dezvoltat a început, în Occident, în condițiile înfloririi relațiilor feudale și a vieții orășenești, o epocă de progres cultural, manifestat prin răspindirea și laicizarea culturii, prin formarea universităților medievale, prin avântul creației filozofice, istoriografice, literare și artistice.

În condițiile nașterii relațiilor capitaliste și a burgheziei, în secolele XIV—XV a apărut în unele orașe italiene Renașterea timpurie, expresie a unei concepții progresiste despre lume și viață.

În ansamblu, prin realizările materiale, prin dezvoltarea structurilor sociale și politice și prin creațiile spirituale, feudalismul a reprezentat, în cadrul succesiunii formațiunilor sociale, o nouă treaptă pe scara evoluției ascendente a umanității; de aceea Karl Marx sublinia că „în linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez modern reprezintă respectiv epoci de progres ale formațiunii economice a societății”⁸.

OBIECTIV, DIRECȚII, METODE DE CERCETARE

Înfățișarea veridică a istoriei omenirii în evul mediu impune tratatea ei într-o viziune deopotrivă universală și globală.

O viziune universală asupra istoriei medievale implică tratatea evoluției marilor arii și centre de civilizație din Europa, Asia, Africa și America precolumbiană, înfățișându-se ponderea și rolul lor în desfășurarea procesului istoric, în progresul material și spiritual al umanității.

O viziune universală implică totodată o integrare a istoriei României în istoria omenirii, marcându-se locul și rolul poporului român în cadrul lumii medievale în general, al zonei centrale și sud-est europene în special, prin elemente care reprezintă verigi între istoria națională și universală, ca: vechimea și continuitatea neîntreruptă a poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, însemnătatea Țărilor Române în asigurarea schimburilor economice între Europa centrală, sud-estică și Marea Neagră, caracterul original al feudalismului românesc și al instituțiilor sale. O deosebită însemnătate națională și internațională a avut lupta purtată de poporul român pentru apărarea independenței și a ființei sale statale, amenințate de politica expansionistă a marilor state vecine și îndeosebi a Imperiului otoman. Rezistența populației

⁸ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 10.

românești din Transilvania în fața expansiunii regatului maghiar i-a dat posibilitatea să-și păstreze individualitatea sub forma voievodatului autonom al Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei. Totodată rezistența Țărilor Române împotriva Imperiului otoman a avut consecințe atât pe plan național, prin păstrarea vieții de stat sub forma autonomiei Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei în raport cu Imperiul otoman, ele fiind singurele țări din Europa sud-estică care și-au menținut neîntrerupt ființa statală, cât și pe plan internațional, prin stăvilirea expansiunii otomane spre Europa centrală și prin sprijinul dat luptei antiotomane a popoarelor din Europa sud-estică. Continuitatea vieții statale și instituționale a asigurat Țărilor Române condiții prielnice de dezvoltare economică, socială și spirituală; totodată ele au constituit centre de sprijin și de refugiu pentru luptătorii și emigranții sud-dunăreni, care se ridicau împotriva jugului otoman. Situate la răscrucea civilizațiilor bizantină, sud-slavă și latină, Țările Române au receptat și adaptat cerințelor societății românești elemente ale acestor civilizații, sub al căror impuls cultura și arta veche românească, având la bază creația locală, au dat naștere unor opere de o certă originalitate și valoare. În același timp, prin condițiile prielnice pe care continuitatea statală și instituțională le-au oferit vieții spirituale, Țările Române au constituit în evul mediu centre de refugiere și de creație culturală și artistică pentru cărturari și artiști sud-dunăreni emigranți ca urmare a expansiunii otomane și, totodată, centre de iradiere spirituală și de sprijin cultural pentru țările balcanice.

O viziune globală asupra istoriei evului mediu implică cercetarea și înfățișarea evoluției colectivităților umane de-a lungul vremii în totalitatea și în interdependența condițiilor și manifestărilor vieții lor materiale și spirituale: mediul înconjurător (geografic, climatic, ecologic) și acțiunea omului de adaptare la mediu și de transformare a acestuia; viața economică și condițiile materiale ale lumii medievale (producția și schimbul de bunuri, tehnica): colectivitățile umane din punct de vedere social (structuri și mișcări sociale), antropologic și demografic; statul și organizarea instituțională și marile evenimente politice interne și externe; manifestările ideologice și ale mentalităților colective,

Orientată spre cercetarea activităților esențiale ale colectivităților umane și pornind totodată de la aprecierea că „... realizatorii tuturor bunurilor materiale și spirituale care alcătuiesc patrimoniul civilizației sînt masele populare, că popoarele sînt făuritoarele istoriei”⁹, o istorie medievală globală trebuie să fie o istorie a maselor populare de la sate și orașe și, îndeosebi, a țărănimii, care, într-o societate cu precădere rurală, reprezenta imensa majoritate a populației și temeliea întregii societăți. Așadar, o istorie medievală axată pe cercetarea și reliefaarea factorilor permanenți și decisivi ai procesului istoric, care să ofere posibilitatea reconstituirii nu a unui ev mediu de suprafață, ci a unui „ev mediu al adîncurilor”¹⁰.

Innoirea și amplificarea tematicii istoriei medievale a atras după sine lărgirea contactelor cu disciplinele avînd un profil înrudit sau chiar mai îndepărtat, folosirea unor noi categorii de izvoare, perfecționarea metodologiei cercetării,

Accentuarea caracterului pluridisciplinar al cercetării istorice se oglindește atât în folosirea de către istorici a rezultatelor unor discipline variate, cât, mai ales, în aplicarea metodelor și tehnicilor de lucru ale acestora la procesele și fenomenele istorice, ceea ce a dus la constituirea unui șir de discipline ale științelor naturii sau ale științelor sociale cu specific istoric. Astfel, pentru cunoașterea evoluției mediului înconjurător istoriciei operează cu geografia, climatologia și ecologia istorică, pentru cercetarea dezvoltării economice și sociale cu istoria tehnicii, statistica, demografia istorică, antropologia, sociologia, pentru studierea evoluției culturii și a mentalităților colective cu istoria științei, culturii și artei, cu psihologia etc.

Lărgirea domeniilor de cercetare a impus amplificarea și diversificarea documentării, prin întrebuintarea unor izvoare noi sau prin exploatarea mai sistematică a celor cunoscute. În consecință, tipologia izvoarelor medievale a devenit mai complexă. Izvoarelor scrise li se adaugă variate surse nescrise, îndeosebi vestigiile ale culturii materiale. Paralel cu izvoarele scrise tradiționale narative și documentare, sînt tot mai ample folosite surse documentare insuficient exploatate (recensăminte cadastrale și fiscale, registre domeniiale, vamale, portuare, notariale etc.). Totodată se accentuează tendința exploatării sistematice și a confruntării critice a tuturor categoriilor de izvoare, în vederea procurării de informații cât mai concludente și mai semnificative pentru toate laturile procesului istoric. Tehnica cercetării izvoarelor medievale trece de asemenea printr-un intens proces de perfecționare, tehnicilor clasice, uneori de factură artizanală, aplicate izvoarelor scrise, adăugîndu-li-se metode moderne, de la detectarea prin fotografie aeriană a urmelor satelor medievale părăsite sau dispărute, la studierea

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, București, 1972, p. 424.

¹⁰ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Edit. științifică, București, 1970, p. 43.

vestigiilor materiale prin procedee fizice sau chimice și pînă la prelucrarea automată a informației,

Spre deosebire de istoriografia tradițională evenimentțială sau factologică, orientată spre cercetarea, uneori desprinsă din contextul istoric de ansamblu, a unor evenimente și personalități, nu totdeauna semnificative și avînd în vedere îndeosebi perioade istorice scurte, cercetarea și reliefaarea factorilor esențiali ai procesului istoric, ca transformarea mediului înconjurător dezvoltarea economică, evoluția structurilor sociale și demografice, evoluția statală și instituțională, manifestările și creațiile spirituale, implică urmărirea lor pe o perioadă istorică îndelungată, așa-numita „durată lungă”. În lumea medievală, bazată pe economia agrară și corporatistă și pe structura ierarhizată a stărilor sociale, a statului feudal și a bisericii, ritmul evoluției era, ca în oricare societate predominant rurală, lent, iar tradiția puternică; ca atare, cercetarea factorilor esențiali ai procesului istoric din evul mediu impune, mai mult decît pentru epocile istorice care i-au succedat, urmărirea lor pe o perioadă mai îndelungată.

Pentru cercetarea proceselor istorice de durată lungă este necesar un material documentar nu numai complex și amplu, dar și de o anumită omogenitate și continuitate, care să permită reconstituirea procesului analizat în ansamblul evoluției sale. Astfel, pentru cercetarea dezvoltării economice, a evoluției structurilor sociale și demografice, a organizării statale etc., de-a lungul unei perioade istorice date, se tinde la folosirea unor fonduri documentare omogene și continue, în măsură să ofere cercetării o bază cantitativă sau statistică. Ațari fonduri documentare, datînd din vremea răspîndirii scrisului pe scară relativ mai largă, în Europa începînd cu feudalismul dezvoltat, în Imperiul otoman din secolul al XVI-lea, în China medievală etc., constau în: recensămînte cadastrale și fiscale, registre domeniiale, vamale, portuare, notariale, parohiale etc., care oferă un material documentar cuantificabil.

Cercetarea proceselor istorice de durată lungă pe baza unor fonduri documentare cuantificabile a dus la constituirea istoriei sau, mai corect, a metodei istorice seriale, care își propune măsurarea evoluției unui proces sau fenomen istoric pe baza unor serii de unități omogene și continue, în anume intervale de timp; pentru stabilirea acestor serii, metoda istorică serială apelează, de regulă, la prelucrarea automată a datelor, cu ajutorul unui ordinator programat.

Evul mediu aparținînd, în ansamblu, perioadei „prestatistice” și dispunînd de materiale statistice cuantificabile mai ațes din ultimele sale secole, metoda istorică serială poate fi aplicată numai anumitor domenii de cercetare (economie, structuri sociale, demografie), zone geografice și epoci. Totodată, o istorie strict serială ar duce la o imagine incompletă sau chiar deformată a procesului istoric¹¹, stabilirea seriilor cantitative constituînd, în fond, numai o etapă a investigației, urmată de interpretarea și evaluarea acestora cu referire la ansamblul procesului istoric dat.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI TEORETICE

- * * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 27—31.
- * * * *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., Edit. militară, București, 1979.

STUDII

Probleme generale privind evul mediu și feudalismul

L'abolition de la féodalité dans le monde occidental, vol I—II, Paris, 1971.

CAHEN, Claude, *Réflexions sur l'usage du mot „féodalité”*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Féodalisme”, nr. 37, mai-juin, 1963, p. 203—214.

DUBY, Georges, *La féodalité? Une mentalité médiévale*, în idem, *Hommes et structures du Moyen Age*, La Haye, Paris, 1973, p. 103—110.

¹¹ J. Le Goff, P. Toubert, *Une histoire totale du Moyen Age est-elle possible?*, în *Actes du 100e Congrès National des sociétés savantes*, Paris, 1975. *Section de philologie et d'histoire...*, tom. I, *Tendances, perspectives et méthodes de l'histoire médiévale*, Paris, 1977, p. 42.

- GOBLOT, Jean-Jacques, *Quelques remarques à propos du dossier préparatoire à la discussion sur le mode de production féodal*, in *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 57–60 (Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes).
- IORGA, Nicolae, *Bazele necesare unei noi istorii a evului mediu*, in idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 125–136.
- VAN DE KIEFT, C., *La périodisation de l'histoire du Moyen Age*, in *Les catégories en histoire*. Etudes publiées par Chaim Perelman, Bruxelles, 1968, p. 29–39.
- MANOLESCU, Radu, *Ev mediu și feudalism*, in „Studii și articole de istorie”, XIX, 1972, p. 29–40.
- Idem, *Evul mediu — epocă de progres sau de regres?*, in „Almanahul civilizației”, 1970, p. 88–91.
- PARAIN, Charles, *Caractères généraux du féodalisme*, in *Sur le féodalisme*, p. 13–17.
- Idem, *Evolution du système féodal européen*, ibidem, p. 18–34.
- VERCAUTEREN, F., *Le Moyen Age*, in *Les catégories en histoire*, p. 29–39.

Obiective, direcții și metode de cercetare a istoriei medievale

- ECKERMANN, W., MOHR, H., *Einführung in das Studium der Geschichte*. Herausgegeben von . . ., Berlin, 1966.
- HALPHEN, Louis, *Initiation aux études d'histoire du Moyen Age*, Paris, 1952.
- L'histoire et ses méthodes*. Volume publié sous la direction de Charles Samaran, Bruges, 1966.
- PACAUT, Marcel, *Guide de l'étudiant en histoire médiévale*, Paris, 1973.
- QUIRIN, H., *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*, Braunschweig, 1964.
- ARIÈS, Philippe, *L'histoire des mentalités*, in *La nouvelle histoire*. Sous la direction de Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 402–423.
- BOIA, Lucian, *Climatologia istorică*, in „Revista de istorie”, 1979, nr. 6, p. 1119–1130.
- Idem, *Istoria mentalităților cu privire specială asupra școlii de la „Annales”*, in „Revista de istorie”, 1980, nr. 5, p. 937–952.
- BRAUDEL, Fernand, *Histoire et sciences sociale. La longue durée*, in idem, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 41–83.
- BURGUIÈRE, André, *L'anthropologie historique*, in *La nouvelle histoire*, p. 37–61.
- CHAUNU, Pierre, *Histoire serielle, bilan et perspectives*, in „Revue roumaine d'histoire”, 1970, nr. 3, p. 459–489.
- DUBY, Georges, *Histoire et sociologie de l'Occident médiéval: résultats et recherches*, in „Revue roumaine d'histoire”, 1970, nr. 3, p. 451–458.
- Idem, *Histoire sociale et idéologie des sociétés*, in *Faire de l'histoire*. Sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, vol. I, Paris, 1974, p. 147–168.
- Idem, *Le Moyen Age (Histoire sociale et histoire des mentalités)*, in *Aujourd'hui l'histoire*, Paris, 1974, p. 201–217.
- DUPRONT, Alphonse, *D'une histoire des mentalités*, in „Revue roumaine d'histoire”, 1970, nr. 3, p. 381–403.
- FOSSIER, Lucie, *Informatique et documents médiévaux*, in „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”, 1976, nr. 6, p. 1131–1142.
- FURET, François, *Le quantitatif en histoire*, in *Faire de l'histoire*, vol. I, p. 42–61.
- GLÉNISSON, Jean, *Tendances, méthodes et techniques nouvelles de l'histoire médiévale*, in *Actes du 10e Congrès National des sociétés savantes*, Paris, 1975. *Section de philologie et l'histoire* . . . tom. I. *Tendances, perspectives et méthodes de l'histoire médiévale*, Paris, 1977, p. 7–30.
- LE GOFF, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970 (Introducere).
- Idem, *L'histoire nouvelle*, in *La nouvelle histoire*, p. 210–241.
- Idem, *Les mentalités. Une histoire ambiguë*, in *Faire de l'histoire*, vol. III, Paris, 1975, p. 76–94.
- Idem, *Les méthodes de l'histoire et les sciences humaines à propos du Moyen Age*, in *Aujourd'hui l'histoire*, p. 94–105.
- LE GOFF, Jacques, TOUBERT, Pierre, *Une histoire totale du Moyen Age est-elle possible?*, in *Actes du 10e Congrès National des sociétés savantes* . . . tom. I, p. 31–44.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel, *L'histoire immobile*, in „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”, 1974, nr. 3, p. 673–692.
- Idem, *L'histoire de la pluie et de beau temps*, in idem, *Le territoire de l'historien*, vol. I, Paris, 1977, p. 511–536.
- PASCU, Ștefan, *Démographie, épidémies, écologie*, in *XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10–17 août 1980, Rapports, I*, București, 1980, p. 669–686.
- Idem, *L'apport de la démographie à l'histoire générale*, idem, *Rapports, III*, București, 1980, p. 297–321.

- PATLAGEAN, Evelyne, *L'histoire de l'imaginaire*, în *La nouvelle histoire*, p. 249—269.
 PESEZ, Jean-Marie, *L'histoire de la culture matérielle*, ibidem, p. 98—131.
 POMIAN, Krzysztof, *L'histoire des structures*, ibidem, p. 528—553.
 VOVELLE, Michel, *L'histoire et la longue durée*, ibidem, p. 316—343.

Sinteze de istorie medievală

- The Cambridge Medieval History*, vol. I—VIII, Cambridge, 1957—1968.
Clio. Introduction aux études historiques, vol. IV—V, 1942—1949.
Histoire générale, publiée sous la direction de G. Glotz. *Histoire du Moyen Age*, tom. I—X, Paris, 1939—1945.
Histoire générale des civilisations, publiée sous la direction de M. Crouzet, tom. III, Paris, 1967.
 IORGA, N., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, tom. II—III, Paris, 1927—1928.
Istoria universală în zece volume. Redacția principală E. M. Jukov, vol. III, București, 1960.
 MANOLESCU, Radu (coordonator), COSTĂCHEL, Valeria, BREZEANU, Stelian, CAZAN, Florentina, MAXIM, Mihai, *Istoria medie universală*, București, 1980.
Peuples et civilisations. Histoire générale publiée sous la direction de L. Halphen et Ph. Sagnac, vol. V—VII, Paris, 1940—1972.
Histoire générale de l'Europe. Dirigée par Georges Livet et Roland Mousnier, vol. I—II, Paris, 1980.

Istoria României în cadrul istoriei universale medievale

- CÂNDEA, Virgil, *La place du peuple roumain dans l'histoire universelle*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1981, nr. 1, p. 3—17.
 CONDURACHI, Emil, THEODORESCU, Răzvan, *L'Europe de l'Est — aire de convergence des civilisations*, în *XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10—17 août 1980, Rapports*, vol. I, București, 1980, p. 9—87, și *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 1, p. 5—35, nr. 2, p. 183—219.
 IORGA, Nicolae, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, publiée avec un tableau chronologique par Radu Constantinescu. Postface de Virgil Căndea, București, 1980.

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A CADRELOR DIDACTICE DE LA FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOZOFIE (Secția istorie-filozofie) ÎN ANUL 1981

Ca și în anii precedenți, activitatea de cercetare științifică a cadrelor didactice ale secției de istorie-filozofie a fost integrată planului unitar de cercetare al institutelor facultății: Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de arheologie și Institutul de studii sud-est europene, coordonate de secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice.

Activitatea de cercetare a fost orientată, cu precădere, pe probleme majore ale istoriei naționale și universale și cuprinsă în mari teme, la a căror realizare și-au adus contribuția atît cercetătorii din institute cît și cadre didactice.

Dintre lucrările de interes național, aflate în faza de trimitere la tipar, de definitivare sau de elaborare, se reliefează *Tratatul de istoria României și Tratatul de istorie universală*, la care participă cadre didactice și cercetători, în calitate de coordonatori și secretari științifici de volum și de autori. La *Tratatul de istoria României*, textul definitivat al volumelor I—II a fost dezbătut la Academia de Științe Sociale și Politice la 3 decembrie 1981, în vederea trimiterii la tipar.

La *Tratatul de istorie universală*, vol. I—VI, de a cărui elaborare răspunde catedra de istorie universală, participă toți membrii catedrei, în calitate de coordonator general, de coordonatori și secretari științifici de volum și de autori: acad. prof. Emil Condurachi, lector Ligia Bârză, lector Zoe Petre (vol. I), prof. Radu Manolescu, lector Stelian Brezeanu, lector Florentina Căzan, lector Mihai Maxim (vol. II—III), conf. Nicolae Ciachir (vol. III), lector Mircea Popa (vol. IV), prof. Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, conf. N. Z. Lupu, lector Constantin Bușe, lector Ema Nastovici (vol. V—VI). Lucrarea se află într-un stadiu avansat de elaborare; capitolele redactate ale volumelor I—VI, reprezentînd aproximativ 2/3 din cuprins, au fost xerografiate în vederea dezbaterii, programată eşalonat, pentru lunile noiembrie 1981 iunie 1982.

S-a efectuat, de asemenea, activitatea de redactare sau de documentare la lucrările individuale, subsumate unor teme mai largi din planurile unitare de cercetare.

În domeniul istoriei vechi a României, s-a încheiat redactarea temei *Contribuții la cunoașterea geto-dacilor de pe cursul mijlociu al Oltului, în lumina cercetărilor arheologice de la Milcov Vale* (lector Florența Preda) și continuă documentarea la tema *Aspecte ale civilizației geto-dace în lumina cercetărilor arheologice de la Gruiul Dării, jud. Buzău* (asist. Vasile Dupoi), la istoria veche universală, se află în faza de documentare tema *Istorie și civilizație egeo-balcanică în mileniile II—I î.e.n.* (lector Ligia Bârză, lector Zoe Petre).

În domeniul istoriei medievale a României, s-a încheiat redactarea temelor: *Relațiile comerciale ale Țării Românești în secolele XIV—XVI* (asist. Adina Berciu — Drăghicescu) și *Dezvoltarea istoriografiei românești în secolele XV—XVII în context european* (conf. Vasile Curcăpeanu) și este în faza de documentare tema *Relațiile dintre țările române în secolul al XVII-lea* (conf. Matei Vlad).

La istoria modernă a României, a fost redactată lucrarea *Mișcări și frământări țărănești în țările române între anii 1821 și 1848* (prof. Constantin Corbu) și se culege material pentru temele: *Dascălii de la „Sf. Sava” și publicistica lor social-politică (1829—1859)* (lector Nicolae Isar) și *Încercări de creare a unui partid țărănesc înainte de 1918* (conf. Ion Gheorghiu); la istoria modernă universală se continuă documentarea pentru *Istoria modernă a Poloniei* (conf. Nicolae Ciachir).

În domeniul istoriei contemporane a României, au fost încheiate lucrările: *Poziția presei socialiste și social-democrate față de situația internațională a României (1933—1939)* (asist. Doina Smărcea), *Lupta comună a oamenilor muncii români și maghiari din județul Brașov pentru transformări democratice și revoluționare în perioada 23 August 1944 și 30 decembrie 1947* (asist. Elisabeta Alecu) și *Crearea Uniunii Asociațiilor Studenților din România* (asist. Ion Bălgrădean) și se continuă documentarea la temele: *Istoria Universității din București*, vol. II (1918—1980) (prof. Titu Georgescu, prof. Gheorghe Ioniță, conf. Iulian Cârțână, conf. Ioan Scurtu, lector

Eufrosina Popescu), *Mișcarea democratică și antifascistă din România în anii 1933—1937 și oglindirea ei în presa centrală românească cu orientare burghezo-democratică* (asist. Vasile Budrigă) și *Evoluția istorică a relațiilor de clasă din România între 23 August 1944 și 30 decembrie 1947* (asist. Gheorghe Pădureț).

De asemenea a fost încheiată lucrarea *Metodologia cercetării și predării în domeniul istoriei* (conf. Florea Stănculescu, lector Lucian Boia, lector Ion Șendrulescu) și se continuă documentarea la tema *Aspectele comune și particularitățile învățământului european. Interferențe educaționale ale învățământului românesc și european* (lector Valeria Ciachir).

Criștele procesului de învățământ au impus totodată și efectuarea unor lucrări cu destinație didactică — manuale, cursuri, culegeri de texte — care implică și un efort de cercetare științifică, cuprinse în planul editorial al Universității din București și al Editurii didactice și pedagogice. Astfel au fost publicate în acest an: lector Mircea Popa, *Prelegeri de istorie modernă universală*, fasc. II, București, T.U.B., 125 p.; prof. Aron Petric, prof. Gheorghe Ioniță, conf. Iulian Cârțână, conf. Ioan Scurtu, lector Gheorghe Z. Ionescu, lector Eufrosina Popescu, asist. Vasile Budrigă, asist. Doina Smârcea, *Istoria României în anii 1918—1981*, București, E.D.P., 376 p.; prof. Gheorghe Ioniță, *Istoria României și a Partidului Comunist Român, (1948—1981)*, București, T.U.B., 148 p.; prof. Gheorghe Ioniță (în colaborare), *Probleme ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român*, București; prof. Zorin Zamfir, conf. Gheorghe Căzan, conf. N. Z. Lupu, lector Constantin Bușe, lector Ema Nastovici, *Prelegeri de istorie universală contemporană*, fasc. VII, *Țările în curs de dezvoltare din Asia, Africa și America Latină*, București, T.U.B., 263 p.; conf. Ioan Scurtu (în colaborare), *Culegere de texte privind istoria mișcării muncitorești din România (de la începuturi pînă în 1945)*, București, E.D.P., 180 p.; lector Mircea Popa (în colaborare cu un grup de studenți), *Primul război mondial 1914—1918. Texte și documente*, București, T.U.B., 436 p. Au apărut de asemenea hărțile istorice murale elaborate de lector Zoe Petre, *Grecia antică*, ed. a II-a, București, E.D.P. și de prof. Zorin Zamfir, *Imperiile coloniale în perioada 1919—1945*, București, E.D.P.

Se află sub tipar sau sint pregătite pentru tipar următoarele: lector Gh. Iscru, *Istoria modernă a României*, partea I, fasc. 1 (1821—1847); lector Aneta Boiangiu, *Heraldica*; idem, *Curs de științe auxiliare ale istoriei*; conf. Florea Stănculescu, asist. Adina Berciu-Drăghicescu, *Istoria medie a României. Culegere de documente (sec. IX—XVI)*; lector Maria Totu, *Culegere de texte privind istoria modernă a României, 1821—1848*; lector G. Z. Ionescu, *Culegere de texte privind istoria României, 1965—1980*.

Ca urmare a unui susținut efort de cercetare, au apărut de asemenea un șir de lucrări monografice: Zoe Petre (în colaborare), *Commentaire aux Sept contre Thèbes d'Eschyle*, București, Edit. Academiei R.S.R., Paris, Les Bulles Lettres, 1981, X, 301 p.; Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului bizantin*, București, Edit. Albatros, 1981, 289 p.; Gheorghe Ioniță (în colaborare), *Electoratul din România în anii interbelici (Mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981, 316 p.; N. Z. Lupu, *Mari crize ale perioadei interbelice. Războiul italo-etioopian (1934—1936)*, București, Edit. politică, 1981, 318 p.

Cadrele didactice figurează în calitate de coautori la un șir de lucrări colective sau de autori ai unor studii introductive și prefața la alte lucrări, dintre care menționăm: *Mythologie greco-romane, mythologies périphériques*, Paris, 1981 (Emil Condurachi), *Mărturii ale trecutului, Album de documente*, București, 1981 (Studiu introductiv de Ștefan Ștefănescu), Thomas Nagler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981 (Prefața de Ștefan Ștefănescu), *La propagande pendant la deuxième guerre mondiale. Méthodes, objet, résultats. Débats*, 1^a, București, 1981 (Gheorghe Ioniță).

Cadrele didactice au publicat, de asemenea, un mare număr de studii în periodicele de specialitate din țară și din străinătate, apărute în 1981, printre care menționăm: „Academia Republicii Socialiste România, Memoriile secției de științe istorice”, seria IV, tom. IV (1979) (apărut în 1981) (Gheorghe Ioniță), „Anale de istorie” (Nicolae Ciachir, Constantin Corbu), „Analele Academiei Ștefan Gheorghiu” (Gheorghe Ioniță), „Analele Universității București, Istorie” (Ion Bălgrădean, Lucian Boia, Vasile Budrigă, Gheorghe Ioniță, Nicolae Isar, N. Z. Lupu, Ema Nastovici, Ioan Scurtu, Zorin Zamfir), „Arhivele Olteniei” (Ștefan Ștefănescu), „Cercetări arheologice în București” (Ligia Bârzu, Florența Preda), „Drobeta, File de istorie” (Doina Smârcea), „Era socialistă” (Vasile Curticăpeanu, Gheorghe Pădureț), „Manuscriptum” (Nicolae Ciachir), „Materiale de istorie și muzeografie, București” (Gheorghe Ioniță), „Muzeul Național” (Emil Condurachi), „Revista arhivelor” (Gheorghe Iscru), „Revista de istorie” (Ligia Bârzu, Lucian Boia, Stelian Brezeanu, Nicolae Ciachir, Emil Condurachi, Constantin Corbu, Gheorghe Ioniță, Nicolae Isar, Radu Manolescu, Mihai Maxim, Aron Petric, Mircea Popa, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Tudoran, Zorin Zamfir), „Revista muzeelor și monumentelor istorice” (Gheorghe Ioniță), „Revue des études sud-est européennes” (Florentina Căzan, Zoe Petre (1980 nr. 4, apărut în 1981), Stelian Brezeanu, Mihai Maxim, Mircea Popa, Ioan

Scurtu), „Revue roumaine d'histoire” (Constantin Bușe, Zoe Petre, Mircea Popa, Ștefan Ștefănescu), „Studia et Acta Orientalia” (vol. X, 1980, apărut în 1981) (Mihai Maxim), „Studii și articole de istorie” (Stelian Brezeanu, Nicolae Ciachir, Gheorghe Ioniță, N. Z. Lupu, Radu Manolescu, Ioan Scurtu, Ion Șendrulescu), „Terra nostra” (Gheorghe Ioniță), „Synthesis” (Lucian Boia).

Totodată, în calitate de membri ai comitetelor de redacție, cadrele didactice și-au adus contribuția la apariția, în condiții de înaltă ținută științifică, a volumelor și numerelor din acest an ale periodicelor de specialitate „Analele Universității din București, Istorie”, de care răspunde secția de istorie-filosofie a facultății, „Revista de istorie”, „Revue des études sud-est européennes”, „Revue roumaine d'histoire”, „Studii și articole de istorie” etc.

Cadrele didactice și-au adus, de asemenea, o substanțială contribuție la numeroase manifestări științifice cu caracter intern și internațional. Astfel, cu prilejul aniversării a 60 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, cadrele didactice au susținut comunicări la sesiunile științifice organizate de: Facultatea de istorie și filosofie (Elisabeta Alecu, Stelian Brezeanu, Vasile Budrigă, Gheorghe Căzan, Nicolae Ciachir, Iulian Cârțână, Vasile Curticăpeanu, Titu Georgescu, Gheorghe Ioniță, Nicolae Isar, Gheorghe Iscru, Mihai Maxim, Ema Nastovici, Gheorghe Pădureț, Zoe Petre, Aron Petric, Ioan Scurtu, Doina Smârcea, Florea Stănculescu, Ion Șendrulescu, Ștefan Ștefănescu, Maria Totu, Matei Vlad), de Institutul de istorie, „N. Iorga” (Gheorghe Ioniță, Ștefan Ștefănescu), de Consiliul Culturii și Educației Socialiste și de Muzeul Național (Iulian Cârțână, Gheorghe Ioniță, Ștefan Ștefănescu), de Comitetul Municipal București al P.C.R. (Iulian Cârțână), de cabinetele de partid ale sectorului 1 (Ion Scurtu) și sectorului 2 (Gheorghe Pădureț) din București și la sesiunile științifice desfășurate la Craiova (Gheorghe Ioniță), Drobeta — Turnu Severin (Gheorghe Ioniță, Ioan Scurtu, Doina Smârcea, Ion Șendrulescu), Galați (Gheorghe Ioniță, Ioan Scurtu), Lugoj (Gheorghe Ioniță), Piatra Neamț și Slobozia (Ioan Scurtu), la sesiunile și simpoziioanele organizate cu prilejul împlinirii a 160 de ani de la revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu de la Slatina (Ion Șendrulescu), a 120 de ani de la crearea Astei de la Sibiu și București (Vasile Curticăpeanu), a 90 de ani de la moartea lui Mihai Kogălniceanu de la Birlad (Iulian Cârțână, Gheorghe Ioniță, Ion Șendrulescu), a 50 de ani de la înființarea Muzeului din Focșani (Gheorghe Ioniță), a 100 de ani de la nașterea lui Kemal Atatürk de la București și Constanța (Nicolae Ciachir, Mihai Maxim, Ion Șendrulescu); cadrele didactice au susținut de asemenea comunicări la cursurile de vară și colocviile științifice organizate de Universitatea din București (Ștefan Ștefănescu), la sesiuni și simpoziioane științifice periodice sau cu caracter tematic organizate de secția de științe istorice a Academiei R.S. România (Gheorghe Ioniță), de Institutul de istorie „N. Iorga” (Stelian Brezeanu Florea Stănculescu), de Institutul de studii sud-est europene cu tema „Forme ale păcii în sud-estul Europei” (Mihai Maxim), de „Contemporanul” cu tema „România și sud-estul Europei” (Nicolae Ciachir), la al IV-lea simpozion de tracologie de la Rîmnîcu Vilcea (Florența Preda), la „Ovidianum” de la Constanța (Zoe Petre), la sesiunile științifice anuale de la Buzău (Aneta Boiangiu, Florentina Căzan, Florența Preda), la „Săptămîna culturală Vălenii de Munte” (Gheorghe Ioniță), la dezbaterile metodic-științifice organizate de Societatea de științe istorice cu tema „Rolul manualului școlar în procesul predării istoriei în gimnaziile și licee” de la Alexandria (Gheorghe Ioniță, Ion Șendrulescu) și cu tema „Coordonate actuale ale modernizării predării științelor sociale în învățămîntul gimnazial și liceal” de la Caransebeș (Gheorghe Ioniță).

Cadrele didactice și-au adus de asemenea contribuția prin rapoarte și comunicări la un șir de manifestări științifice cu caracter internațional desfășurate în țară sau peste hotare: al XVI-lea Congres internațional de istoria științei de la București (raportor Emil Condurachi), Congresul internațional de studii bizantine de la Viena (Stelian Brezeanu, Emil Condurachi), al IX-lea Congres turc de științe istorice de la Ankara (Emil Condurachi, Mihai Maxim, Mircea Popa), al 3-lea simpozion internațional de tracologie de la Palma de Mallorca (Emil Condurachi), Colocviul internațional A.I.E.S.E.E. „Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae” de la Atena (Emil Condurachi), Colocviul internațional A.I.E.S.E.E. cu tema: „Ultima etapă a chestiunii orientale (1875—1881)” de la Volos (Nicolae Ciachir, Emil Condurachi), al 8-lea Simpozion internațional privind predarea istoriei în țările socialiste de la Blagoevgrad (Nicolae Ciachir), Simpozionul de istorie româno-italian (Ștefan Ștefănescu), al 3-lea colocviu de istorie româno-olandez de la Utrecht (Mircea Popa), lucrările comisiei de istorie româno-bulgare de la Craiova (Nicolae Ciachir), ale celei de a 8-a sesiuni a comisiei de istorie româno-sovietice de la Erevan (Nicolae Ciachir, Gheorghe Ioniță, Ștefan Ștefănescu), ale grupului de experți desemnați de U.N.E.S.C.O. referitor la o nouă ediție a Istoriei științifice și culturale a umanității de la Atena (Ștefan Ștefănescu), ale biroului Comisiei internaționale de istorie a istoriografiei de la Milano și Montpellier (Lucian Boia).

Cadrele didactice au constituit de asemenea o prezență activă în domeniul răspîndirii cunoștințelor de istorie în rîndul populației și în creșterea resabilitate (Gheorghe Ioniță,

Gheorghe Iseru), prin articole în reviste de cultură istorică (Mihai Maxim, Ștefan Ștefănescu-Matei Vlad) și în presă (Stelian Brezcanu, Emil Condurachi, Gheorghe Ioniță, Gheorghe Iseru, Mihai Maxim, Ștefan Ștefănescu), prin emisiuni la radio și televiziune (Stelian Brezcanu, Vasile Budrigă, Nicolae Ciachir, Emil Condurachi, Titu Georgescu, Gheorghe Iseru, Radu Manolescu, Mihai Maxim, Zoc Petre, Florența Preda).

În cadrul perfecționării prin doctorat, asist. Adina Berciu-Drăghulescu a susținut teza cu tema *Relațiile comerciale ale Țării Românești în secolele XIV—XVI*, asist. Doina Smârcea și asist. Ion Balgrădcan pregătesc teza, iar asist. Elisabeta Alecu pregătește susținerea referatelor.

În anul universitar 1980—1981 lector Zoc Petre a efectuat un stagiu ca lector asociat pe lângă Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales din Paris, iar lector Mihai Maxim a beneficiat, ca bursier al A.I.E.S.E.E., de un stagiu de documentare științifică la Ankara.

Acad. prof. Emil Condurachi a fost ales vicepreședinte de onoare al Comitetului internațional de studii bizantine și a primit premiul „Gottfried von Herder”, iar prof. Ștefan Ștefănescu a fost ales membru al Academiei europene de istorie de la Bruxelles.

Radu Manolescu

COLOCVIUL X AL INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREȘTI

Institutul de arheologie București, prin grija secției orînduirii comunei primitive, a organizat — începînd din anul 1972, în primele zile ale lunii decembrie — cîte un colocviu cu participarea a numeroși specialiști din întreaga țară și a unor colegi din străinătate. În timpul fiecărei sesiuni (cu durata de trei zile) sînt prezentate rapoarte, comunicări și informații prin care sînt studiate și dezbătute amănunțit problemele referitoare la o anumită epocă din îndelungata istorie străveche și veche (epoca neolitică, perioada de tranziție, epoca bronzului, prima epocă a fierului și epoca gotico-dacică) a patriei. După cinci ani se reia ciclul de la început. Între timp, prin cercetările de suprafață, și mai cu seamă prin săpăturile sistematice, ca și prin, noi sinteze sau monografii, documentarea pentru fiecare epocă se îmbogățeste apreciabil, iar rezultatele se cuvin cunoscute și discutate. La fiecare colocviu sînt invitați (din institute și muzee) numai specialiștii ce se ocupă cu epoca ale cărei probleme sînt analizate în acel an.

Se cuvine subliniat și faptul că temele ce urmează a fi tratate de diferiți cercetători sînt alese și propuse lor de către organizatori, corespunzător cu preocupările fiecărui specialist și cu necesitățile lucrărilor Colocviului, așa fel ca prin tematica abordată să fie acoperit tot teritoriul țării și să fie analizate tematic problemele noi și importante privind epoca respectivă.

★

În anul 1981, lucrările manifestării științifice amintite, devenită tradițională, s-au desfășurat între 3 și 5 decembrie ca de obicei, în sala de ședințe a Institutului de arheologie.

Tema „COLOCVIULUI X al secției orînduirii comunei primitive” a fost:

„Evoluția comunităților din epoca neolitică de pe teritoriul Romaniei”.

La lucrări au luat parte cercetători științifici și muzeografi din următoarele centre de activitate arheologică de pe tot întinsul țării: București (Institutul de arheologie, Muzeul de istorie al R.S.R., C.C.E.S.), Iași, Cluj-Napoca, Constanța, Tulcea, Focșani, Galați, Vaslui, Piatra Neamț, Suceava, Satu Mare, Carci, Oradea, Reșița, Hunedoara, Craiova, Cîmpulung-Muscel, Alexandria, Giurgiu, Oltenița și Călărași.

În raportul introductiv intitulat *Probleme privind neoliticul României*, Eugen Comșa s-a referit, mai întîi, la diferite probleme privind procesul neolitizării, care s-a produs datorită pătrunderii, din spre sudul Peninsulei Balcanice, a unor comunități neolitice evaluate, caracterizate prin practicarea cultivării primitive a plantelor și creșterii vitelor. Ele trăiau în așezări prevăzute cu șanț de îngrădire și foloseau ceramică pictată. Acele comunități încă de timpuriu (aproximativ la începutul mileniului al VI-lea î.e.n.) au ocupat o mare parte din teritoriul Olteniei și sînt apoi atestate pînă departe spre nord, la Gura Baciului, lângă Cluj-Napoca.

Pe acest fond, cu unele impulsuri din spre sud, s-a dezvoltat cultura Starčevo-Criș, ale cărei comunități prin „roire” de durată, treptat, au ocupat Banatul, Crișana, Transilvania și apoi au trecut prin trecătorile Carpaților Orientali în Moldova, ajungînd pînă aproape de Nistrul mijlociu. De asemenea, din părțile Moldovei, ele au coborît spre sud și au ocupat nord-

estul Munteniei (zona de dealuri), iar alte comunități înrudite, din spre Oltenia, s-au răspândit în vestul Munteniei, până la Tirgșor. Astfel, încă de timpuriu, respectiv încă din prima jumătate a mileniului al V-lea î.e.n., s-a produs prima unificare culturală și etnică a populației de pe cea mai mare parte a teritoriului României.

În cursul neoliticului mijlociu sînt documentate diferite culturi, în cadrul cărora, mai întîi în părțile de sud ale țării s-a produs trecerea treptată de la cultivarea primitivă a plantelor la agricultura incipientă prin folosirea în locul săpăligii a unor pluguri simple cu tracțiune animală. Tot atunci s-au schimbat tipurile de grâu cultivat și drept consecință a celor amintite s-a început un proces destul de rapid de trecere tot mai accentuată, de la viața semi-stabilă, de pînă atunci, la viața sedentară propriu zisă. Modificările profunde din domeniul activității economice au dus și la schimbarea tipului de așezare și a tipului de locuință, trecîndu-se de la bordeie la locuințe de suprafață, trainice.

În aceeași lucrare s-a subliniat importanta concluzie de ordin istoric, anume aceea că pe cea mai mare parte din teritoriul României, în cursul epocii neolitice se constată viețuirea unor grupuri culturale, înrudite între ele, caracterizate prin continuitate etnică și culturală de-a lungul unor perioade cu durată de peste un mileniu, pînă la sfîrșitul epocii.

Majoritatea culturilor descrise sînt documentate pe arii de răspîndire, care corespundea cu cea mai mare parte a teritoriului țării (cultura Starčevo—Cris) sau cu regiuni întinse aflate atît la est, cît și la vest de Carpații Orientali (de exemplu culturile: Precucuteni și Cucuteni) sau pe ambii versanți ai Carpaților Meridionali (de exemplu culturile: Boian, Vinča) dovadă certă că niciodată, în perioada dată, Carpații nu au constituit o barieră între comunitățile din Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat și Transilvania.

Corneliu N. Mateescu și dr. Ioan Voinescu, în comunicarea: *Reprezentarea gravidității pe figurinele neolitice de la Dunărea de Jos și Mijlocie*, au realizat o sinteză despre această problemă. S-au precizat tipurile de figurine întîlnite în diferite culturi și semnificația lor. Frecvența acestor figurine, în tot cursul epocii neolitice, prezintă o variabilitate destul de mare (între 4—40%) față de celelalte categorii, diferită de la o cultură la alta. Majoritatea specialiștilor le pun în legătură cu cultul fertilității.

Ing. Gh. Giță și Corneliu N. Mateescu: *Asupra albului ornamental de pe ceramica din faza Vădastra II de la Vădastra*.

S-au luat probe atît din materia albă ce a fost folosită la incrustarea decorului excizat al ceramicii, cît și concreții calcaroase din zona așezării. Probele au fost analizate prin metode multiple. Pe baza rezultatelor s-a ajuns la concluzia că se folosea materie primă locală, pentru realizarea culorii albe utilizată la incrustarea vaselor și a figurinelor din faza Vădastra II.

O descoperire ieșită din comun, importantă, a fost făcută de Marin Nica (Craiova) și prezentată în comunicarea: *Neoliticul timpuriu din Oltenia (În lumina descoperirilor de la Cîrcea și Grădinile)*. Cercetătorul amintit, studiînd prin săpături una din cele mai vechi așezări neolitice cunoscute pînă acum din Oltenia, de lîngă satul Grădinile (jud. Olț), aflată într-o zonă de sol umed, în cuprinsul unei locuințe, alături de o serie de vase de lut ars, cu decor pictat specific, a scos la lumină un vas neolitic lucrat din lemn, păstrat întreg pînă în zilele noastre. Vasul lucrat cu măiestrie deosebită, se aseamănă în privința formei și decorului în relief cu vasele obișnuite de lut ars din perioada dată. Tot acolo, el a mai găsit și alte cîteva funduri de vase de lemn. Este prima descoperire de acest fel din sud-estul Europei.

În comunicarea sa Doina Galbeniu a expus datele despre rezultatele săpăturilor din *Așezarea de tip tell de la Cerătu*. Stratul de cultură era gros de 2,5 m. Sînt documentate fazele Sălcuța I, II și III. Sînt și unele materiale izolate de tip Sălcuța IV. S-a săpat aproximativ un sfert din suprafața stațiunii. S-a acordat o atenție deosebită resturilor de locuințe. Sălcuța I este caracterizată prin colibe, celelalte faze (Sălcuța II și III) prin locuințe de suprafață. În expunere s-au descris metodele de construcție și materialele folosite.

Mihai Șimon a prezentat comunicarea: *Cu privire la relațiile dintre culturile Varna și Gumelnița*. S-a făcut o comparație amănunțită a elementelor de cultură materială specifice celor două culturi. S-a subliniat faptul că în domeniul ceramicii majoritatea formelor se întîlesc în ambele culturi.

Din seria săpăturilor de salvare care se fac pe valea Mostiștei, Done Șerbănescu a prezentat rezultatele săpăturilor recente de la Vlădiceasca. Este un tell (100 × 40 m; 5 m înălțime). În 1980—1981 s-au cercetat prin săpături 1800 m p din nivelurile superioare ale stratului Gumelnița și 1100 m p din întreg stratul Gumelnița. S-au delimitat, la bază, trei niveluri Boian. Ultimul este din faza Vidra, etapa Vărăști. Urmează nivelurile Gumelnița din fazele Gumelnița A 1, A 2 și faza Jilava. Pe tell sînt și resturi de așezare getică. S-a făcut în continuare o descriere amănunțită a locuințelor și a materialelor din stratul Boian și din cel Gumelnița.

Alexandrina Alexandrescu *Un mormînt neolitic la Zimnicea*. În cadrul marelui complex de la Zimnicea, printre altele, în ultimii ani s-a găsit și un mormînt neolitic izolat. Scheletul era

chircit accentuat, pe partea stîngă, orientat V—E. Drept inventar s-au descoperit mărgelile plate, în dreptul bazinului. Ele probabil fuseseră fixate pe un fel de centură.

Viorica Mihai (Giurgiu) *Ritualul funerar în necropola neolitică descoperită la Dridu*. S-au cercetat citeva morminte de înhumare: unul era întins pe spate, altele chircite pe stînga sau pe dreapta. Autoarea consideră că unele au fost decapitate la înmormintare. Concluzie contestată de alți specialiști. S-a găsit și o groapă funerară rotundă în care se aflau două schelete umane și un altul de capră, la picioarele lor. Autoarea este de părere că mormintele pot fi atribuite perioadei timpurii a epocii neolitice.

Ion Spiru (Alexandria) *Descoperiri neolitice recente în cuprinsul județului Teleorman*. Neobositul arheolog amator a făcut noi cercetări arheologice de suprafață cu care prilej a descoperit un număr apreciabil de așezări gumelnițene. În prezent numărul lor depășește cifra de o sută, dovedind că în zonă densitatea populației gumelnițene era mare în comparație cu situația din estul Munteniei.

În ziua de 4 decembrie 1981 s-au continuat lucrările cu raportul prezentat de Silvia Marinescu-Bîlcu *În legătură cu originea și evoluția neoliticului și eneoliticului din Moldova*. S-au aprofundat diversele păreri referitoare la neolitizarea ținuturilor din estul României. În expunere s-au adus argumente că procesul a fost provocat și desăvîrșit de comunitățile Starčevo-Criș pătrunse dinspre Transilvania. Ele s-au răspîndit pe tot întinsul Moldovei, pînă dincolo de Prut. S-au analizat raporturile comunităților din neoliticul timpuriu din Moldova și cele din regiunile vecine din jur. Autoarea nu este de acord cu ipoteza de lucru formulată de Eugen Comșa) că în N—E Moldovei ar putea exista așezări ale purtătorilor culturii Bugo-nistriene. După părerea sa arealele Starčevo-Criș, Bugo-nistrieană și a ceramicii liniare au putut veni în contact numai în preajma Nistrului mijlociu.

Semnalăm o observație remarcabilă că unele așezări din faza Precucuteni II au apărut, într-o anumită regiune, înainte de sfîrșitul fazei Precucuteni I. Autoarea s-a referit apoi la formarea și evoluția culturii Cucuteni. Este de părere că această cultură s-a format în sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei. Exclue zona de S—E a Transilvaniei, căci acolo nu există stațiuni din faza Precucuteni III, care constituie fondul principal.

Autoarea mai susține că trecerea de la faza Cucuteni A—B la Cucuteni B s-a produs pe bază de evoluție internă, fără ca elementele Cucuteni C să fi jucat vreun rol.

Nicolae Ursulescu (Suceava) *Probleme ale neoliticului timpuriu în Nordul Moldovei*. S-au prezentat rezultatele săpăturilor dintr-o așezare de tip Criș, din „Parcul cetății” de la Suceava. Stratigrafic s-au delimitat patru etape evolutive. Primele complexe pot fi puse în legătură cu faza Starčevo III (periodizarea Vl. Milojevic), majoritatea corespund fazei Starčevo IV. Autorul comparînd materialele de la Suceava cu cele din alte așezări Criș din Moldova constată că în niv. I de la Suceava se găsesc cele mai apropiate analogii pentru materialele de la Valea Lupului, iar cele de la Glăvăneștii Vechi sînt similare celor din niv. II și III de la Suceava. Se arată că în zonele nordice, periferice ale culturii Criș, s-a produs un proces de involuție. Se remarcă descoperirea în niv. IV de la Suceava a unei cantități apreciabile de ceramică cenușie. O serie de fragmente avînd decor canelat reprezintă aportul ceramicii liniare vechi.

Dan Monah și Gh. Dumitroaia (Piatra Neamț) *Complexul ritual Precucuteni II din tellul de la Poduri Dealul Ghindaru*. În cuprinsul unei locuințe cu două vetre într-un vas cu capac și cu un alt vas deasupra, s-au găsit numeroase figurine de tip Precucuteni II, redînd adulți și copii. Nu sînt două figurine la fel. Tot acolo se aflau și o serie de scăunele miniaturale de lut ars. După părerea lui Dan Monah populațiile neolitice și mai ales cele eneolitice au avut o mitologie și un panteon, format din divinități „specializate” cu anumite „tribute”. Figurinele de la Poduri serveau la ceremonii rituale.

Figurinele de la Poduri au fost analizate de Linda Ellis (doctorandă din S.U.A., aflată în țară pentru documentare). Rezultatele au fost expuse în comunicarea *Caracterizarea tehnologică a pastei figurinelor de la Poduri, jud. Bacău*. S-a constatat că toate figurinele cu decor pictat erau formate din două jumătăți (stînga și dreapta) modelate separat și apoi sudate. Exteriorul unora a fost acoperit cu straturi subțiri de lut. Figurinele aveau decor incizat și pictat. Acestea din urmă erau acoperite mai întii cu un înveliș de culoare albă pe care se pictau linii roșii. Toate figurinele analizate au fost arse oxidant, la temperatură constantă, în cuptoare cu cameră de ardere.

Rodica Iancu *Contribuție în legătură cu tipologia statuetelor Starčevo-Criș de pe teritoriul României*. Lucrarea constituie o sinteză despre figurinele Starčevo-Criș. Analiza a numeroase piese a permis autoarei să le împartă în patru tipuri principale, cu unele variante. Fiecare tip a fost descris cu toate caracteristicile sale. S-a făcut precizarea că este o clasificare din punct de vedere tipologic și nu cronologic. Figurinele studiate corespund în timp fazelor Starčevo III și IV.

Mihai Șimon *Rezultatele săpăturilor de salvare din tellul de la Șeinou. Așezare de tip tell de formă rotundă, cu diametrul de 60—80 m, cu șanț de apărare*. S-au delimitat cinci niveluri din care 2 avînd la hază resturi de locuințe distruse prin foc, la haza celorlalte 3 sînt rămășițe de locuințe narse, prărsite. Autoarea vede în acestea două grupuri de materiale scoase

la lumină. Încadrarea cronologică ridică unele probleme. În mare așezarea poate fi datată în faza Jilava (— Gumelnița B). În porțiunea săpată s-au găsit izolate un ciob de tip Cernavodă I și un altul de tip Glina.

Silvia Marinescu-Bilcu, Alexandra Bolomey, Marin Cărciumaru și Adrian Muraru *Aspecte ecologice și economice ale stațiunii cucuteniene din faza A 1 de la Drăgușeni, jud. Botoșani*. Autorii au realizat un studiu pluridisciplinar (arheologie, paleofaună, palinologie și geologie) deosebit de util — este un exemplu demn de urmat — privind o importantă așezare cucuteniană.

Așezarea a fost formată într-o perioadă când zona avea caracter de silvostepă. Spectrul polinic s-a schimbat rapid după aceea, ca urmare tăierii copacilor necesari construirii locuințelor. Stațiunea s-a întins pe aproape toată suprafața „Ostrovului”. Locuințele erau cu platformă, cu suprafața între 30—60 m. p. S-au analizat uneltele, cu o atenție specială asupra tipurilor de roci și cu precizarea zăcămintelor din care provin. Creșterea vitelor predomină în raport cu vinătoria. Atrage atenția faptul că în așezările de la Drăgușeni polenul de cereale este în cantitate foarte redusă, dovadă că „ogoarele” erau la oarecare distanță de ele.

Stațiunea de la Drăgușeni aparține unui facies regional al etapei Cucuteni A 4.

Ion T. Dragomir (Galați): *Probleme privind neoliticul din sud-estul Moldovei*. Autorul a realizat o scurtă sinteză privind evoluția neoliticului din acea parte a țării. Sint menționate câteva descoperiri tardenoisene. Singura așezare de tip Criș se cunoaște la Munteni (N de Tecuci). Din perioada următoare sint urme de așezare de tip Giulești (Stoicani și Suceveni). După aceea regiunea a fost locuită destul de intens de comunitățile de tip Stoicani-Aldeni (— Aldeni II), cu o evoluție împărțită în trei faze.

Așezări de tip Cucuteni sint atestate numai în partea de nord a jud. Galați.

P. Hașotti (Constanța) *Probleme privind începutul culturii Hamangia*. Au fost analizate datele referitoare la neoliticul aceramic din Dobrogea, care nu este încă dovedit. De asemenea, nu s-a găsit pînă acum nici o așezare din neoliticul timpuriu. În stadiul actual, pe temeiul contactelor cu cultura Boian se poate afirma că începutul culturii Hamangia a fost paralel cu acela al culturii Boian, respectiv cu faza Bolintineanu. Nu se exclude posibilitatea existenței unei faze mai vechi, care încă nu s-a descoperit.

Gh. Lazarovici (Cluj-Napoca) *Problema proloneoliticului și geneza neoliticului timpuriu în zona Porților de Fier*. Autorul a prezentat amănunțit problemele culturii Lepenski Vir-Schela Cladovei și raporturile lor cu complexe din ținuturile sudice. S-au descris elementele specifice. Importante sint mai ales relațiile cu cultura Starčevo. Este de parere că se poate sustine o dăinuire a comunităților Schela Cladovei pînă la răspîndirea, în zonele învecinate la vest, a celor de tip Starčevo. Mai tirziu, acestea din urmă au înaintat de-a lungul D înării spre est dislocînd și asimilînd resturile populației de tip Schela Cladovei.

Elena Lăzurcă (Tulcea): *Cercetări arheologice în așezarea neolitică de la Carcaliu, jud. Tulcea*. Prin săpăturile făcute s-au delimitat și studiat amănunțit câteva locuințe de suprafață, rectangulare, cu vetre. Face excepție una care are cuptor. Inventarul este foarte bogat în material ceramic. Uneltele de silex sint puține. Așezarea aparține fazei Gumelnița A 2. S-au găsit și câteva cioburi de „import” de tip Cucuteni A 3. Se menționează o categorie deosebită. Sint fragmente din pastă cu multe scoici pisate, dar și cu resturi vegetale. Ele au decor din adîncituri pe buză, apoi altul făcut cu șnurul și cercuri imprimate. Categoria este atribuita începutului culturii Cernavodă I.

În ziua de 5 decembrie 1981 au fost prezentate comunicările:

Attila László (Iași): *Probleme ale culturii Cucuteni—Ariuşd din Transilvania, în lumina rezultatelor săpăturilor de la Malnaş*. S-a arătat că pînă în prezent s-au descoperit 61 a ezări (pe teritoriul a 50 de localități). În stadiul actual al cercetarilor este greu să se includă SE Transilvaniei în zona de formare a culturii Cucuteni—Ariuşd. Aspectul Ariuşd a încetat în cursul fazei Cucuteni A. În regiune totuși sint semnalate unele materiale de tip Cucuteni A B și B. Un vas de tip Cucuteni A—B s-a găsit și la Malnaş. Este însă greu de răspuns în ce context apar aceste materiale. În așezarea Malnaş s-au delimitat 3 niveluri. S-a acordat o atenție deosebită locuințelor, modulul de construcție. Unele sint cu platformă. Au vetre pe pat de pietre. Lîngă una din vetre se afla o banchetă.

Marian Neagu (Călărași): *Figurină de tip Bolintineanu de la Piscu Crășani*. Figurina aparține unui tip încă necunoscut în cultura Boian. Caracteristic este faptul că pe față este redată o mască de formă triunghiulară, iar ochii sint reprezentați prin înțepături. Corpul este cilindric. Titul de figurină se datorește unei influențe din aria Vinča.

Adriana Oprinescu (Reșița): *Considerații privind așezările eneolitice de la Cuptoare și Slatina—Timiș, jud. Caraș-Severin*. Pînă în prezent în Banat sint cunoscute 24 așezări de tip Tiszapolgar. În prima din așezările amintite, stratul de cultură are grosimea maximă de 1 m. S-au delimitat 3 niveluri Sălcuța. Materialele strînse documentează practicarea cultivării plantelor și creșterea vitelor.

La Slatina—Timiș este documentată cultura Vinča și apoi o fază tirzie a culturii Tiszapolgar (cupe cu picior înalt, cu ferestruici, cercuri imprimate, uneori incrustate cu alb). Se constată elemente de sinteză între Sălcuța și Tiszapolgar.

Gh. Lazarovici (Cluj-Napoca) și Zoia Kalmar (Cluj-Napoca): *Sanctuarul vinčian de la Parța*. Printre ruinele unei construcții — sanctuar s-au descoperit fragmentele unor figuri mari antropomorfe, din lut, care fuseseră fixate pe un soclu-altar masiv, dreptunghiular. S-au descris amănunțit fragmentele păstrate din figuri. Complexul datează din faza Vinča B 1.

Doina Ignat (Oradea): *Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii pictate din nord-vestul României*. La Vărzari s-a cercetat conținutul unei gropi. Din pământul de umplură s-au strins numeroase cioburi din care majoritatea cu decor pictat, cu culoare închisă. Sint benzi de linii subțiri mărginite de linii late. La Vărzari sint motive din linii paralele cu cruciulițe. Materialele se aseamănă cu cele de la Oradea Salca și în parte cu cele de la Săcuieni.

Florin Drașovean, Tiberiu Mariș și Mihai Rotea (Hunedoara): *Descoperiri recente din epoca neolitică în jud. Hunedoara*. A fost cercetată o așezare din marginea orașului Hunedoara. S-au delimitat șase straturi de cultură. Aici ne interesează cel inferior Starčevo—Criș, cu ceramică pictată cu negru (motive: ghirlande simple și duble, cupe cu picior înalt de influență vinčiană). Plastica este slab reprezentată. În așezare mai este atestat un strat din perioada tirzie a epocii neolitice, apoi materiale de tip Coțofeni, Wietenberg și altele mai tirzii, inclusiv feudale timpurii din sec. IX—X.

Tiberiu Mariș (Hunedoara): *O așezare neolitică la Zlaști, jud. Hunedoara*. În secțiunile făcute s-a constatat că stratul de cultură are numai 50—60 cm grosime. S-au cercetat două terase. Pe cea notată cu A sint urme de locuire din faza Vinča B 2, iar pe terasa B vestigii aparținând viețuirii din faza Vinča B2—C.

Zoia Kalmar (Cluj-Napoca): *Descoperiri inedite din epoca neolitică, în Țara Hațegului*. Autoarca a făcut o prezentare utilă a materialelor neolitice, de tip Turdaș și Petresti, descoperite în diferite așezări de pe întinsul jud. Hunedoara. Materialele respective se păstrează într-o colecție particulară din orașul Hunedoara.

În programul manifestării au fost incluse și alte comunicări privind probleme și zone nemenționate în darea noastră de seamă, întrucât, — din motive obiective — colegii care urmau să le prezinte nu au putut participa la lucrari.

În cuvîntul de încheiere s-a subliniat că activitatea desfășurată cu prilejul Colocviului X a fost deosebit de utilă pentru progresul cercetărilor privind epoca neolitică de pe teritoriul României.

Ținînd seama de totalitatea datelor prezentate în comunicări, rezultă și unele probleme asupra cărora se cuvine să se insiste în cercetările din anii următori:

Pe harta neoliticului sint încă unele pete albe asupra cărora trebuie să-și îndrepte atenția specialiștii din institute și cei din muzeele județene locale. În această privință, deosebit de importantă este problema neoliticului timpuriu din Dobrogea. Astfel de așezări există cu certitudine și ar trebui cautate în văile din sudul Dobrogei. O pată albă o reprezintă și neoliticul din județele Bistrița—Năsăud și Maramureș. În ultimii ani s-au făcut unele descoperiri în jud. Bistrița—Năsăud, dar ele sint încă izolate și majoritatea sint complexe modeste nedatate.

Este necesară intensificarea cercetărilor arheologice de suprafață în toate județele țării, numai așa vom putea delimita cu toată exactitatea aria de răspîndire a fiecărei culturi, faze și etape. Numai așa vom putea cunoaște densitatea populației neolitice dintr-o zonă sau alta, precum și dinamica acelor comunități. Astfel se va completa harta neoliticului și se vor putea alege mai judicios stațiunile care ar trebui cercetate prin săpături sistematice și cele ce se cuvin a fi salvate de distrugere din cauza apelor, a lunecărilor de teren și din alte cauze.

Este de dorit ca în cercetările de teren (în principal în timpul săpăturilor) și în monografiile diferitelor așezări sa se acorde o atenție mai mare problemelor activității economice din epoca neolitică și anume: cultivarea primitivă a plantelor, creșterea vitelor și vinătoarea (cu proporțiile respective). De asemenea, sint o serie de probleme deosebit de interesante ca: eventuala exploatare a zăcămintelor de aramă și de aur; exploatarea silixului și altor roci utile. Sublinic că studiile parțiale realizate pînă acum duc la concluzii istorice demne de reținut.

Este necesară folosirea judicioasă a diferitelor metode specifice, mai cu seamă metoda statistică trebuie folosită cu mare grijă, numai în corelație judicioasă cu celelalte categorii ale culturii materiale. Altfel, rămîne sterilă din punct de vedere istoric.

Este necesară punerea în aplicare a cercetărilor pluridisciplinare, în cit mai multe așezări în toate culturile și zonele țării.

Este necesară punerea în aplicare, în cercetarea neoliticului și a unor noi metode, cu sprijinul specialiștilor din alte domenii: de ex. cercetări geomagnetice, dendrocronologia și altele.

Este necesară săparea în întregime și a altor așezări, anume în Dobrogea, Oltenia, Banat,

Transilvania, Crișana. Astfel, vom putea calcula cu oarecare aproximație numărul locuitorilor din cuprinsul lor și alte probleme privind sistematizarea repartiției locuințelor și anexelor.

Nu trebuie neglijate problemele referitoare la tipurile de așezare (simple sau fortificate) și de locuință. Mai cu seamă acestea din urmă trebuie studiate cu toată atenția, deoarece interpretarea lor poate duce la concluzii importante.

Este necesară publicarea, pe cât posibil ritmică a materialelor neolitice (a tuturor elementelor de conținut, pină la cele mai mărunte) și concluziile desprinse din studierea lor, căci numai așa vom ajunge treptat la realizarea unor sinteze pe culturi și pentru întreaga epocă neolitică de pe teritoriul României.

În cursul celor trei zile cit au durat lucrările Colocviului X, la sfârșitul fiecărei ședințe de dimineață și de după amiază s-au dus discuții cu privire la comunicările prezentate. Cu același prilej s-a făcut un rodnic schimb de idei.

Lucrările manifestării științifice prezentate, ca și discuțiile s-au desfășurat într-o atmosferă colegială.

Eugen Comșa ■

CRONICA

În ziua de 15 decembrie 1981 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Evoluția României în anii revoluției popular-democratice* elaborată de *Ion Alexandrescu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Evoluția economiei românești în perioada premergătoare revoluției de eliberare socială și națională”; Cap. II. „Economia României în perioada războiului antihitlerist”; Cap. III. „Politica economică-socială a guvernului revoluționar democrat”; Cap. IV. „Relațiile economice externe ale României în anii 1944—1947”. În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde: „Introducere”; „Încheiere”; „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Nicolae Copoiu șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., președinte; conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct științific al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., conducător științific; general-maior dr. Ilie Ceaușescu, prof. univ. dr. Ștefan Lache, dr. Gheorghe Tuțui, membrii.

În unanimitate comisia a acordat lui *Ion Alexandru* titlul științific de *doctor în istorie*.

DINU C. GIURESCU, *Istoria ilustrată a românilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1981, 640 p.

Ajuns la vârsta marilor împliniri, Dinu C. Giurescu a sporit patrimoniul istoriografiei românești cu o amplă și prestigioasă lucrare de sinteză despre trecutul poporului român din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate.

Format la temeinica școală a medievisticii românești, Dinu C. Giurescu a devenit el însuși, urmind pilda iluștrilor înaintași, unul dintre promotorii săi cei mai de seamă. Timpul de aproape trei decenii de activitate științifică i-a prilejuit aprofundarea unor momente și perioade istorice de maximă importanță pentru istoria patriei, cărora le-a dedicat mai multe studii și lucrări, caracterizate prin înaltă profesionalitate și erudiție, rezultante incontestabile ale formației istorice deja menționate.

Ultima sa lucrare științifică este efortul îndelungat și static în studierii temeinice a întregii istorii a românilor, pe baza unei vaste și atât de diverse istoriografii naționale și străine, menite a scoate în evidență trăsăturile definitorii ale fiecărei epoci, iar în cadrul său a momentelor fundamentale, care marchează procesul evolutiv al societății românești.

Nu numai o bogată și atât de interesantă ilustrație, care onorează în mod desăvârșit însuși titlul cărții, adeseori prin noutate și inedit, dar și date, reflectate în tabele statistice, formulări și interpretări noi ale unor fenomene și evenimente istorice sporesc valoarea lucrării, făcând-o deosebit de utilă celor mulți și interesați în cunoașterea istoriei patriei. Ea îngăduie specialiștilor o privire de ansamblu, atât de necesară urmării procesului istoric. Reproduse din cele mai importante izvoare istorice și datele statistice atât de numeroase sunt menite a satisface exigențele actuale de informare. Schițele și hărțile, desenele, bibliografia selectivă de la finele fiecărui capitol, indicele de nume facilitează înțelegerea cit mai completă a textului, concis, lapidar, accesibil unor categorii largi și diverse de cititori.

Fără îndoială, Editura Sport-Turism, sub conducerea dr. Gh. Constantinescu, a înfăptuit un veritabil eveniment cultural prin publicarea *Istoriei ilustrate a românilor*,

încă una din sintezele de prestigiu apărute în ultimele decenii.

În tratarea istoriei sale a românilor, Dinu C. Giurescu nu s-a lăsat copleșit de lucrările de același gen elaborate de savanți de renume. Folosindu-le metoda, le-a depășit informația și adeseori interpretarea faptelor și evenimentelor, în lumina unor noi considerente și exigențe, generate de tratarea materialistă a istoriei.

Într-un prim capitol al lucrării sale, Dinu C. Giurescu definește cadrul geografic în care au trăit strămoșii, s-a format și a evoluat poporul român până în zilele noastre. Un teritoriu armonios, înmănunchind în chip providențial, atât de proporțional, toate formele de relief, inclus în zona sud-estică a continentului, dispune de însemnate bogății ale solului și subsolului. El a îngăduit locuirea din cele mai vechi timpuri, rămânând, esențialmente, neschimbat de-a lungul celor 2500 de ani. Dacă natura a fost darnică, așezarea geografică „în calea răutăților” a cauzat multe suferințe poporului român, limitându-i și întinzându-i evoluția în concertul civilizației europene. Vicisitudinile așezării geografice au determinat la o intimă și mereu accentuată legătură cu natura, codrul devenind frate cu românul. Citate, dintre cele mai semnificative, sint reproduse de autor din operele marilor înaintași, spre a ilustra temeinic adevărul.

Mai multe capitole sint dedicate istoriei străvechi și vechi, începind cu cele dintii așezări omenești și pînă în zorii istoriei medievale, cînd apare și se dezvoltă distinct noul popor romanic de la Dunăre. Rînd pe rînd sint tratate diversele epoci istorice, periodizate în funcție de materialul arheologic predominant. Reprodusele fotografice, desenele, hărțile ajută la formarea unei imagini cit mai complete și sugestive asupra trecutului cel mai îndepărtat de viațuire omenească pe teritoriul României. Sugestive sint mai ales reconstituirile prin desene a imaginilor unor unelte, arme, podoabe, îmbrăcăminte, ceramică din timpuri străvechi.

Un loc aparte în tratare îl ocupă istoria strămoșilor poporului român, daco-geții, care alcătuiau un singur popor. Se insistă asupra

interpenetrării a diverse curențe de civilizație antică, asupra apogeei civilizației geto-dace în timpul lui Burebista, când strămoșii românilor s-au reunit într-un singur stat, apoi în timpul lui Decebal, când începe declinul, sub loviturile repetate ale Imperiului roman, care au sfințit prin cucerirea Daciei.

Înainte de a trece la tratarea noii civilizații rezultate din sinteza daco-romană, autorul stăruie mai îndelung asupra trăsăturilor definitorii ale civilizației geto-dace.

O prima concluzie se referă la numărul foarte mare al geto-dacilor, care le-a permis supraviețuirea și participarea, sub multiple aspecte, la noua civilizație întemeiată în Dacia romană. Nimic din ce este demn de luare aminte nu este omis de Dinu C. Giurescu, pentru a demonstra nobilele virtuți ale geto-dacilor, sensibilitatea lor spirituală și diversitatea activității materiale. În final, autorul insistă, în temeiul unor incontestabile rezultate ale cercetării științifice, asupra rolului geto-dacilor în formarea poporului român, ajungând într-o manieră proprie la o importantă judecată de valoare: „Dacă romanismul a rămas definitiv ca un element esențial în stînga Dunării a fost fiindcă, purtător al unei civilizații superioare, a cîștigat pe oamenii pămîntului, pe geto-daci aflători atunci de peste 2000 de ani în ținuturile dintre Tisa, Carpați, Dunăre și Mare” (p. 50).

Autorul atribuie un rol esențial sintezei daco-romane în formarea poporului român. În baza a numeroase lucrări și studii, rezultate ale unor stăruitoare investigații documentare, Dinu C. Giurescu ajunge la concluzia că „În noua provincie constituită în 106 e.n., dacogetii formau temeiul populației” (p. 58). Se insistă, apoi, asupra noilor elemente de civilizație materială și spirituală, precizîndu-se că procesul de romanizare a început de la orașe spre sate, prin coloniști, veterani și integrele așezărilor sătești dacice în realitățile lumii romane. În acest fel, procesul s-a precipitat, încît în decursul a numai cîteva generații, numele localnicilor s-au transformat în nume romane. Treptat dacii se consideră parte constitutivă a lumii romane: „A fost opțiunea individuală și colectivă a oamenilor pămîntului pentru lumea romană; opțiunea lor s-a materializat în limba vorbită de ei, în latină, și mărturia acestei alegeri definitive s-a păstrat plină în contemporaneitate. R. mâna de astăzi derivă din latina populară vorbită în țările dunărene în timpul stăpînirii romane” (p. 68). În genere, poporul român s-a format paralel și în același chip cu celelalte popoare romane, cu deosebirea majoră că s-a separat de ele prin interpunerea slavilor meridionali și a fost supus unor influențe specifice, în aria geografică în care se afla.

Un interesant capitol este afectat daco-romanilor și românilor în mileniul mijlociu.

Populația romanizată, în număr covârșitor, a rămas în Dacia după retragerea aureliană, continuînd vechile sale îndeletniciri. Rînd pe rînd sînt menționate argumentele de necontestat ale trăirii neîntrerupte a daco-romanilor pe teritoriul lor de formare, apoi a poporului român, din momentul apariției sale ca popor romanic distinct, atît față de vecini, cit și de alte popoare de origine latină. Mai multe desene, hărți, reproduceri fotografice de materiale arheologice întregesc imaginea atît de sugestiv determinată de text. Nu retragerea la munte, ci retragerea la pădure, existentă mai peste tot, adică la munte, deal, cîmpie, caracterizează viața poporului romanic de la Dunăre în epoca migrațiilor. Autorul reține atenția cititorilor săi cu aspecte esențiale ale procesului de creștinare a daco-romanilor și românilor, ale relațiilor lor cu imperiul roman și cu cel bizantin, cu popoarele migratoare, insistînd asupra relațiilor cu slavii, pe care i-au asimilat și de la care au primit influențe în limbă și cultură, apoi relațiile cu ungurii, care au cucerit Transilvania, și în final cu pecenegii, cumani și tătarii.

Loviturile date de invazia tătară au facilitat procesul deja întîrziat, din multiple cauze, al întemeierii celor două state feudale românești independente, Țara Românească și Moldova, eveniment de inestimabilă importanță în istoria națională și europeană.

De la formațiunile politice prestatate, la întemeierea statelor feudale românești s-a petrecut un fenomen tipic românesc de înjghebare a unor uniuni de obști în cnezate și voievodate, în așa-numite „țări” românești.

Prin întemeierea lor, statele feudale românești erau totodată independente și centralizate. Voievodatul Transilvaniei, însuși, cel cucerit treptat de regalitatea maghiară, a rămas autonom de-a lungul evului mediu, sub diverse dominații străine, întrucît „românii formau majoritatea absolută a populației” (p. 114). Și în Dobrogea a existat o continuitate daco-romană, apoi românească. În această provincie, stăpînirea romană și romano-bizantină s-a exercitat fără întrerupere timp de peste 600 de ani, începînd cu secolul I. e.n.

Un amplu capitol se referă la realitățile politice românești în decursul secolelor XIV—XVIII. Autorul stabilește ca fapt primordial existența politică neîntreruptă a statelor feudale românești, în pofida instaurării dominației străine, mai puțin accentuată, inițial, apoi tot mai apăsătoare, începînd din secolul al XVI-lea pînă la sfințitul regimului turcofanariot. Într-o succintă caracterizare generală, Dinu C. Giurescu formulează temeinice judecăți de valoare, menite să pună în evidență dîrzenia și tenacitatea cu care poporul român și-a apărât propriile instituții, în primul rînd

statul. Ca o trăsătură dominantă a luptei românilor în evul mediu, dar și în continuare, se subliniază că „Muntenia și Moldova nu au dus o politică de cuceriri și anexiuni, iar efortul lor maxim a fost îndreptat spre apărarea pământurilor proprii” (p. 123).

O îndelungată epocă de rezistență și de apărare a ființei de neam și de stat este întregul ev mediu românesc.

În diverse etape ale evoluției lor, țările române au fost în prima linie de apărare contra invaziilor lor dispre est și sud: „Succesele românilor au oprit temporar ofensiva otomană, dar nu puteau compensa enorma disproporție de forțe” (p. 127). Prima fază a luptelor contra invaziilor otomane are loc în timpul lui Mircea cel Batrin, după care preia rezistența antiotomană Iancu de Hunedoara, apoi Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, care pentru prima dată înfăptuiește unirea țărilor române.

Autorul nu pierde nici un moment din vedere legăturile permanente existente între cele trei țări românești, unitatea de neam reflectată în limbă, obiceiuri, scrieri etc. Aceste legături se accentuează mai ales în secolul al XVI-lea. Toate cele trei țări românești au păstrat aceleași relații cu Poarta otomană. Dealtfel conținutul acestor relații speciale este bine determinat într-un subcapitol aparte (p. 142—143).

Realitățile economice și sociale, în aceeași perioadă de timp, sînt pe larg analizate, într-un capitol, care se dovedește deosebit de interesant sub multiple aspecte. Mai întii evoluția uneltelor agricole, apoi cultivarea de plante noi, pe lângă vechile indeletniciri, tot mai lucrative prin perfecționarea utilajului agricol și gospodăresc. Numeroase desene, reproduceri fotografice întregesc imaginea asupra producerii diverselor bunuri materiale. Surplusul, destinat comerțului, contribuie și el permanent la întreținerea legăturilor între cele trei țări românești. Procesul de producție este urmărit în toate fazele sale, iar cel de schimb de la primele începuturi, pînă la acumulările primitive de capital, accentuate mai ales după 1750. Sînt astfel urmărite cu tenacitate fazele evoluției neîntrerupte a vieții românilor pe teritoriul moștenit de la iluștrii lor înaintași, în care s-au așezat, de-a lungul secolilor, și alte populații, precum secuii, ungurii, sașii și șvabii, bulgarii, tătarii, rutenii, grecii etc.

Din toate investigațiile întreprinse, Dinu C. Giurescu ajunge la concluzia că „Transilvania a fost un adevărat rezervor etnic românesc din care populația s-a revărsat în toate direcțiile, mai ales spre sud și est de Carpați” (p. 216). Și în sprijinul afirmației sale aduce dovezi incontestabile, rezultate din studierea atentă a izvoarelor istorice.

Clasele sociale, ponderea fiecăreia, în diversele etape ale dezvoltării istorice, cea a țăranilor fiind copleșitoare, întrucît reprezenta marea majoritate a populației, sînt supuse unei analize atente, datele statistice reflectînd și ele preocuparea statornică a autorului pentru o argumentare temeinică, adeseori originală, rezultată din cercetări care au făcut obiectul unor monografii și studii proprii, remarcabile contribuții la mediavistica românească (A se vedea paginile 220—226).

Contradicțiile între diversele clase au dus inevitabil la tensiuni și conflicte sociale, care au fost o permanentă realitate a istoriei poporului român. Succint, autorul se oprește asupra trăsăturilor definitorii ale unor cunoscutе răscoale țărănești din evul mediu, încheind cu marea răscoală a românilor din octombrie-decembrie 1784.

Cu rigoare științifică este menționată, apoi, organizarea politico-administrativă a Țării Românești și Moldovei, diferită de cea a Transilvaniei. O amplă bibliografie încheie unul dintre cele mai interesante capitole ale lucrării.

Cu mai vechi preocupări în domeniul istoriei culturii, încă din prima parte a activității sale de cercetare, Dinu C. Giurescu contribuie esențial, într-un amplu capitol, de peste 100 de pagini, la definirea coordonatelor majore ale culturii în secolele XIV—XVIII, întregită de o bogată ilustrare. Accentul este pus, îndeosebi, asupra originalității culturii românești, parte inseparabilă și inestimabilă a spiritualității europene. Între altele, se subliniază contribuția satului românesc la crearea în forme specifice a unei civilizații a lemnului, bogat ilustrată prin desene și fotografii.

Arhitecturii laice și religioase îi sînt rezervate subcapitole importante, atît sub raportul textual cît și ilustrativ. Numeroase reproduceri întregesc imaginea sugestiv formulată în scris, adeseori cu puternice accente de originalitate, asupra picturii etatorilor românești. Evident, Dinu C. Giurescu, după scurgerea atîtor ani de la primele studii de istoria culturii, s-a întrecut pe sine în această fericită îmbinare de analiză și sinteză asupra culturii românești, veritabilă operă de erudiție. Este unul dintre cele mai frumoase scrise și argumentate capitole ale lucrării.

Nu este exceptată atenției istoricului nici gîndirea politică românească, ilustrată mai desăvîrșit în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Biruința scrisului în limba română, monumentele de limbă veche românească, înlocuirea limbii slavone din cancelaria fac obiectul unor stăruitoare înclinații ale autorului spre adîncirea sensurilor factorilor majori de cultură, cu puternice rezonanțe nu numai în lumea românească, dar și dincolo, la popoarele vecine, apoi mai departe, în Europa. Impresio-

nantele reproduceri, numeroase în culori, dau strălucire verbului rezultat din compararea, analiza și generalizarea fenomenului cultural românesc, sub semnul erudiției și pasiunii cercetătorului.

Istoriografia incheie un capitol pe cât de amplu, pe atât de interesant, ce se recomandă cu predilecție atenției cititorului, de fapt, o veritabilă delectare spirituală.

Secolul readeșteptării și regenerării naționale, al înfăptuirii idealului național al unității politico-statale, se confundă cu epoca modernă a istoriei României (1821—1918).

Medievist ca formație, autorul vădește o sensibilă perspicacitate în desprinderea sensurilor majore ale istoriei moderne românești, definindu-i corect și echilibrat trăsăturile.

O întregă lume românească ieșită din evul mediu ia cunoștință de sine și sub alte aspecte decât ale unității de limbă și neam. Apare și se dezvoltă conștiința națională. Ideea de unitate națională capătă consistență ca urmare a pătrunderii filozofiei luminilor, sub forma sa militantă, promovată de Școala ardeleană și dezvoltată de iluminiștii din Principate, înainte și după revoluția din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

Autorul urmărește atent fenomenul politic, schimbările survenite ca urmare a modificării echilibrului european. Începe însă cu fenomenul economic, căruia îi atribuie prioritate în evoluția tot mai accentuată a societății românești, ca o consecință directă a pătrunderii noilor relații de producție. Dominantă rămânea, și în secolul al XIX-lea, problema agrară, în jurul căreia vor gravita atât vechile cât și noile clase sociale, se vor grupa și regrupa diversele tendințe politice și sociale, sfârșind prin întemeierea partidelor politice, ca reprezentante ale diverselor clase și categorii sociale.

Secolul al XIX-lea este prin excelență un secol al formării statelor naționale. După un secol, în 1918, harta Europei vădea semnificative schimbări, rezultante obiective ale luptei popoarelor pentru eliberarea națională și centralizare politico-statală.

Epoca modernă este începută prin revoluția română de la 1821. Dacă în secolul precedent, în cele mai multe direcții s-a regresat, după 1821 progresul devine trăsătura dominantă a societății românești. Revoluția înălțura un regim politic tiranic și spoliator, impus cu forța de străini, regimul turcofanariot, și iniția un altul, al domniilor pământene, care a permis o evoluție mai accentuată, firească, în concertul civilizației europene, cu care țările române stabiliseră un contact permanent, pe diverse planuri. Este epoca marilor înfăptuiri naționale, care au culminat cu făurirea statului național român — unitar

Plasind revoluția de la 1821 în contextul mișcărilor de eliberare națională din Europa, autorul reproduce fragmente din documentația pentru a-și stabili riguros argumentația. Dezavuarea de către țar și a revoluției române din 1821 și a Eteriei a avut consecințe extrem de negative. Armata otomană ocupa din nou țara, supunând-o unui calvar. În final, Dinu C. Giurescu conchide: „Prin proporții, ocuparea teritoriului și a capitalei, prin exercitarea efectivă a puterii, acțiunea condusă de Tudor are caracterul unei revoluții” (p. 324).

Un succint subcapitol consemnează realizările mai importante în intervalul 1822—1848, între care introducerea regimului politic regulamentar. Un altul este dedicat revoluției române de la 1848—1849, despre care se afirmă că „a fost o manifestare a națiunii române, peste hotarele atunci existente și a exprimat dezideratele ei esențiale. Nu a început simultan; a avut și revendicări specifice, date fiind unele cerințe proprii Moldovei, Transilvaniei, Țării Românești sau Banatului. După cum, revoluționarii români — moldoveni, munteni sau transilvăneni — au ținut permanent seama și de iminența intervenției armate a imperiilor vecine împotriva țărilor lor, ceea ce a necesitat formularea revendicărilor oficiale în limitele posibilului, posibil, care, firește, reprezintă mai puțin decât necesitățile majore ale epocii” (p. 328). Această judecată de valoare exprimă, la fel ca și în alte cazuri, deja menționate, marea capacitate de sintetizare a autorului, fără de care elaborarea unei istorii a românilor era de neconceput.

Înăbușită de armatele imperiilor vecine, revoluția avea marele merit de a fi pus la ordinea zilei cele mai arzătoare probleme ale națiunii române, necesitatea solidarității și unității naționale în primul rând. Războiul Crimeii, încheiat prin înfrângerea absolutismului țarist, oferea noi perspective evoluției spre libertate și democrație a popoarelor europene. Autorul urmărește atent acțiunile întreprinse de exilații români, în scopul înfăptuirii idealului național al unirii tuturor românilor. Divanurile ad-hoc, Convenția de la Paris, Unirea Principatelor, prin alegerea aceluiași domn, marile înfăptuiri din timpul domniei lui Cuza-Vodă sînt tot atâtea momente de seamă în evoluția precipitată spre progres și libertate națională și socială a poporului român. Cu deplin temei subliniază Dinu C. Giurescu, că „în gândirea lui Alexandru Ioan Cuza, unirea Principatelor era prima fază pentru cuprinderea, într-un singur stat, a tuturor românilor, de aci și tratativele sale cu generalul revoluționar maghiar Klapka” (p. 349).

Proclamarea independenței depline, prin participarea armatei române la războiul rusoturc din 1877—1878, reprezintă încă unul din

momentele cruciale ale istoriei moderne a poporului român. Precum precizează autorul, războiul de independență a fost sprijinit de întreaga națiune română. Independența de stat creă premisele necesare luptei pentru înfăptuirea statului național român unitar. Un rol însemnat a revenit acțiunilor întreprinse de către românii din Transilvania și Bucovina.

Participarea României la primul război mondial și Unirea cea mare constituie partea finală a epocii moderne. Comentariul pertinent este însoțit de ilustrații adecvate și de reproduceri din documente care conferă rigoare și obiectivitate concluziilor autorului. Redăm una dintre acestea: „Participarea României la primul război mondial a fost determinată numai de împlinirea dezideratului fundamental: realizarea statului național unitar” (p. 371).

Tot în partea finală sînt tratate realitățile economice, sociale și politice între 1821—1918, viața politică internă, viața culturală. Formării și dezvoltării proletariatului îi sînt dedicate mai multe subcapitole. Numeroase date statistice, de deosebită importanță, ilustrații, completează expunerea sobră, fără artificii stilistice, convingătoare. Spațiul unei recenzii nu îngăduie mai multă stăruință, deși ar necesita o mențiune aparte despre tot acest capitol final al istoriei moderne a României.

Epocii contemporane îi sînt afectate câteva capitole, însumînd în total 147 de pagini. Este epoca unor alte mari înfăptuiri: constituirea Partidului Comunist Român, introducerea votului universal, egal, direct și secret, reforma agrară, un avînt fără precedent al industriei etc. Tabelele statistice sînt și de data aceasta în mod deosebit concludente (p. 463—485).

Este admirabilă strădania autorului în întocmirea acestor atît de numeroase tabele statistice, foarte utile pentru orice cititor.

Evoluția mișcării muncitorești, a vieții politice, economice, sociale și culturale, a politicii externe constituie preocuparea primordială a autorului pentru perioada anilor 1918—1939.

Un capitol aparte este dedicat României în al doilea război mondial, în care un spațiu larg revine participării la războiul anti-hitlerist.

În capitolul final al lucrării, unul dintre cele mai ample, se analizează coordonatele majore ale evoluției construcției socialiste 1944—1980. Din nou, semnificative și importante date statistice, precum și ilustrații din cele mai diverse domenii, complementează o expunere întemeiată pe cele mai recente documente de partid și de stat, pe lucrări și studii apărute în ultimele două decenii. O frescă politică, socială, economică, culturală este întregul capitol final, care, și el, ar necesita un comentariu aparte.

Lucrare de proporții, cuprinzînd sintetic întreaga istorie a românilor, întreprinderea științifică a lui Dinu C. Giurescu ar fi părut, înainte de publicare, mai mult decît temerară. În afara unor savanți români de renume mondial, între care și părintele său, nimeni n-a mai încercat, de unul singur, elaborarea unei sinteze. Cele mai recente sînt, se știe, opere colective, ale mai multor autori, chiar destul de numeroși.

Și totuși, Dinu C. Giurescu, avînd înainte pilda iluștrilor înaintași, a reușit să elaboreze și să publice o lucrare de un real folos, adeseori originală în interpretarea datelor, unele noi sau mai puțin cunoscute, reflectate în atît de numeroase și utile tabele statistice. Autorul *Istoriei ilustrate a românilor* întărește convingerea cititorilor că va putea duce la bun sfîrșit opera începută alături de tatăl său: *Istoria românilor* în 8 volume, din care au apărut primele două.

Unele sugestii și propuneri s-ar dovedi poate utile autorului în întreprinderile sale științifice viitoare. Astfel, dacă pentru istoria modernă și contemporană se folosește noțiunea de epocă, pentru cea antică și medievală nu se folosește nici epocă, nici antică, nici medievală. Inconsecvența poate deruta pe cititor. Consider, apoi, că epoca modernă ar fi necesitat mai multe capitole, la fel cum se procedează pentru istoria veche, medievală și contemporană. Un secol, cu atîtea evenimente importante, necesita o compartimentare mai adecvată, pentru a se sublinia și în acest fel semnificația lor, precum revoluțiile de la 1821 și 1848—1849, Unirea și Independența, România în anii primului război mondial și Unirea cea mare. Mai dificil de înțeles este și motivul pentru care autorul a preferat tratarea realităților politice, economice și sociale între 1821—1918 după participarea României la primul război mondial, cînd, mai firesc și util, ar fi fost înainte.

Evident, autorul trebuie să fi avut argumentele sale în favoarea unei astfel de periodizări. Oricîte sugestii s-ar face, însă, rămîne de netăgăduit concluzia asupra deosebitei utilității a *Istoriei ilustrate a românilor* pentru numeroase categorii de cititori, interesați a cunoaște zbruciumatul trecut de luptă al strămoșilor în scopul menținerii ființei naționale și de stat. Masiva ilustrare fotografică, includerea de tabele statistice deosebit de numeroase și folositoare comparației, analizei și formării de convingeri temeinice, reproducerea de hărți și de fragmente din documente sporesc valoarea sintezei elaborată de Dinu C. Giurescu. Incontestabil, publicarea ei de către Editura Sport-Turism, foarte receptivă la promovarea unor lucrări de interes național, constituie un eveniment editorial.

* * * *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1821—1918*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 281 p.

Volumul de documente privind istoria mișcării muncitorești arădene (anii 1821—1918), realizat de Eugen Glück și Alexandru Roz, coordonat științific de Gheorghe Unc, face parte din seria acelor restituiri menite să pună în valoare cele mai semnificative acte despre geneza și evoluția mișcării muncitorești din România. El include variate aspecte ale procesului de formare și afirmare a proletariatului din cimpia Mureșului, proces care se integrează într-un fenomen amplu petrecut pe ambele versante ale Carpaților.

Materialele, selectate cu spirit de discernământ, au fost depistate prin cercetări temeinice efectuate în arhivele din țară și din străinătate, astfel încât multe din documente văd pentru prima oară lumina tiparului. Alături de piesele arhivistice inedite din volum au fost incluse și materiale publicate anterior în marile ediții de documente care se referă și la zona Aradului. Nu au fost ocolite nici publicațiile rare aflate în fondurile bibliotecilor europene, ceea ce cu siguranță sporește și mai mult importanța ediției de față.

Structurat pe probleme sociale, politice, economice, volumul cercetătorilor arădeni clarifică etapele parcurse de mișcarea muncitorească locală, înfățișând în chip cronologic acțiuni revendicative, aspecte ale activității principalelor organizații muncitorești sau modalitatea prin care au pătruns în zona arădeană ideile marxiste. În acest sens ne sînt aduse la cunoștință rapoarte și hotăriri din perioada 1821—1848 privind interdicția de a trimite arme în Țara Românească și Moldova unde se desfășoară revoluția lui Tudor (p. 63), sau sînt reproduse fragmente din rescriptul contelui Banffy, guvernatorul Transilvaniei, adresat comitetului suprem al comitatului Hunedoara din care reiese problema framintarilor provocate de aceeași revoluție. Nu mai puțin elocvente sînt rapoartele și hotăririle (pp. 63—64) adunărilor generale ale comitatului Arad în care fusese prezentată situația social-politică și economică a maselor populare de la orașe ori din centrele de exploatare minieră (pp. 65—70). Pentru îmbogățirea istoricului problemei relativ la a doua jumătate a secolului sînt publicate (pp. 72—75 și 75—76) părți din statutele asociațiilor profesionale, fragmente privind crearea organizațiilor de tineret din industrie și comerț (p. 74), acte care relatează elemente de maximă importanță cum ar fi acelea legate de constituirea asociației generale a muncitorilor din Arad (pp. 82—83), ori problema aderării acesteia la Internaționala I (pp. 79—80).

În ediție figurează materiale care oglindesc străduințele muncitorimii arădene

crea un organism politic reprezentativ. „Autodizolvarea Asociației generale (1876) muncitorești — conchid autorii, avînd la îndemnă noile surse arhivistice — a fost urmată de reconstituirea acesteia (1878) și aderarea arădenilor la partidul „nealegătorilor” în anii 1887—1888; s-au făcut încercări de a crea un partid local de tip socialist, dar au fost zădărnice de opoziția autorităților” (p.9).

Dar noile izvoare reflectau și maturizarea mișcării muncitorești care la finele veacului trecut adoptase forme superioare de luptă. La 1 mai 1890 muncitorii din Arad au sărbătorit pentru prima oară ziua internațională a celor ce muncesc răspunzînd favorabil apelului lansat de Internaționala II. În aceiași ani muncitorii transilvăneni iau inițiativa editării primelor gazete social-democrate în limba română. Mai întii, în 1898, se propune un supliment în limba română la cele două periodice maghiare „Munka Öre” și „Uj Világ (pp. 142—143) pentru ca în anul 1902 pantofarul arădean Petre Ponta să editeze un săptăminal social-democrat de limba română intitulat „Libertatea poporului” (p. 146). Organizațiile socialiste ale muncitorilor din Arad au reușit să se consolideze extinzîndu-și activitatea și la sate, fapt care va fi generat primele acțiuni agrar-socialiste. Dealtfel aceasta era una din modalitățile realiste prin care sporise substanțial potențialul revoluționar; în 1899 bunăoară, la Socodor agitatorii socialiști se aflau într-o continuă activitate. Mărturiile documentare sînt cit se poate de concludente în sensul amintit: „Noaptea se țîn adunări secrete în care se raspîndește puternic doctrina lor. Potrivit știrilor, pînă acum mai mult de 1500 de oameni au semnat o convenție secretă. În consfătuirile nocturne ei s-au înțeles că vor împărți marea proprietate a lui Wenckheim. Timpul de lucru li vor stabili ei și vor constrînge gospodăria sa plătească zileerii potrivit cu cele ce se vor stabili” (p. 143).

La începutul veacului nostru s-au produs modificări și în structura muncitorimii din ținutul Aradului. Înființarea citorva mari întreprinderi între care uzina de vagoane, a marcat un moment nou în emanciparea și afirmarea proletariatului, influențînd capacitatea de luptă a acestuia. Lucrarea cuprinde documente revelatoare în legătură cu grevele de proporții ce s-au desfășurat la uzinele din Slatina de Mureș și din Arad. Anii 1901—1918 sînt punctați în cuprinsul volumului de multe materiale de o importanță deosebită pentru reconstituirea imaginii veridice a oprîmărilor sociale și asupririi naționale. Re-

cimpiei arădene a produs un adevărat salt în lupta proletariului. Metodele organizatorice, deseori consfătuirii sub egida partidului social-democrat, au imprimat un caracter radical mișcărilor populare. Documentele scot în evidență amploarea mișcării socialiste: „În plasa Ineu, adepții partidului social-democrat sporesc zi de zi, chiar dacă în urma timpului de muncă sosit mișcărilor socialiste stagnează în unele comune. Aceasta este valabil mai cu seamă în capul comunelor românești, unde mișcarea îmbracă dimensiuni mari, și poporul, pînă acum plecat, respectuos, se distinge azi prin ținuta lui provocatoare... Întruniri socialiste s-au ținut pînă acum în Talpos, Vinători, Zerindul Mic, Adea, Tipari, Zerindul Mare, Socodor, Simand, Ineu și Pădureni. Altele au fost anunțate la Mișca, Sîntea Mare, Iermata Neagră și Satul Nou” (p. 155).

În această atmosferă Aradul se conturase drept principalul centru al mișcării socialiste și naționale a romanilor transilvăneni. El avea să găzduiască în anul 1907 și respectiv 1913, lucrările congreselor al III-lea și al VIII-lea ale secției române a Partidului Social-Democrat. În perioada anilor 1908—1913 Aradul devenise sediul central al social-democrației românești. Un rol important revinse sindicatelor care și la Arad ca de altfel în toate marile centre românești, erau organizate pe ramuri de producție.

Dintre caracteristicile politice ale acelei etape, autorii au accentuat, prin selectarea unor documente semnificative, apropierea intervenită între Partidul Național Român și socialisții români. „La baza acestei apropieri — subliniază E. Gluck și Al. Roz — a stat năzuința comuna de a desăvîrși unitatea statului național român precum și acțiunea dusa pentru satisfacerea unui număr de revendicări democratice imediate în folosul maselor, ca, de exemplu, votul universal” (p. 14).

Partea finală a culegerii include materiale referitoare la evenimentul epocal al unirii Transilvaniei cu România. Sînt înfățișate mișcările maselor populare aflate sub influența ideilor revoluționare, îndreptate în-

potriva vechii administrații, dar și constituirea C.N.R.C. și proiectarea principalelor acțiuni ale acestui organism reprezentativ. Documentele vorbesc despre constituirea consiliilor naționale locale în care erau reprezentati atît membrii ai P.S.D. cit și ai P.N.R., după cum prin același prețios intermediar ne sînt furnizate variate aspecte din aportul muncitorimii arădene la conceperea și pregătirea marelui act al Unirii de la 1 Decembrie 1918. Așadar, spre exemplificare, să subliniem așa cum grăiau documentele înseși: „Îndată ce vestea despre alcătuirea Consiliului Național Român s-a răspîdit prin toate părțile locuite de români, s-au pornit declarațiile de alăturare. Muncitorimea română și-a ținut de datorința ca-n primul rînd să dea cuvînt hotărîrii sale de a sprijini cu toate puterile acțiunea Consiliului Național Român” (p. 261) sau „Membrii Consiliului Național Român, în care se afla și tovarășii noștri, sau întrunit sîmbătă 9 noiembrie 1918 la Arad sub prezidiul deputatului Ștefan C. Pop, pentru discutarea unor chestiuni de mare însemnătate pentru neamul românesc din Ungaria și Transilvania. S-a hotărît ca Consiliul Național Român să preia întreaga administrație pe tot teritoriul locuit de români din Ungaria și Transilvania”.

După cum reiese și din fragmentele documentelor reproduse mai sus (ceea ce nu înseamnă decît atragerea atenției asupra valorilor lor), atitudinea mișcării muncitorești în marile probleme ale timpului dovedește că ea s-a integrat în primele rînduri în lupta pentru eliberare socială și națională. Prin participarea activă la actul de la 1 Decembrie 1918, proletariatul a demonstrat că și-a însușit idealurile de libertate ale poporului român. Fără îndoială restituirea documentară concepută de E. Gluck și Al. Roz și coordonată științific de dr. Gh. Unei își va cîștiga un binemeritat loc în suita instrumentelor de lucru indispensabile tratării oricărei teme din istoria mișcării proletare din ținuturile arădene.

Victor Neumann

TRAIAN IONESCU-NIȘCOV, *Relațiile social-culturale ceho-române (Epoca modernă)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 211 p.

Unul din puținii specialiști în problemele privind istoricul relațiilor poporului român cu popoarele slave în general și cu poporul ceh în special, slavist prin vocație, autorul volumului de față pe care-l prezentăm, s-a imers în

istoriografia românească antebelică și actuală prin lucrările sale remarcabile menite să stabilească locul poporului nostru în ansamblul popoarelor din centrul și răsăritul Europei de la începutul evului mediu și în epoca modernă.

În ceea ce privește cercetările sale în domeniul relațiilor social-culturale ceho-române începute în urmă cu aproape un sfert de secol acestea au îmbogățit temeinic prin studiile publicate istoriografia românească, fie în legătură cu mișcarea revoluționară huseită, fie privind istoriografia cehă și românească în problema formării poporului român, fie relativ la prezentarea unor personalități științifice cehe de ex. Jan Urban Jarnik; la acestea se mai pot adăuga o bibliografie istorică ceho-română.

Continuând aceste cercetări și aprofundându-le pe baza unei bogate literaturi de specialitate mai vechi și recent publicată dar și a unor documente din arhive din țară și de peste hotare, prof. Tr. Ionescu-Nișcov a reușit în condiții meritorii să elaboreze lucrarea de față consacrată legăturilor științifice și culturale dintre popoarele ceh și român de la mijlocul secolului al XIX-lea până în anii primului război mondial. O excepție o face ultima parte a ultimului capitol unde cercetările sale depășind limitele epocii moderne au inclus și unele cercetări românești privind huseitismul până în anii 1966—1967.

Așa cum era și de așteptat, cunoscând preocupările autorului din întreaga sa activitate științifică, volumul de față cuprinde un material interesant — dispus în șapte capitole — privind pe de o parte caracterul general și particular al relațiilor ceho-române în perspectivă istorică iar pe de altă rezultatul cercetărilor savanților cehi relativ la unele probleme de bază ale istoriei poporului român și ale savanților români privind unele probleme de bază ale istoriei poporului ceh și într-un caz și în celălalt circumscrise în epoca modernă.

Așa cum remarcă și autorul în *Prefață* relațiile dintre cehi și români dealungul veacurilor ori au fost sporadice ori fără prea mare intensitate datorită poziției lor geografice defavorabile; cu toate acestea ele pot fi considerate drept „punți” (de natură economică, politică și culturală) între cele două popoare când împrejurările istorice le-au avantajat și când în fața lor s-au aflat obiective comune de realizat. De altfel imaginea poporului ceh în conștiința poporului român este destul de veche încă din evul mediu dacă nu și mai înainte. Cercetările efectuate până în prezent atestă cu certitudine prezența refugiaților huseiți în Moldova la începutul secolului al XV-lea unde au obținut protecția puterii centrale pe timpul lui Alexandru cel Bun (vezi și cap. 7), spre sfârșitul secolului al XV-lea se știa în Transilvania despre războaiele din Boemia împotriva regatului maghiar după cum în secolul al XVI-lea unii pretendenți la tronul Principatelor române se bucuraseră de ospitalitatea autorităților din Boemia. Un secol mai târziu se răspândise cu

iuțea fulgerului vestea despre răzvrătirea locuitorilor din Boemia contra împăratului Germaniei, răzvrătire care se va transforma într-un război lung de 30 de ani (cu unele întreruperi) la care au participat și unii din domnii țarilor române. În lucrarea de față aceste momente nu sînt menționate cu excepția problemei huseiților; în schimb autorul subliniază cele câteva aspecte din istoria relațiilor ceho-române (cap. 1), dintr-o epocă ceva mai târzie (sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). Aceste relații însă nu s-au rezumat așa cum remarcă prof. Tr. Ionescu-Nișcov numai la călătoriile unor români pe meleagurile Boemiei și Sileziei cehice și la unele acțiuni politice din secolul al XIX-lea în care au fost implicate în același timp personalități românești și cehi într-o problemă arzătoare și anume aceea a emancipării de sub stăpînirea străină, indiferent că aceasta era habsburgică, otomană sau țaristă. În acest sens sînt evocate legăturile dintre C. A. Rosetti, Gr. Sturza și Ladislav Fr. Rieger ilustrate de o bogată corespondență inedită menite să sprijine lupta de emancipare a poporului român de sub dominația otomană în 1876; totodată mai este evocată și lupta pentru crearea statelor naționale sau a unui stat federativ independent de către popoarele care pînă atunci se aflaseră în componența Imperiului multi-național habsburgic și a Imperiului otoman (anii 1885—1886).

Dacă în cap. 1 autorul introduce pe cititor în tematica volumului cu unele aspecte mai generale privind relațiile ceho-române pe plan politic, în cap. 2 sînt prezentate legăturile de natură științifică ceho-române și anume în domeniul istoriografiei în contextul problemei, mult controversate, ale apariției poporului român pe scena istoriei europene. Ca temă de istoriografie aceasta s-a aflat în preocupările unor savanți din Germania și Austro-Ungaria încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea cînd Principatele române au apărut pentru prima dată în contextul unui tratat internațional (încheiat la Kuciuc Kainargi în 1774). La vremea respectivă și ulterior la începutul secolului al XIX-lea cei care au acordat atenție acestei probleme au subliniat în general caracterul latin al limbii române și originea daco-romană a poporului român și în acest sens sînt de amintit lucrările lui: Samuel Micu, Budai Deleanu, Petru Maior, Damaschin Bojincă, Theodor Aaron, Eftimie Murgu, etc. care au cunoscut un larg ecou în lumea științifică a vremii. Periodizînd evoluția acestei probleme în trei etape (1774—1816, 1823—1830, 1853—sfârșitul secolului al XIX-lea) autorul nu evită să menționeze dar și să discute în mod critic (dealtfel critica istorică a documentelor și a lucrărilor de

interpretare se întâlnesc la tot pasul în carte) acele lucrări tendențioase menite să deformeze adevărul istoric în această problemă, aparținând unor istorici aflați în slujba guvernelor reacționare din Austro-Ungaria în fruntea cărora s-a aflat Robert Rösler. Dacă în privința combaterii teoriei roesleriene privind originile poporului român de către istoricii români din trecut și din secolul nostru lucrurile sînt bine cunoscute mai puțin sînt cunoscute — și în aceasta constă marele merit al autorului — preocupările în acest sens ale unor istorici cehi ca de ex. P. Safari, K. J. Jirecek, Julius Jung, J. U. Jarnik, W. Tomaschek, J. L. Pic, K. Jirecek, etc. care au combătut cu lărice direct și indirect tezele reacționare din tabăra roeslerienilor din Austro-Ungaria, raliindu-se în acest fel eforturilor științifice efectuate de savanții români ca de ex. B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, R. Rosetti, I. Bogdan, în aceeași problemă. Desigur că în problema originii poporului român au mai apărut lucrări fundamentale pînă acum aparținînd și altor istorici români, însă în ceea ce privește metoda folosită credem că în paginile volumului de față prof. Tr. Ionescu-Nișcov s-a depășit pe sine nu numai în ceea ce privește analizarea procesului istoric pus în discuție dar mai ales în legătură cu combaterea tezelor antiștiințifice ale adversarilor teoriei latinității și mai ales a continuității poporului nostru în spațiul carpato-danubian-pontic.

Parcurgerea cu atenție a capitolului 2 ne duce și la constatarea — așa cum afirmă și prof. Tr. Ionescu-Nișcov — că în timpul fructuoasei colaborări dintre istoricii români și cehi din secolul al XIX-lea, cu prilejul combaterii tezelor istoriografiei idealiste germane „purtătoare de cuvînt a tendințelor expansioniste” austro-ungare în problema originii și continuității poporului român — istoriografia și filologia cehă se aflau atunci la un înalt nivel științific european „cu o bogată literatură de specialitate și cu o largă orientare în domeniul istoriei popoarelor din răsăritul și sud-estul Europei” iar istoriografia românească din acea vreme „dispunea de o mare putere de receptivitate față de problemele documentare și informației științifice”.

În comparație cu primele două capitole profilul următoarelor trei capitole (3, 4, 5) prezintă un aspect cu totul deosebit în economia lucrării. El privește în special strînsele legături științifice dintre unii istorici cehi și români în rezolvarea problemelor istoriografice de interes comun ca de ex. istoria popoarelor din sud-estul și centrul Europei dar și a legăturilor poporului român în evul mediu cu unele popoare slave. Unul din acești istorici cehi este K. Jirecek apreciat de autor ca fiind „cel mai bun cunoscător al istoriei popoarelor balcanice”, cel care a

elaborat cu iscusință o istorie a bulgarilor primită cu un deosebit interes de cercurile științifice din mai multe țări europene. Dar nu numai atît. Acesta pe lângă faptul că a întreținut o bogată corespondență cu valoroși istorici români din secolul trecut (Gr. Tocilescu, I. Bogdan, N. Iorga) s-a dovedit a fi la vremea respectivă și un foarte bun cunoscător al istoriei poporului român. Așa de exemplu el a făcut cunoscute în cercurile științifice europene (inclusiv din țara sa) realizările istoriografiei românești și a apreciat la justa lor valoare acele realizări în problema instituțiilor medievale și a locului ocupat de poporul român în contextul celorlalte popoare de pe continentul nostru. În fine tot el a sugerat istoricilor români inițierea unor colecții de documente interne medievale *Fontes rerum rumanicarum*, colecție realizată în zilele noastre sub o titulatură asemănătoare.

Tot atît de interesante sînt și acele relatări ale autorului privind contactele strînse științifice ale lui B. P. Hasdeu cu așa numitele „manuscrite cehi” de la Kralove Dvor și Zelene Hora care aveau să exercite o puternică influență asupra activității istoriografice a acestuia mai ales în prima fază a acestei activități. Cit privește pe prof. J. Kramerius remarcant de contemporanul său prin sentimentele sale filoromânești acesta avea să aducă importante servicii culturii românești din secolul trecut prin popularizarea, pe calea traducerii lor în limba germană, a unor creații literar-istorice aparținînd unor scriitori de seamă. Totodată se subliniază legăturile științifice pe care acesta le-a avut cu istoricii români ca de ex. D. Onciul, N. Iorga dar și cu unii cehi ca de ex. J. U. Jarnik.

În lucrarea de față relațiile social-culturale ceho-române din timpul primului război mondial ocupă un loc cu totul aparte atît ca volum cit și ca conținut. Prin intermediul materialului documentar folosit prof. Tr. Ionescu-Nișcov reușește în acest capitol (6) să contureze cu măiestrie figurile unor istorici și oameni de cultură cehi care prin activitatea lor au manifestat o deosebită afecțiune pentru cultura și civilizația poporului nostru, prin intermediul direct al limbii române. Astfel se arată că de ex. J. U. Jarnik a organizat șezători în unele spitale din Cehia în anii 1914—1918 pentru răspîndirea în rîndul răniților proveniți din România a valoroaselor creații literare românești; tot el a elaborat broșuri menite să călăuzească pe cei care doreau să învețe limba română (deși el era ceh). Dealtfel despre activitatea acestui profesor ceh s-au păstrat relatări ample apărute în presa românească și străină din acea vreme semnalate în paginile volumului de față. În ceea ce privește pe abatele M. Zavoral acesta pe lângă faptul că a organizat la mînăstirea Strahor

al cărei superior era și unde erau adăpostiți numeroși răniți români, numeroase șezători pentru alinarea suferințelor răniților, el s-a remarcat prin asigurarea asistenței sociale a acestora în cele mai bune condiții. Mai mult chiar. Atașamentul său față de cultura și literatura românească — așa cum le-a constatat prof. Tr. Ionescu-Nișcov — s-a manifestat nu numai prin dorința de a învăța limba română dar și prin efectuarea unor traduceri din limba cehă a unor opere literare destinate a fi citite la șezătorile organizate tot de el. Ultimul din acești filoromâni de origine cehă asupra căruia se oprire atenția autorului este J. Spachta care împreună cu J.U. Jarník a desfășurat o laborioasă activitate culturală în rindul răniților de origine română aflați în spitalele din Praga în special.

În ultimul capitol al lucrării se oglindește o veche preocupare a autorului și anume studiul ecoului pe care l-a avut în istoriografia românească problema husitismului. Analiza aceasta efectuată în cadrul unei periodizări (istoriografia românească înainte și după 1944), este deschisă cu părerile istoricului Gheorghe Șincai și încheie cu aprecierile istoricului C. C. Giurescu. Din punctul de vedere al metodei folosite pentru trecerea în revistă a unci vaste literaturi — dealungul unui secol și jumătate privind această temă autorul se remarcă prin spiritul critic pe care-l folosește față de importante realizări științifice din această vreme asupra unci probleme de istorie europeană în general și de istorie cehă în special. Drept urmare acesta ajunge la concluzia privind prima parte a studiului său (istoriografia până la 1944) că în general cu unele excepții (M. Dan, M. Diaciuc-Dăscălescu) marca majoritate a istoricilor români au căutat să explice numai cauzele și mai ales importanța

mișcării husitismului și că cei mai mulți dintre aceștia s-au limitat la expunerea faptelor și mai puțin la explicarea cauzelor pentru care Moldova și Transilvania au cunoscut imigrația husiților. În ceea ce privește cercetările istorice de după 1944 din țara noastră consacrate aceleași probleme se apreciază că acestea se remarcă prin rezultate mai importante și mai aproape de realitatea istorică. Aceasta însă nu-l reține pe autor să semnaleze strecurarea în literatura istorică românească a unor termeni în neconcordanță cu adevăratul înțeles al acestora (de ex. ar exista o diferențiere între termeni ca husitism, mișcare husită și mișcare revoluționară husită) și a unor afirmații neverificate în deajuns (de ex. în țările române și-ar fi găsit refugiul o mare mulțime de husiți!?).

În felul cum a fost elaborat volumul de față acesta se impune prin înaltele sale calități științifice într-o problemă mai puțin abordată în istoriografia românească. De as menca se remarcă atât prin noile materiale documentare inedite aduse în circuitul științific dar mai ales prin dezbaterca unor probleme de mare importanță din istoria poporului român și a poporului ceh (originea și continuitatea poporului român, lupta de emancipare națională a popoarelor ceh și român, ecoul pe care l-a avut în istoriografia românească unele probleme din istoria poporului ceh). Prin stilul adoptat, prin aparatul științific ușor (la care se mai adaugă și un util indice de nume), în fine prin metoda de cercetare utilizată în aprecierea documentelor și luările lor de interpretare, parcurgerea volumului de față se face cu mult interes atât de specialiști cit și de marele public avertizat.

Constantin Șerban

* * * *La nouvelle histoire*. Sous la direction de Jacques Le Goff et Roger Chartier, Jacques Revel, C.E.P.L., Paris, 1978, 575 p. (Les Encyclopedies du Savoir moderne)

În continuă creștere, prestigiul Școlii Analelor reprezintă unul dintre cele mai semnate fenomene din istoriografia universală. Faptul derivă din vechimea și continuitatea preocupărilor istorice în Franța, dar, mai ales, din rolul marcat pe care acest domeniu l-a avut nu numai în raport cu celelalte științe, ci și cu centrele puterii politice, cu evoluția socială și geneza sentimentului național. Toate explică formarea unei conștiințe de sine atât de puternice, ca aceea a istoriografici franceze din zilele noastre. Ea n-ar fi de înțeles în afara unei solidarități exemplare între generații întregi de istorici

în măsură să perpetueze de la o etapă la alta cele mai generoase deziderate ale cercetării, în care sensul uman al istorici a fost o altă permanență. Sub impresia acestei continuități, se înțelege însăși „noua istorie”, care consacra un termen întrebuițat de Henri Berr încă din 1930, continuă preocupări mai vechi ale istoriografiei franceze. Un „părinte” al ei pare a fi chiar Voltaire, atunci când reclama în *Nouvelles considérations sur l'histoire*; mai multă istorie economică și demografică; o istorie a tehnicii și a moravurilor și nu doar o istorie politică, militară sau diplomatică; o istorie a oamenilor, a tuturor oamenilor, și

nu numai a regilor; o istorie a structurilor și nu doar a evenimentelor; o istorie în mișcare, a transformărilor parcurse de societatea umană, și nu doar una statică; o istorie care să explice, și nu una narativă sau dogmatică; în fine, cum conchide, Jacques Le Goff, o *istorie totală* (p. 223).

Rememorînd asemenea îndemnuri ai sentimentul că „la nouvelle histoire” nu este chiar atît de nouă, mai ales cînd adagiului voltairian îi urmează, improspătat de la o etapă la alta, acela al lui Chateaubriand sau Guizot, al lui Michelet sau François Simiand.

Fenomenul necesita, așadar, circumstanțieri de natură să-i limpezască conținutul și să-i justifice locul binecunoscut în istoriografia franceză și mondială. Este tocmai ceea ce și propuneau în 1974 Jacques Le Goff și Pierre Nora, coordonînd publicarea faimoaselor volume *Faire de l'histoire* și ceea ce sugerează, sub formă de „dicționar”, lucrarea la care ne referim. Între acestea există însă — ne avertizază coordonatorul lucrării, Jacques Le Goff „relații de complementaritate” (p. 13). Fiîndcă, spre deosebire de volumele anterioare, ce reuneau un șir de studii-cesuri, menite să lămurească conținutul și obiectivele noii istorii, lucrarea din urmă este mai întîi un instrument de informare și de lucru.

O structură originală, compusă din 10 articole „de fond” și 120 de termeni îi sporește funcționalitatea. Cînc o parcurge se lămurește ușor de aria lucrării, deslușind de aici conținutul însuși al „noii istorii”. Fiîndcă cele 10 articole, semnate de mari personalități ale istoriografiei franceze, dau imaginea sintetică și clara asupra celor mai actuale obsesii ale cercetării istoriografice, în timp ce termenii anchetați în succesiune alfabetică, oferă un sortaj, desigur selectiv, în limbajul ce a devenit tot mai obișnuit istoricii din zilele noastre. În felul acesta, schema lucrării, denumită „algo livre”, sugerează fie o lectură sistematică, de informare generală, fie o lectură selectivă, ca răspuns la nevoia documentării de moment. Sistemul trimerelor încrucisate, principiile redacționale și realizarea grafică adecvată sporesc utilitatea acestui instrument de lucru, în care avem destule motive să vedem ceva mai mult decît un dicționar obișnuit. Fiîndcă volumul nu ne propune o simplă juxtapunere de noțiuni diferite, după regulile genului, ci, dimpotrivă, le pune în legătură, stabilind interdependența dintre ele.

Informația sa, ușor de regăsit după criteriul alfabetic sau tematic, evită astfel fragmentarea pe care, inevitabil, un dicționar o cultivă. Ea are unitate exprimată nu doar de structura bine gândită a lucrării ci și de țelul ce i-a mobilizat pe autori în conceperea ei: acela de a marca „o nouă etapă pen-

ilustrarea noii istorii care este pe calc să devină unul dintre fenomenele importante ale vieții științifice și intelectuale și ale psihologiei colective a celei de-a doua jumătate a secolului XX”. Mai mult decît *Faire de l'histoire*, *La nouvelle histoire* afirmă, sintetic și sistematic, „programul” noii istorii, atît de organic legat, cum se va vedea, de tradițiile Școlii Analelor.

Din lista celor 10 articole de fond, 9 urmăresc noile abordări, noile metode și noile probleme, fiecare definind în parte elemente ale „noii istorii”, istorie pe care un articol semnat de Jacques Le Goff o prezintă, apoi, într-o imagine de ansamblu. Pe aceasta din urmă o precede, de altfel, și studiul introductiv, destinat să recomande volumul și, odată cu el, „une science en marche, une science dans l'enfance”, cum este numită noua istorie, repetîndu-se adagiul lui Marc Bloch. Formula sugerează revoluția conceptuală pe care o traiește știința patronată de Clio în istoriografia mondială și, îndeosebi, în cea franceză. Căci, „noua istorie pare a fi esențialmente o istorie franceză”, ceea ce ea „este în bună parte” (p. 227), fără a se deduce de aici — ține autorul să precizeze — „o ridiculă concepție naționalistă” (p. 228). Teoreticienii nu contestă astfel rolul „străinilor” (Henri Pirenne, Huizinga, Karl Marx) în geneza ei și nu omit, din păcate într-un spațiu prea restrîns, realizările notabile în această direcție, obținute dincolo de hotarele Franței, în țările anglosaxone, în Italia, dar mai ales în Polonia a cărei școală a produs pe „unii dintre cei mai buni inovatori istorici” (Bronislaw Geremek, Witold Kula).

Ce este în fond „noua istorie”? Articolul lui Jacques Le Goff (*L'histoire nouvelle*) invită insistent la recapitularea „istoriei istoriei” în Franța, fără de care deslușirea nuanțelor ce o despart de înțelesurile voltairiene ar părea dificilă. Într-o asemenea perspectivă, „noua istorie” își poate revendica origini dincolo de Școala Analelor, care merg pînă în evul mediu timpuriu, ceea ce îl face pe Jacques Le Goff să considere Franța „singura dintre marile țări moderne cu o tradiție istoriografică veche și continuă” (p. 227). Școala Analelor, cu Lucien Febvre și Marc Bloch, a marcat „nașterea noii istorii”, promovînd: istoria economică și socială; o istorie fără bariere stricte între disciplinele cunoașterii umane; lupta contra istoriei politice, înțeleasă ca istorie evenimentială; critica de factură nouă a faptului istoric — toate de natură să conducă la „o istorie profundă și totală” (p. 216). Testamentar, Marc Bloch lăsa o atare istorie în seama istoricilor de după război, prin strălucita pledoarie a lui Lucien Febvre (*Essai de méthode pour l'histoire*). Scriind

La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'Époque de Philippe II (1949), Fernand Braudel urma, în parte, mesajul *Analelor*, îndreptându-se, totodată, „spre o altă istorie”, de fapt noua istorie a cărei capodoperă a fost considerată cartea respectivă (p. 220—221). O capodoperă ce nu contravenea Școlii *Analelor* și Lucien Febvre era fericit pentru că o putea prezenta lumii, odată cu autorul ei pe care, tot el, îl „descoperise”.

Cronologic vorbind, noua istorie este însă mai ales produsul ultimelor trei decenii cind spiritul ei a devenit tutelar, odată cu prelucrarea conducerii *Analelor* de către Braudel, Robert Mandrou și Marc Ferro. În *Faire de l'histoire* noua istorie era definită în raport cu apariția de noi metode (cuantificarea, istoria conceptualizantă, metoda regresivă ș.a.), cu revitalizarea domeniilor tradiționale (arheologia, economia, demografia, religia) și mai ales cu prefigurarea unor noi probleme de studiu (climatul, mitul, mentalitățile, etc.). Jacques Le Goff și Pierre Nora remarcă atunci noua condiție a istoriei, decurgînd din „dilatarea” neînăunțată a domeniului ei, sub agresiunea celorlalte discipline umaniste, din continua ei specializare, din nevoia unei redefiniri ce-și așteaptă propriul Saussure¹. Articolul sintetic din *La nouvelle histoire* reia discuția pe marginea celor mai noi și obsesive perspective ale istoriografiei: durata, faptul cotidian, istoria mentalităților, cuantificarea în istorie, problema documentară, însoțită de o nouă concepție și critică a documentului, etc.

Remarcabilă în această concepere a noii istorii este atitudinea constructivă față de istoriografia marxistă, recunoscîndu-se de altfel în Marx unul dintre „părinții” înnoirilor istoriografice de azi ce tind către o istorie problematizantă, interdisciplinară, ancorată în durată și într-o viziune globală (p. 236). Tema din urmă — una restructurantă în actuala gândire franceză — își găsește tratarea cuvenită în paginile articolului lui Guy Bois (*Marxism et histoire nouvelle*) care vede în confluența dintre marxism și noua istorie „marele eveniment istoriografic al acestui sfîrșit de secol” (p. 375). E vorba, ne avertizează Guy Bois, de marxismul constructiv, creator, cu impulsuri venite și din partea istoriografiei est-europene, în care un loc de cîntec se face mai ales școlii istorice poloneze cu lucrările lui W. Kula. Ce datorează, de fapt, noua istorie marxismului? Mai întîi o influență indirectă și difuză în virtutea căreia

„mulți făceau într-un fel marxism (sau puțin marxism) fără s-o știe” (Ernest Labrousse, Marc Bloch, Georges Duby, ș.a.). Apoi, una de natură directă, la nivelul căreia cercetătorii se refereau explicit la materialismul istoric, conducîndu-și analiza în cadrul ipotezelor sale generale (Régine Robin, Michel Vovelle). La acestea s-ar adăuga, în fine, un al treilea nivel de interferență, abia răsărind la ora actuală, dar ale cărei implicații în viitorul apropiat pot să releve o mare însemnătate: este nivelul ilustrat de istoricii marxști angajați în folosirea metodelor noi, în chiar profitul metodologiei marxiste (p. 382). Raporturile dintre marxism și noua istorie sînt, așadar, în plină desfășurare, venind în întîmpinarea unei nevoi de cunoaștere căreia materialismul istoric i-a deschis orizonturi neînăunțate. Este ceea ce remarcă, de altfel, și Pierre Vilar în articolul despre Karl Marx, în a cărui operă descoperea „de la un capăt la altul, sugestii prețioase pentru un mod de a face istoria” (p. 370).

Alte sugestii profitabile noii istorii au venit din partea structuralismului, evocat de Krzysztof Pomian (*L'histoire des structures*). Direcțiile nu se exclud, fiindcă structuralismul asupra căreia ne lămurește articolul de față îndeamnă, în consens cu materialismul istoric, la înțelegerea organică a societății, preconizînd studiul elementelor ei componente în perspectiva duratei, singura în măsură să releve mutațiile, raportul dintre „structura existentă” și noua structură ce i se substituie, treptat. De aici, o concepție mai nuanțată despre sensul revoluției în istorie (p. 551), despre raportul structură — strat conjunctural — eveniment, cu implicațiile ce decurg în modul de chestionare a istoriei. Ea îndreaptă mai mult privirile istoricilor spre faptele „constante” ale istoriei, spre latura ei cotidiană, aparent banală (viață sexuală, ideea de moarte, sentimentul iubirii) dar care, studiate într-un cadru structural, în perspectivă istorică, relevă inextricabilele mutații chiar în planul unor manifestări ce păreau statice, imuabile, etern umane. Studiul invită astfel la conlucrarea istoricului cu sociologul, la însușirea metodei statistice, la reevaluarea demografiei istorice, dar și a psihologiei, a antropologiei, a biologiei, fără de care cunoașterea obiectivă a populației („nu a maselor, fiindcă nu este vorba de a exclude total din istorie pe cei care ocupă poziții privilegiate în ierarhia puterii, a științei și bogăției”, p. 345) ar rămîne imperfectă.

Consecința esențială a unei asemenea viziuni?

Față de condiția tradițională a unei istorii preocupate de „ce a avut loc în timpul unei anumite perioade”, „de ceea ce era nou în trecut” în ea, și, în fine, de cauze și efecte, noua problematică se îndreaptă spre

¹ Jacques Le Goff și Pierre Nora, *Présentation, la Faire de l'histoire*. I. *Nouveaux problèmes*, Paris, 1974, p. XIII. Vezi recenzia asupra acestei lucrări în numărul 199 al „Revistei de istorie”

„ceea ce este constant, sau aproape constant” într-o lungă perioadă de timp (p. 534). Privirea se deplasează astfel „de la faptul de excepție la cel obișnuit, de la cel extraordinar la cel cotidian, de la faptele singulare spre acelea care aparțin maselor” (p. 537). Importat mai puțin aici dreptul de „posciune” asupra unei atare viziuni globalizante a istoriei fiindcă ceea ce își dispută structuralismul și marxismul decurge din înseși cerințele obiective ale unei științe preocupate dintotdeauna de cuprinderea duratei².

Termenul din urmă, atât de frecvent raportat la condiția istoricilor, a prilejuit o altă analiză, de data aceasta din partea lui Michel Vovelle, cunoscut specialist în istoria socială și a mentalităților secolului XVIII (*L'histoire et la longue durée*). Analiza denotă actualitatea unui demers revendicat încă din 1958 de *Anale* prin profunzia de credință mărturisită atunci de Fernand Braudel, un demers ce reclama o altă plasare a timpului istoric în durată. De aici, formularea unei noi dialectici între „timpul scurt și timpul lung” (*une nouvelle dialectique du temps court et du temps long*, p. 335-336). Ea nu este străină de o anumită „reînnoire a evenimentului” (dar nu de natură pozitivistă) în virtutea căreia evenimentul și durata comunică mai ales prin posibilitățile oferite de istoria regresivă. Procedul l-a experimentat cu succes chiar M. Vovelle în analiza pe care a consacrat-o fenomenului de „decreștinizare” din epoca clasică până la Revoluția franceză (în *Piété baroque et Déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*). Punctul de plecare l-a constituit spectaculoasa „descreștinizare” din anul II al Revoluției franceze, analizată în liniile sale principale în sfertul sud-estic al Franței. „Negăsind în determinismul timpului scurt revoluționar — politică generală, inițiative locale ale reprezentanților în misiune sau ale cluburilor — explicația suficientă a unei hărți contrastive și structurate, am urmărit, plecând de la un indicator prețios și bogat mii de testamente provenșale — apogeul, apoi destructurarea și, în fine, ruperea sistemului practicii și religiozității baroce în Sudul francez și, pornind de la manifestările în fața morții, am surprins faptul care către 1750 a afectat sensibilitatea colectivă” (p. 339).

De la durată istorică la istoria imediată pe care ne-o propune Jean Lacouture (*L'histoire immédiate*) nu este o antinomie de termeni. Noua istorie, sensibilă la întreg, i-a reținut acesteia din urmă funcția istorică și mesajul paraistoric, cuprinzând tot mai mult în sfera ei

de documentare: operele scrise în plină viltote a evenimentelor de înșiși actorii lor, jurnalistică, memorialistică, mijloacele mass-media. În această cuprindere, istoricul și jurnalistul par să fi redus distanța ce-i separa cu un demisecol în urmă, încât astăzi sintagma lui Camus, după care jurnalistul ar fi „istoricul clipei”, se verifică tot mai mult, în timp ce istoricul își supune mai mult propriei atenții faptele imediate ale istoriei, al cărei prezentului devin trecut.

Volumul stăruie și asupra altor fenomene pe care studiul istoric le reevaluează astăzi tot mai mult.

Antropologia istorică, evocată de André Burguière (*L'anthropologie historique*) are în acest sens tradiții notabile, numărând precursori încă din sec. XVII, la care s-a adăugat exemplul decisiv al lui Jules Michelet, ulterior al Școlii Analelor³. Demersul ei are în vedere istoria alimentației „ca fenomen cultural și economic”, „istoria” transformărilor parcurse de aspectul fizic al populației (p. 48-49), cu alte deschideri către istoria maladiilor și epidemiilor, a vieții sexuale și studiul universului mental „în care antropologia a reținut astăzi explorările cele mai fecunde” (p. 59). Studiul mentalităților deschide istoriei alte teritorii în care Philippe Ariès (*L'histoire des mentalités*) vedea posibilă explorarea diferențiată a psihologilor colective. Istoria culturii materiale, strălucit explicată de Jean-Marie Pesez (*L'histoire de la culture matérielle*), completează unghiul prin teme ca istoria climatului, a locuinței și a mobilierului, a vestimentației, a alimentației, ș.a. „O retorică a curiozității”? „Poate — își răspundea Jean-Marie Pesez — dar ea nu va dovedi mai puțin necesară, căci ea manifestă interesul de a reintroduce omul în istorie, prin mujlocirea faptului trăit” (p. 130).

„Periferia” fenomenului istoric înțeală în altă perspectivă decât cea strict socială, pare să dețină, de asemenea, un loc însemnat în noua istorie. Asupra ei stăruie Jean-Claude Schmitt (*L'histoire des marginaux*), distingându-i, în ciuda dificultăților de definire a ei, două planuri: „marginile” în interiorul unei societăți, reprezentate de indivizi sau grupuri ce pot participa la relațiile de producere, refuzând normele etice ale societății sau fiind excluși din ierarhia de valori a acesteia (p. 347); „marginile” din istoria omenirii, acelea ignorate mult timp (lumea „barbară” în raport cu

³ Remarcabilă, la acest capitol, contribuția românească ilustrată prin Mircea Eliade, cf. Alexandru Zub, *Histoire et anthropologie; La contribution de Mircea Eliade*, în „Revue des études sud-est européennes”, XIX, nr. 2, 1981, p. 301-310.

² C. I. Gulișan, *Structura și sensul culturii. Contribuții la istoria ideilor contemporane*, București, 1980, p. 81-82.

România, „schismaticii” bizantini și păgînii musulmani față de creștinismul occidental; Orientul și lumea nouă în raport cu Europa, p. 348). Tentativa nu urmărește altceva decît integrarea faptului istoric în structura și durata existenței umane. Aceleași aspirații sînt slujite de demersurile de dată recentă asupra factorului imaginar în istorie, comentate în articolul subscris de Evelyne Patlagean (*L'histoire de l'imaginaire*). Ce a visat și cum s-a reprezentat omenirea pe sine în decursul devenirii sale? Un sondaj cronologic probează că „fiecare cultură, deci fiecare societate — a se înțelege fiecare nivel al unei societăți complexe — are modul său specific de reprezentare la limita dintre real și imaginar” (p. 249), și că „reprezentările unei societăți și ale unei epoci formează, ele însele, un sistem”, devenit obiect al istoriei, dar și „modele de comunicare” (p. 267). Cercetarea miturilor și a religiei, a culturii populare, a literaturii și artei, împletită cu tentativa unei istorii psihanalitice oferă în acest sens contribuții utile, ca acelea aduse deja de E. R. Dodds despre elementele culturale ale visului antic sau de J. Le Goff cu referire la visul medieval.

Problematika noii istorii nu se oprește aici. O detaliază și cei 120 de termeni dedicați unor noțiuni și nume istorice, purtînd semnătura a 34 de autori, mulți binecunoscuți în istoriografia franceză: Maurice Aymard, Georges Balandier, Michel de Certeau, Roger Chartier, Pierre Nora, Krzysztof Pomian, Pierre Vilar, ș.a. De notat, informațiile sintetice și de conținut despre Henri Berr, Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Dumézil, Emile Durkheim, Lucien Febvre, Pierre Francastel, Antonio Gramsci, John Huizinga, Ernest Labrousse, Georges Lefebvre, Karl Marx, Marcel Mauss, Jean Meuvret, Jules Michelet, Erwin Panofsky, Henri Pierrenne, François Simiand, Werner Sombart, Alexis de Tocqueville în care se cunosc spiritele cele mai fertile și reprezentative pentru preocupările istoriografice actuale. Alți termeni privesc

marile reviste de istorie (*Annales*, *Revue historique*, *Revue de synthèse historique*) și noțiuni cu semnificații speciale în orizonturile cercetării actuale: aculturație, alimentație, antropologie (economică, istorică, fizică, politică), arheologie, cartografie, climat, criză, cultură, ciclu, dezvoltare, economică, educație, etno-istorie, europocentrism, eveniment, familie, film, ideologie, imagine, limbaj, moarte, națiune, etc., etc.

Un tablou, cum se vede, cuprinzător, prin care autorii au știut să redea cele mai noi preocupări din istoriografia franceză și universală. Că el nu este impresia purci teorii se înțelege din bogatele referințe la cărți fundamentale ce ilustrează fiecare din temele și termenii acestui volum. Lor li se adaugă și un bilanț mai recent⁴, edificator pentru istoriografia franceză din ultimii ani dar și pentru rețeaua de cercetare a acesteia, în care problematica nouă dă nota dominantă. Adjectivul care se asociază și istoriei din titlul cărții la care ne referim nu îndeplinește astfel rolul unui epitet obisnuit. El devine element restructurant, capabil să determine noul statut și progresul științei istorice, prin descoperirea unei identități mai largi, actualizînd astfel a nintitul refren al lui Marc Bloch care vedea în istorie „une science en marche, une science dans l'en-ance”. Este de așteptat ca spiritul ei fertilizator să fie și mai mult recepțat de istoriografia română pentru a participa la rîndu-i, cum s-a văzut deja⁵, la dezbaterea marilor curente ale gândirii istorice contemporane.

Stefan Lemny

⁴ Cf. *La recherche historique en France depuis 1965*, Paris, 1980, p. 85-99.

⁵ *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965-1979)*. Bibliographie sélective annotée, Bucarest, 1980, p. 56-62, 108-124.

IPH Yearbook, vol. 1, IPH Edition, Basel, 1980, 222 p.

Asociația internațională a istoricilor hirtici (cu denumirea în engleză *International Association of Paper Historians* — prescurtat I P H), cu sediul la Basel, a început din anul trecut să publice anuarul său. Hotărârea în acest sens a fost luată la Congresul de la Fabriano, ea motivându-se prin aceea că buletinul informativ periodic al asociației „IPH Information” nu dispune de un spațiu suficient pentru a publica studii mai voluminoase și texte comunicărilor susținute la congresele internaționale anuale ale asociației. De fapt, aceste comunicări au fost mai totdeauna multiplicat ori de organizatori ori de autori și trimise membrilor asociației.

Între timp a avut loc congresul anual de la Manchester unde președintele de atunci al asociației, profesorul Hans B. Kälın din Basel și-a asumat sarcina de a „face tot posibilul pentru a accelera publicarea primului anuar”.

În ce privește titlul noii publicații, proiectul inițial de a o intitula *Papiergeschichte* a căzut, deoarece ea s-a putea confunda cu publicația veche germană cu același titlu. S-a adoptat noul titlu, care apare pe coperta volumului în trei limbi de circulație internațională: IPH Yearbook IPH Jahrbuch Annuaire IPH — cu subtitlul corespunzător: Yearbook of Paper History — Jahrbuch der Papiergeschichte — Annuaire de l'histoire du papier.

Primul număr, — așa cum precizează în prefață profesorul Hans B. Kälın — însumează textele comunicărilor susținute la cel de al XIV-lea Congres internațional al istoricilor hirtici, ținut în Anglia la Manchester între 3 și 8 septembrie 1978 precum și un număr de alte studii sosite la redacție după acest congres. Volumul a fost realizat de Hans B. Kälın cu concursul doamnei Chantal Kälın și a doamnei Catherine Gerspach, precum și ajutorul domnilor Dieter Hunziker și Georg Th. Mandl. Textele comunicărilor și studiilor sînt publicate în limitele redactate, dar și cu rezumate ample în cele trei limbi ale publicației, iar părțile informaționale ale anuarului, cu știri organizatorice pentru membrii asociației, apar în extenso în limbile engleză, germană și franceză.

Dintre comunicările susținute la Manchester cea a profesorului Oriol Valls i Subira din

Barcelona este prima inclusă în anuar și este consacrată analizei unor manuscrise scrise pe hirtie între 1166 și 1222. Autorul arată că din cele două mii de manuscrise așa-zise mozarabe, create la Toledo după ocuparea Castiliei de către arabi în secolul al VIII-lea, zece sînt scrise pe hirtie și, dintre acestea, el analizează hirtia a cinci manuscrise accesibile lui. Urmează apoi textul comunicării profesorului Jean Irigoien din Paris, în care autorul analizează hirtia manuscritelor grecești copiate în Anglia în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Copiștii bizantini refugiați în Anglia utilizau la început hirtia importată din Piemont, apoi hirtia de origine franceză (din Normandia și Champagne) și în sfîrșit, hirtia de producție indigenă engleză. În anexă la studiu se reproduce betagrafia celui mai vechi filigran englez, folosit la o moară de hirtie englezescă de la 1495. James H. Joung din Manchester abordează în comunicarea sa începuturile fabricării hirtiei veline din Anglia, antecedentele acestei producții, tehnologia, producția mașinistă și descoperirile engleze din acest domeniu. Studiul bine documentat prezintă un interes aparte. Henri Gachet, un cunoscut specialist parizian în istoria fabricării hirtiei, publică comunicarea consacrată analizei hirtiei pe care a folosit-o Balzac între 1809 și 1850 în corespondența cu doamnelor Berny, Hanska și L. Carraud. Profesoara din Lodz, Iadwiga Siniarska Czaplicka se referă în comunicarea ei, tipărită în anuar, la producția de hirtie velină în Polonia în secolul al XIX-lea. Autoarea arată că această hirtie a fost fabricată în Polonia sub îndrumarea unor specialiști străini și înții de toate englezi. Studiul este însoțit de reproduceri de filigrane. Tot probleme de tehnologie înfățișează în cadrul comunicării sale interesante și dr. Richard L. Hills din Manchester, comunicare intitulată: Apa, stampe și hirtia la Amberst. George Thomas Mandl înfățișează drumul parcurs de fabricarea hirtiei în Anglia în ultimele patru veacuri. El arată că T'sai Lun, inventatorul hirtiei în secolul al II-lea c.n. și-a sfîrșit viața prin sinucidere, Nicholas-Louis Robert, inventatorul mașinii de produs hirtie a murit în sărăcie, dar producția de hirtie s-a dezvoltat

vertiginos. Dacă în anul 1600 se producea în Anglia 0,1 kg. de hîrtie pe cap de locuitor, această cantitate a depășit azi 130 kg pe cap de locuitor. Asao Shimura din Tokio a prezentat la congresul de la Manchester un film despre producția manuală de hîrtie din Japonia, iar în cadrul expunerii (textul căreia se reproduce în anuar) s-a referit la începuturile producției de hîrtie din Japonia. Kayes von Bodegraven din Heathmont (Australia) produce și azi hîrtie cu mijloace manuale și în comunicare expune procedeele și mijloacele folosite. Profesorul Jules Heller din S.U.A. se referă la așa-zisa revoluție în producția manuală de hîrtie ca artă, producție care în ultima perioadă cunoaște o răspîndire deosebită în Canada, S.U.A., Mexic, Olanda, Suedia, Elveția, Japonia și alte țări. Dr. Hassan Ragab din Cairo expune rezultatele experienței sale cu privire la cauzele durabilității papirusului. Alfred Nadler din Schweinfurt publică o amplă comunicare despre arta producerii așa-numitelor Riesdeckblätter în morile de hîrtie din Țările de Jos între 1600 și 1820, iar cunoscutul specialist din Leiden,

profesorul Henk Voorn, un studiu de sinteză despre morile de hîrtie și comerțul cu hîrtia în Țările de Jos de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Doamna Suzanne Ackerson-Addor din Geneva se referă în studiul ei la începuturile și dezvoltarea producției de hîrtie în Argentina. Profesor dr. Wilhelm Sandermann din Donaustaub (R.F.G.) și-a închinat studiul său prezentării vicții și activității lui Jacob Christian Schäffer, cărturar german din secolul al XVIII-lea, care a publicat o cunoscută lucrare despre materiile prime necesare fabricării hîrtiei. În sfîrșit, Judith H. Hofenk de Graaff din Amsterdam înfățișează unele metode noi de restaurare.

Prin varietatea tematicii, prin noile contribuții, anuarul redactat și prefațat de profesorul Hans B. Kälın prezintă un deșut promițător. El nu va putea să lipsească din biblioteci publice și de pe masa de lucru a specialiștilor.

L. Demény

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor, Buletin bibliografic, în care se publică materiale provotoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbă străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMANIE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPEENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1979, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab. *Tropaeum Traiani*, I, Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turești privind Țările Române Exțrase III, Sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul dacic Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles études d'histoire*, VI/1 + VI/2, 1980, 384 + 340 p., 26 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, 1980, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBĂN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, 1981, 342 p., 12 lei.
- OLGA CİCANCİ, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, 1981, 208 p., 12 lei.
- DUMITRU BERCIU, *Buridava dacică*, 1981, 176 p. + 120 pl., 34 lei.

RM ISSN CO — 3870

www.dacoromanica.ro

43 856

